

Antti Hautamäki

*Samuli Paronen:
Suomi kuuluu hyvinvointivaltioihin,
suomalaiset pahoinvointikansoihin.*

SUOMI MUUTOSTEN EDELLÄ

Raportti Suomen haasteista

Sitran raportteja 6



© Antti Hautamäki ja Sitra

Graafinen suunnittelu: Leena Seppänen
Taitto: Viestitär Ky

ISBN 951-563-386-9 (nid.)
ISSN 1457-571X (nid.)

ISBN 951-563-387-7 (URL: <http://www.sitra.fi/>)
ISSN 1457-5728 (URL: <http://www.sitra.fi/>)

Sitran raportteja -sarjassa julkaistaan tutkimusten, selvitysten ja arviointien tuloksia erityisesti asiantuntijoiden käyttöön. Raportteja voi tilata Sitrasta, puhelin (09) 618 991, sähköposti julkaisut@sitra.fi.

Painopaikka: Kevama Oy
Kuopio 2001

ESIPUHE	5
1. RAPORTTI JA SEN LÄHESTYMISTAPA	7
Tiivistelmä	7
Raportin tarkastelukehikko	8
2. MODERNI MAAILMA	10
Modernisaatio	10
Myöhäismoderni yhteiskunta	11
Myöhäismoderni kulttuuri	12
Esimerkinä tarinatalous	13
Identiteetti, merkitykset ja yhteisöt	14
Esimerkinä elämystalous	15
Myöhäismodernin yhteiskunnan tilinpäätös	16
3. TALOUDELLISEN TOIMINTAYMPÄRISTÖN MUUTOKSIA	17
Globalisaatio	17
Uusi teknologia	19
Esimerkinä eOppiminen	22
Uusi talous	23
Piilaakson dynamiikkaa	24
Riskiyhteiskunta	26
Sosiaalinen pääoma - kulttuurin ja edistyksen yhteys	27
4. MUUTTUNUT SUOMI	31
Lamasta kilpailukykyyn	31
Suomalaisen yhteiskunnan rakenteellisia ongelmia	36
Ikääntyminen	36
Työttömyys	37
Rakenteellinen työttömyys - onko sitä?	38
Alueellinen keskittyminen	39
Perhetyyppien muutokset	41

5. PAHOINVOINTIA HYVINVOINTIVALTIOSSA	43
Hyvinvointivaltiota puolustetaan ja puretaan	43
Kilpailevat hyvinvointiyhteiskuntamallit	44
Yhteiskunnallisen koheesion säilyttäminen suurena haasteena	47
Sosiaalinen pääoma kansalaissektorin varassa	47
Tuloerot kasvavat mutta ovat maailman alhaisimmat	49
Työelämä vaatii entistä enemmän – entä perhe?	52
Suomalaisten arvot ja asenteet muuttuvat – kasvaako pessimismi?	52
6. TAVOITTEENA HYVÄ ELÄMÄ	59
Hyvän elämän rakennusaineet	59
Kyky vapauteen – aktiivinen ihminen	60
Kehittäjät, omaksijat ja vetäytyjät ovat erilaisia	62
Elämänkaareen mukautuvat palvelut	64
Aluekehityksen avaimet – paikallinen aloitteellisuus ja verkottuminen	67
7. SUOMEN HAASTEET	68
KIRJALLISUUTTA	71

ESIPUHE

Suomi muutosten edellä on raportti Suomen haasteista. Alun perin se on laadittu Sitran strategiatyötä varten ja sitä on käsitelty Sitran hallituksen strategiakokouksessa maaliskuussa 2001. Raportin analyysiä hyödynnettiin Sitran strategiakauden 2002–2004 tutkimuksen painopisteiden asettelussa.

Raportissa eritellään yhteiskunnan ja sen toimintaympäristön globaaleja ja paikallisia muutoksia ja nostetaan esiin Suomen tulevaisuuteen liittyviä keskeisiä haasteita.

Teemojen valinnassa näkyy kirjoittajan puumerkki. Tämä koskee erityisesti sitä, että talouden lisäksi nostetaan esiin arvojen, kulttuurin ja sosiaalisen pääomaan merkitys yhteiskunnan kehitykselle. Monet muut kiinnostavat kysymykset jäävät tarkastelun ulkopuolelle. Yksi tällainen asia on Euroopan unioni, mutta Sitrassa on meneillään Eurooppa 2020 –hanke, joka paneutuu perusteellisesti EU:n kohtalonkysymyksiin.

Raportti on niukkasanainen ja faktapohjainen. Tarkastelussa nojaututaan uusimpaan tilastotietoon ja tutkimuskirjallisuuteen, josta ei ole puutetta. Monissa kohdissa olen voinut käyttää hyväkseni Sitran omia tutkimuksia ja tilastokeskuksen julkaisuja. Raportin eri versioita ovat kommentoineet monet sitralaiset, joista haluan tässä kiittää Peter Ekholmia, Timo Hämäläistä, Kari Kankaalaa, Osmo Kuusta, Pia Meroa ja Kari Tolvasta. Olen myös käynyt hyödyllisiä keskusteluja raportin teemoista ja sisällöstä Pekka Himasen, Matti Karin, Ari Lindemanin, Mika Mannermaan, Ilkka Tuomen, Teppo Turkin ja Pekka Ylä-Anttilan kanssa. Raportissa esitetyt analyysit ja arviot ovat kirjoittajan omia, eivätkä edusta Sitran kannanottoja.

Kiitän erityisestä kannustuksesta ja tuesta Sitran yliasiamiestä Aatto Prihtiä. Tämä raportti ei olisi syntynyt, ellei minulle olisi järjestynyt kolmen kuukauden tutkimusvapaa, jona aikana saatoin tehdä etätyötä.

Toivon, että tämä raportti auttaa jäsentämään sitä suurta murrosta, jonka keskellä me suomalaiset elämme.

Helsingissä 17.6.2001

Antti Hautamäki
Tutkimusjohtaja
Sitra

1 | RAPORTTI JA SEN LÄHESTYMISTAPA

Tiivistelmä

Raportin perussanomana on, että yhteiskunnan menestys ei riipu vain taloudellisista fundamenteista vaan myös sosiaalisesta pääomasta – yhteistyöstä ja luottamuksesta. Sosiaalisen pääoman säilyminen ei ole mitenkään itsestään selvää nykyisessä yksilöllistyvässä ja moniarvoisessa yhteiskunnassa. Suomalainen yhteiskunta on vauraampi ja kilpailukykyisempi kuin koskaan, mutta yhteiskunnalliset ongelmat kasvavat eivätkä ihmiset voi kovin hyvin. Kansalaiset myös pelkäävät yhteiskunnan jakautuvan. Suuri kysymys on, mitä tapahtuu sosiaaliselle pääomalle. Kysymyksen painoarvoa lisää hyvinvointivaltion ja sosiaalisen pääoman keskinäinen riippuvuus. Hyvinvointivaltio voi vahvistaa sosiaalista pääomaa mutta myös heikentää sitä. Heikko sosiaalinen pääoma puolestaan rapauttaa hyvinvointivaltion kannatusta.

Raportin lähtökohtana on modernisaatioteoria, jonka mukaan nykyinen monimutkainen yhteiskunta on syntynyt eriytymiskehityksen tuloksena. Moderni yhteiskunta on kuitenkin kypsyvässä myöhäismoderniksi, kun traditioiden merkitys vähenee ja moniarvoisuus lisääntyy. Modernisaation taustaa vasten käsitellään taloudellisen toimintaympäristön muutoksia. Esillä on globalisaatio, uusi teknologia ja uusi talous, yhteiskunnalliset riskit ja sosiaalinen pääoma. Näistä kahta viimeistä teemaa on julkisessa keskustelussa käsitelty aivan liian vähän.

Modernisaatioteoria ja taloudellisen toimintaympäristön muutokset ovat hyvä pohja lähestyä Suomen tilannetta. Suomen kilpailukyky on huippuluokkaa ja voimme vielä parantaa sitä informaatioteknologialla. Hyvästä kilpailukyvästä huolimatta Suomea vaivaavat suuret yhteiskunnan rakenteelliset ongelmat, kuten ikääntyminen, työttömyys, aluekehitys ja perhetyyppien muutokset.

Seuraavaksi analysoidaan ja paikannetaan hyvinvointivaltion ongelmia. Erityinen huomio kiinnitetään yhteiskunnallisen koheesioon, jota tarkastellaan kansalaisjärjestöjen roolin ja tuloerojen kasvun kannalta. Myös työelämän uusia ilmiöitä ja niiden vaikutuksia perheisiin selvitetään. Lopuksi luodaan katsaus suomalaisten arvojen ja asenteiden muutoksiin.

Ihmisten kannalta tärkein yhteiskunnan tehtävä on kehittää hyvää elämää. Tässä tehtävässä on syytä korostaa ihmisten erilaisuutta ja itsenäistä vastuuta omasta elämästään. Lopuksi tarkastellaan erästä maamme vaikeimmista ongelmista

eli aluekehitystä. Keskeistä on vahvistaa paikallista aloitteellisuutta ja luoda elävät yhteydet keskuksiin. Johtopäätösosassa tehdään yhteenveto koko raportista nostoen esiin teemoja, joihin Suomessa – ja Sitrassa – tulisi kiinnittää enemmän huomiota.

Raportin tarkastelukehikko

Tulevaisuustyöskentely on monitieteellistä ja moniulotteista. On tärkeää, että mikään yksittäinen yhteiskunnan hahmottamistapa, kuten ekologia, sosiologia tai taloustiede, ei dominoi areenaa. Tämän raportin yleisluonne on "filosofis-yhteiskunnallinen", koska painopiste on yhteiskunnan rakenteen ja arvomaailman muutoksissa – laiminlyömättä kuitenkaan taloutta. Raportissa on haettu tarkastelukulmia, jotka avaavat perspektiiviä ihmisten psykologiaan, arvoihin ja kulttuuriin (sosiaalinen pääoma, hyvä elämä). Voidaksemme ymmärtää parhailaan tapahtuvia yhteiskunnallisia muutoksia, meidän on myös ymmärrettävä, mistä nykyiseen tilanteeseen on tultu. Tämän takia **yhteiskunnallinen modernisaatio** ja sen muutokset on valittu lähtökohdaksi.

Monipuolisuus on tarpeen erityisesti mielen avoimuuden takaamiseksi. Akaateemikko Oiva Ketonen kirjoitti sattuvasti: "Tulevaisuuden ennustaminen lienee erityisen vaikeata ennen muuta siksi, että ennustettaessa asetetaan aina erityisiä päämääriä, jotka heijastavat ennustuksen laatijan julki lausumattomia toiveita, pelkoja tai itsestään selvinä pitämiä vaikkakin verifioimattomia edellytyksiä." (Niiniluoto&Nyman *Tulevaisuus*, s. 17).

Raportin tarkastelukehikkona on neljän tekijän muodostama "yhteiskuntatimantti" (kuvio 1). Tämän yhteiskuntatimantin perustekijät ovat kulttuuri, talous, politiikka ja teknologia:

- Arvot ja kulttuuri: arvot ja asenteet; merkitysten tuottaminen; tradition siirtäminen (perheet, uskonto, koulutus)
- Poliitiikka ja valtio: demokraattiset instituutiot, lainsäädäntö, julkinen hallinto, oikeuslaitos
- Talous ja markkinat: kansantalous, elinkeinoelämä, kilpailu, kansainvälistyminen
- Tiede ja teknologia: (kansallinen) innovaatiojärjestelmä, t&k-toiminta.

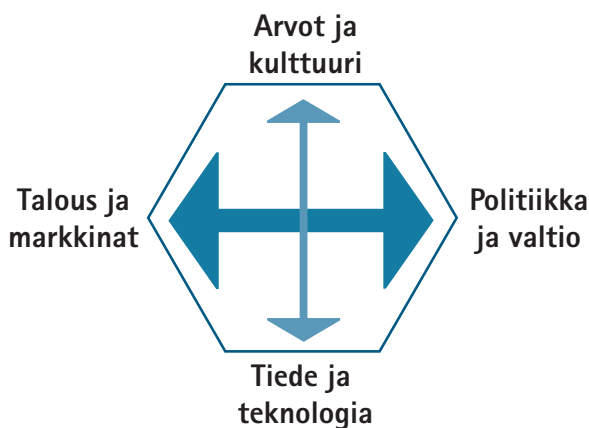
Nämä tekijät vaikuttavat toisiinsa: ne muodostavat vuorovaikutteisen rakenteen. Perinteinen marxilainen historiakäsitys asettaa teknologian (tuotantovälineet) ja sen omistuksen yhteiskunnan dynaamiseksi perustaksi, joka määrää talouden kehittyneisyyden, yhteiskunnan poliittisen organisaation ja vihdoin arvot ja kulttuurin. *Kansantaloustieteen arvostelun esipuheessa* Marx kirjoittaa:

"Elämänsä yhteiskunnallisessa tuotannossa ihmiset astuvat tiettyihin, välttämättömiin, heidän tahdostaan riippumattomiin suhteisiin tuotantosuhteisiin,

jotka vastaavat heidän aineellisten tuotantovoimiensa määrättyä kehitystasetta. Näiden tuotantosuhteiden kokonaisuus muodostaa yhteiskunnan taloudellisen rakenteen, reaalisen perustan, jolle juridinen ja poliittinen päällysrakenne kohoaa ja jota yhteiskunnallisen tajunnan tietynlaiset muodot vastaavat. Yhteiskunnallisen, poliittisen ja henkisen elämänprosessin määrää ylipäättänsä aineellisen elämän tuotantotapa. Ei ihmisten tajunta määrää heidän olemistaan, vaan päinvastoin heidän yhteiskunnallinen olemisensa määrää heidän tajuntansa." (s. 445).

Kulttuuri laajasti ymmärrettynä on kuitenkin se tekijä, josta käsin yhteiskunta jäsenetään ja "konstruoidaan". Kulttuuri antaa ilmiöille merkityksen ja määrittää yhteiskuntaa koossa pitävän normiston (vrt. Durkheim). Kulttuuria ei saa samastaa yksittäisten ihmisten käsityksiin arvoista ja merkityksestä. Pikemminkin ihmiset elävät merkitysten maailmassa, jonka he käsittävät omalla tavallaan, subjektiivisesti.

Välittömin ja selkeimmin havaittava vuorovaikutus tapahtuu talouden ja politiikan välillä. Talouden ja politiikan välinen suhde on hyvin paljon kamppailua määräävästä asemasta, dominanssista.



Kuvio 1. Raportin viitekehys – yhteiskuntatimantti

Tämä on vain kehikko, joka auttaa pitämään eri asioita mielessä. Mikään metodiikka ei voi kuitenkaan korvata näkemyksellisyyttä ja oivallusta. Tätä kuvastaa hyvin termi "theoria", joka on kreikkaa ja tarkoittaa näkemistä. Tulevaisuus-orientoituneen työskentelyn eräs tavoite on *oppia näkemään asioita uudessa valossa*.

2 MODERNI MAAILMA

Tämän raportin tarkastelu perustuu näkemykseen modernisaatiosta ja sen muutoksista. Modernisaatio on se suuri kertomus, jolla yhteiskuntatiede selittää monimutkaisen "modernin" yhteiskunnan synnyn ja kehityksen. Moderni yhteiskunta on kuitenkin muuttumassa – jopa murroksessa. Yhteiskuntatieteessä puhutaan myöhäismodernista tai "toisesta modernista", jolla korostetaan parhaillaan tapahtuvien muutosten merkittävyyttä. Tämän luvun tarkoituksena on avata tätä myöhäismodernia vaihetta, jolle ovat tunnusomaista moniarvoisuus ja yksilöllisyys. Yhteiskuntaa koossapitävät traditiot ovat heikentyneet. Samalla tapahtuu muutoksia yhteiskunnan suurissa asioissa, kuten taloudessa, kansallisvaltioissa ja luontosuhteissa.

Modernisaatio

Yhteiskuntatutkimuksen perustuloksia on näkemys nykyisen yhteiskunnan muodostumisesta modernisaatioprosessissa (ks. Heiskala 1996). Modernisaatiolla tarkoitetaan yhteiskunnan **eriytymistä** eli differentaatiota. Moderni yhteiskunta kehkeytyi esimodernista lisääntyvän työnjaon seurauksena (Adam Smith). Erilaisia tehtäviä hoitamaan syntyi uusia erillisiä ammattikuntia, laitoksia, organisaatioita ja yrityksiä. Yhteiskunta alkoi monimutkaistua ja samalla sen yhtenäisyys alkoi heiketä. Ajallisesti modernisaation alku liittyy uuteen aikaan ja erityisesti teollisen yhteiskunnan syntyyn 1700-1800-luvuilla.

Yhteiskunnallinen eriytyminen synnytti koheesio-ongelman. Eriytyneessä yhteiskunnassa talouden, politiikan, uskonnon, oppineisuuden, kulttuurin, perheen ym. sfäärit erkaantuvat toisistaan ja taistelevat asemastaan ja arvostaan. Järjestelmien kielellä yhteiskunnalliseen järjestelmään syntyy yhä lisää alajärjestelmiä, ja niille taas alajärjestelmiä. Modernisaation ongelmana on integraatio ja koordinaatio: mikä pitää yhteiskuntaa koossa, mikä on yhteiskunnan sementti tai liima-aine. Tutkijat ovat erimielisiä siitä, mikä toimii integroivana aineksena. Ranskalainen sosiologi Émile Durkheim oletti kollektiivisen tajunnan olevan yhdistävä tekijä. Toinen merkittävä teoreetikko Talcott Parsons taas näki, että yhteiskunta jäsentyy tai mallintuu kokonaisuutena sen kulttuurisen järjestelmän kautta. Niklas Luhmann

edustaa skeptisempää kantaa: modernissa yhteiskunnassa ei ole keskusta ja osajärjestelmät ovat vuorovaikutuksessa omien intressiensä mukaisesti. Tällöin "integraatio" muodostuu ohjaamattomien osajärjestelmien yhteyksien kautta.

Modernia yhteiskuntaa luonnehtii siis eriytyminen. Modernisaatiosta saadaan konkreettisempi ote kiinnittämällä huomiota yhteiskunnan eri osien kehitykseen. Risto Heiskalan (1995, 12-13) mukaan yhteiskunnat ovat sitä modernimpia mitä pidemmälle seuraavat kehityskulut ovat menneet:

- teollistuminen
- talouden ja politiikan sfäärien eriytyminen
- markkinaorientoitunut talous
- oikeusvaltio
- byrokraattinen valtiokoneisto
- kommunikaatioympäristöjen rakennemuutos
- kansallisvaltio
- demokratia
- yksilöllistyminen
- maallistuminen
- kaupungistuminen (lisäys AH).

Nämä piirteet luonnehtivat hyvin länsimaisia teollisia yhteiskuntia.

Myöhäismoderni yhteiskunta

Länsimaisten teollisuusyhteiskuntien kehitys viimeisten vuosikymmenien aikana on tuonut esiin uusia piirteitä, joiden vuoksi puhutaan **myöhäismodernista vaiheesta**. Ulrich Beckin (2000) mukaan modernille yhteiskunnalle on ollut ominaista kollektiiviset elämäntavat, täystyöllisyys, kansallisvaltiot, hyvinvointivaltioiden ja luonnon hyväksikäyttö. Nyt esiin nousevaa myöhäismodernia yhteiskuntaa luonnehtivat ekologiset kriisit, palkkatyön väheneminen, yksilöllistyminen, globalisaatio ja sukupuolten vallankumous. Käsitykset myöhäismodernin luonteesta vaihtelevat, mutta useissa teorioissa on takana samansuuntaisia oivalluksia.

Mikä aiheuttaa siirtymisen modernista myöhäismoderniin vaiheeseen? London School of Economicsin johtaja Anthony Giddensin (1990) mukaan taustalla on kiihtyvä eriytyminen, globalisaatio ja uusi teknologia. Mutta hän menee vielä syvemmälle ja kiteyttää varsinaiset muutosprosessit kolmeksi yhteiskunnalliseksi muutokseksi:

1. ajallis-paikallisen etäisyyden ja sidoksen muuttuminen epäselväksi
2. sosiaalisen toiminnan irrottautuminen paikallisesta yhteydestään
3. elämän irtautuminen traditioiden kahleista.

Giddens (1994) luonnehtii nykyistä yhteiskuntaa **jälkitraditionaaliseksi yhteiskunnaksi**. Modernissa yhteiskunnassa jatkuvuutta rakensivat erilaiset "modernit" traditiot, jotka liittyvät kansakuntaan, tieteeseen, valistukseen, luokka-asemiin, uskontoon, ydinperheeseen jne. Traditiot ovat toistomalleja, ilmiöiden pysyviä tulkintoja. Etäisyyksien pieneneminen, liikkuminen, laajeneva vuorovaikutus, uudet mediat ja kommunikaatiovälineet murtavat perinteiset yhteisöt ja heikentävät niitä ylläpitäviä traditioita. Jälkitraditionaalisisessa yhteiskunnassa traditioiden itsestänselvyys kyseenalaistetaan; traditiot joutuvat perustelemaan merkityksensä ja kamppailemaan muiden tulkintojen ja traditioiden kanssa arvostaan. Ihmisten arvomaailmat erilaistuvat. Beckin mukaan **normaaliutta** ei enää ole. Traditiot eivät enää tarjoa yhteiskuntaa koossapitävää kittiä. Uusia sidoksia on etsittävä tietoisesti, pohtien vaihtoehtoja ja tehden valintoja (siitä termi "reflektiivinen moderni"). Yhteiskunnallista integraatiota on siis haettava dialogin ja perustelujen tietä.

Giddens päätyy jälkitraditionaalisen yhteiskunnan tutkimuksestaan esittämään uudenlaista yhteiskuntapolitiikkaa. Hän kutsuu sitä **elämänpolitiikaksi**. Siinä pääpaino siirtyy julkisesti harjoitetusta "ylhäältä ohjatusta yhteiskuntapolitiikasta" yksilöitä painottavaan elämänpolitiikkaan, joka on "elämää koskevien päätösten politiikkaa" (ks. Roos ja Hoikkala, Elämänpolitiikka). Elämänpolitiikka kääntää katseet yksilön kykyyn valita arvonsa, harkita vaihtoehtoja ja varautua riskeihin. Keskiössä on elämäntyylien valinta ja yksilön pyrkimys onneen ja hyvään elämään. Jälkitraditionaalisisessa yhteiskunnassa yksilö on vastuussa itsestään, jolloin yhteiskuntapoliittiseksi peruskysymykseksi nousee elämönhallinta: miten ihmiset hallitsevat elämänsä vaihtelevia tilanteita.

Myöhäismoderni kulttuuri

Ranskalainen filosofi J-F Lyotard julkaisi vuonna 1979 kuuluisan raporttinsa *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*, jossa hän esitti teesinsä "suurten kertomusten kuolemasta". Modernia maailmaa luonnehtivat suuret kertomukset valistuksesta, tieteestä, edistyksestä, luokkien häviämisestä jne. Suuret kertomukset esiintyvät totuuden nimissä. Niiden levittäjät eivät tuo esiin niiden kertomusluonnetta: ne tarjotaan totuuksina vaikka ovatkin tarinoita. Vähitellen niiden asema rapautuu; niiden oikeuttaminen ei enää vakuuta. Myöhäismodernin (postmodernin) yhteiskunnan ihmiset epäilevät suuria kertomuksia. Tilalle tulee "pieniä kertomuksia", jotka liittyvät omaan yhteisöön ja identiteettiin. Lyotard näkee yhteiskunnan jakautuvan alakulttuureihin, joiden välillä ei ole yhteisymmärrystä. Käsitys yhdestä todellisuudesta, jonka tiede tai muu instituutio antaa, on tullut mahdottomaksi. Ihmiset eivät enää tunnu elävän samassa maailmassa. Lyotard ei usko dialogin voimaan kuten Giddens.

Mielenkiintoisen analyysin myöhäismodernista on esittänyt brittiläinen sosiologi Zugmunt Bauman (1996). Hänen mukaansa siirtyminen modernista myöhäismoderniin yhteiskuntaan merkitsee **suuntatietoisuuden hämärtymistä ja ohjaamisen**

mahdottomuutta. Ihmiset tulevat tietoisemmiksi siitä, että suuria päämääriä ei koskaan saavuteta. Modernin maailman määrätietoinen ja pitkäkestoinen suuntautuminen korvautuu pyörteisyydellä, lyhytkestoisuudella ja kaaosmaisuuudella. Suuret yhteiskunnalliset projektit epäonnistuvat, niiden sijaan tulee pienempiä projekteja. Elämänhallinta ei ole enää mahdollista, vaan elämää luonnehtivat sattumat ja spontaanisuus. Elämänprojektit ovat navigointia mahdollisuuksien merellä. Tällaisessa tilanteessa ainoa järkevä elämänohje on CARPE DIEM – tartu hetkeen, hyödynnä käsillä olevat mahdollisuudet.

Myöhäismoderniin kulttuurin keskeisenä piirteenä on epäilyn ja kritiikin lisääntyminen. Kasvava kritiikki näkyy hyvin **asiantuntijoiden** aseman muutoksissa. Asiantuntijat, kuten opettajat, papit, tuomarit ja muut virkamiehet, ovat aikaisemmin edustaneet ja siirtäneet traditioita. Myöhäismodernissa yhteiskunnassa asiantuntijoiden itsestään selvä auktoriteetti heikkenee. Asiantuntijoiden tarpeellisuus ei tästä vähene, koska elämän epävarmuus ja ennakoimattomuus aiheuttavat tarvetta turvautua asiantuntijoihin. Mutta jokainen joutuu itse valitsemaan ne asiantuntijat, joihin turvautuu.

Myöhäismodernissa yhteiskunnassa yksilöiden on itse muodostettava eettiset kannanotonsa. Perinteiset eettiset auktoriteetit eivät ole enää uskottavia. Vallitsee myös **eettinen ambivalenssi**: eettisiin ongelmiin ei löydy yksikäsitteisiä vastauksia. Mitä pitäisi ajatella sellaisista eettisistä kysymyksistä kuten geenimanipuloitu ruoka, ydinvoima, abortti, eutanasia, mietojen huumeiden käyttö, homoliitot, perimän kloonaus, optiot, pakolaiset, humanitaariset interventiot tms.? Aikaisemmin ulkoistettu ja asiantuntijoille siirretty etiikka palautuu jälleen kansalaisille.

Vaikka ihmisten valinnanvastuu ja tuska kasvavat, Bauman ja kumppanit pitävät kehitystä positiivisena, koska se lisää vapautta. Vapaus on nimittäin vapautta luovuuteen ja innovaatioihin auktoriteettien ja ylhäältä tapahtuvan ohjaamisen heiketessä. Vattimon mukaan myöhäismoderni kehitys toimii vapauttavana, kun ja "mikäli se luo vähemmän yhtenäisen ja epävarmemman maailman" (Vattimo, 36). Voi olla, että tavallisen kansalaisen käsitykset lisääntyvän vapauden ja traditioiden heikkenemisen siunauksellisuudesta eivät ole yhtä ylistäviä. Epävarmuus ja turvattomuus johtaa myös linnoittautumiseen perinteen varaan ja syntyy erilaisia fundamentalistisia ääri liikkeitä.

Esimerkkinä tarinatalous

Mielenkiintoisen jatkon "pienten kertomusten" myöhäismodernille tarjoaa Rolf Jensen kirjassaan *The Dream Society*. Jensenin mukaan informaatioyhteiskunnan sisältä alkaa kehkeytyä mielikuvituksen ja unelmien yhteiskunta (Dream society). Siinä bisneksen, yhteisöjen ja yksilöiden liikkeellepaneva voima on tarinat, ei vain data ja informaatio.

Organisaatiot (ja yksilöt) eivät voi onnistuneesti suuntautua tulevaisuuteen ilman mielikuvitusta. Tulevaisuus on tehty unelmista. Unelmista tulee totta kovalla työllä. Kaikkien teknologisten läpimurtojen takana on aina joku unelma, visio, uusi

idea (lentäminen, nopeus, tiedon automatisointi, mobiilisuus, terveys tms.). Unelmat ilmaistaan organisaatioiden missiossa ja visiossa.

Bisneksessä täytyy kuvitella tulevaisuudet siten kuin hyvät kirjailijat kuvittelevat tarinansa. Tarinankertoajat ovat uuden talouden tärkeimpiä resursseja. Tuotteita myydään tarinoilla ja organisaatiota johdetaan tarinoilla. Tulevaisuuden talouden tärkeimpiä "raaka-aineita" ovat kuvat, legendat, myytit ja tarinat. Tuote on myyvän tarinan "liitetiedosto".

Tarinat ovat arvotäyteisiä (kielellisiä ja visuaalisia) rakennelmia. Ne vetoavat tunteisiin, eivät älyyn. Tarinat myyvät ja markkinat tulevat määritettyä emotionaalisesti.

Mielikuvituksen maailman keskeisiä bisnesalueita ovat

1. seikkailu (rajojen kokeilu)
2. yhdessäolo ja ystävyys (love)
3. hoiva (care)
4. identiteettityö (kuka minä olen)
5. mielenrauha ja pysyvyys
6. vakaumus (mihin uskoa).

Identiteetti, merkitykset ja yhteisöt

Myöhäismodernin maailman pirstaleisuus, arvojen moninaisuus ja perinneyhteisöjen heikentyminen asettavat yksilöt ongelmatilanteeseen: minkä varaan rakentaa oma elämä, mikä on arvokasta. Kysymys identiteetistä askarruttaa. Identiteettiä haetaan kokeilemalla. Liitytään erilaisiin yhteisöihin, tutustutaan erilaisiin aatteisiin, harrastetaan äärimmäisiä urheilulajeja, kokeillaan omia rajoja tai vain protestoidaan auktoriteetteja vastaan. Identiteettikysymys on ennen kaikkea merkityskysymys. Kuinka tulkitseen oman itseni ja ympäristöni, minkälaisia merkityksiä annan asioille, miten näen oman elämäni merkityksen?

Merkityksen etsiminen ja arvostuksen saaminen ovat myös silta, joka yhdistää yksilöllistyminen ja yhteisöllisyyden. Yksilön identiteetti on sosiaalinen ilmiö, riippuvainen yhteisön arvoista ja arvostuksesta (ei ole minuutta ilman toisia). Jokainen ihminen hakee arvostusta omalle ihmisyydelleen. Yksilöllistyminen ei siten luonnonvoimaisesti eristä yksilöä yhteisöistä. Lähiyhteisöjen puuttuessa tai heiketessä, yhteisöksi kelpaavat symboliset ja virtuaaliset yhteisöt, joita yhdistävät muodit ja trendit tai joissa kommunikoidaan verkon välityksellä. Monelle chattailu-kumppanit ovat läheisempiä kuin sukulaiset ja naapurit. Tämä ei poista vaan vahvistaa sen riippuvuuden, joka vallitsee yksilöllistymisen ja yhteisöjen muodostumisen välillä.

Esimerkinä elämystalous

Eräät tutkijat ovat alkaneet puhua jopa elämystaloudesta (Pine & Gilmore: *The Experience Economy*). Pinen ja Gilmoren mukaan:

- Hyvätkään raaka-aineet (commodities), tavarat (goods) ja palvelut eivät yksin takaa kilpalukukykyä uudessa taloudessa
- Taloudessa suurimmat tuotot ja suurin hinnan kasvu saadaan tarjoamalla elämyksiä
- Talous on kehittynyt maataloudesta teollisuusyhteiskunnan kautta palvelutalouteen ja nyt edessä on siirtymä elämystalouteen
- Kun teollisuusyhteiskunnassa tavaroita valmistettiin ja palvelutaloudessa palveluja jaettiin, niin elämystaloudessa tarjotaan näyttämöjä (stage)
- Talouden tarjoukset olivat teollisuusyhteiskunnassa konkreettisia ja palvelutaloudessa käsin koskemattomia; elämystaloudessa ne ovat mieleenpainuvia, eivät hetkellisiä kuten palvelut
- Elämystaloudessa myyjä on lavastaja ja ostaja vieras
- Elämystaloudessa kysynnän perustana on kiihottava kokemus (eivät tuotteen ominaisuudet eivätkä palvelun hyödyt).

Koska elämyksen käsite on "ohut", kirjoittajat lanseeraavat teoriaansa vielä transformaation käsitteen. Varsinainen bisnes tulee olemaan opastaa ihmisiä muuttumaan, tulemaan erilaisiksi. Yhteiskuntafilosofisesti ilmaisten kyseessä on individualisointiprosessin tukeminen; onnistunut bisnes opastaa yksilöitä rakentamaan identiteettiään ja erottautumaan muista. Transformaatiotalouden piikkiin saadaan sitten sopimaankin jo monet "tuskalliset elämykset", kuten kuntoilu, terveydenhoito ja psykoanalyysi sekä erilaiset itsensäkehittämissohjelmat.

Elämystalouden käsite herättää helposti vastaväitteitä. Erityisesti se ei näytä tekevän oikeutta ihmisen perustarpeille. Elämysten keskelläkin ihminen tarvitsee ravintoa, vaatteita, asuntoja, terveydenhoitoa, liikuntavälineitä jne. Lisäksi sellaiset yhteisölliset tarpeet kuten turvallisuus ja huolenpito eivät katoa minnekään. Näitä varten on olemassa laajat teollisuuden alat ja julkiset palvelut. Siitä huolimatta voidaan väittää, että perustarpeiden asema ja merkitys nyky-yhteiskunnassa on vähentynyt. Osa syy tähän on, että useimmat perustarpeet tulevat tyydytettyä ja niihin ei tarvitse kiinnittää enää suurta huomiota. Ihmiset käyttävät entistä enemmän resurssiaan identiteettityöhön, elämyksiin, liikuntaan ja urheiluun sekä viihteeseen. Rationaalisten arvojen rinnalle ja ohikin ovat nousseet nautintoa ilmentävät hedonistiset arvot ja elämänvoimaa ilmentävät vitaaliset arvot. Tässä on pohjaa elämysteollisuudelle.

Myöhäismodernin yhteiskunnan tilinpäätös

Esitellyt ajatukset antavat oikeuden seuraaviin johtopäätöksiin. Modernisaation myötä yhteiskunta eriytyy ja sirpaloituu. Tätä eriytymistä aiheuttaa lisääntyvä työnjako, jota puolestaan ruokkii kehittyvä teknologia. Suureksi haasteeksi muodostuu yhteiskunnan integraatio, se liima, joka pitää yhteiskuntaa koossa. Useimmat tutkijat uskovat, että koheesio on hyvin pitkälle kiinni kulttuurisista malleista, tavoista jäsenellä yhteiskuntaa. Modernissa yhteiskunnassa traditiot ja "suuret kertomukset" ovat luoneet jatkuvuutta ja yhtenäisyyttä. Jatkuva eriytyminen ja samalla tapahtuva irtautuminen ajan ja paikan kahleista on synnyttänyt kritiikkiä auktoriteetteja, asiantuntijoita ja traditioita kohtaan. Ajatus yhdestä totuudesta ja yhdestä arvojärjestelmästä on hylätty. Sijaan on tullut kertomusten moninaisuus, jossa jokainen joutuu valitsemaan omat arvonsa ja tarinansa. Olemme siirtyneet moniarvoiseen yhteiskuntaan. Samalla ihmisten epävarmuus kasvaa, minkä takia kuitenkin käännytään asiantuntijoiden puoleen (perheneuvonta, kiinteistövälittäjät, psykiatrit, lakimiehet, muotikonsultit jne.) tai tarraudutaan menneeseen.

Eriytymiskehityksen tuloksena yhteiskunnasta on tullut erittäin monimutkainen ja ennustamaton järjestelmä. Tätä monimutkaisuutta ja ennakoimattomuutta lisäävät teknologia (ICT, bioteknologia, energiateknologia jne.) ja globalisoituminen. Yhteiskunta on tullut avoimemmaksi. Mahdollisuuksien avaruus on laajentunut. Tulevaisuus näyttää olevan mielin määrin muokattavissa: "tulevaisuus on tehtävissä", "kaikki on mahdollista". Valintojen vaikutuksia on kuitenkin entistä vaikeampi ennakoita. Avoimuuteen liittyy kasvavia riskejä, joiden hallinta on yhä vaikeampaa. Arvojen moninaisuus ja epäluottamus asiantuntijoita ja ohjausta kohtaan johtavat siihen, että ihmisiä on vaikea saada suurten poliittisten ohjelmien ja visioiden taakse. Samalla kun globaali kilpailu ja kasvavat taloudelliset ja biologiset riskit vaativat yhtenäistä poliittista tahtoa, sen edellytykset katoavat.

Tämä on tietysti vain yksi kertomus – jokaisella meillä on oma kertomuksemme. Filosofin Maija-Riitta Ollilan kertomus on, että "postmoderni maailma on pieni etuoikeutettu osa maailmaa". Se on länsimaisten keskiluokkaisten suojatuissa oloissa elävien tutkijoiden kuvitelma, jossa unohdetaan, että moraalissa on kysymys "konkreettisten elävien ihmisten tuskasta ja ilosta" (Ollila 1999).

3 TALOUDELLISEN TOIMINTAYMPÄRISTÖN MUUTOKSIA

Tässä jaksossa tuodaan esiin talouden uusia ilmiöitä, jotka ovat radikaalisti muuttaneet talouden puitteita viimeisen 10 -15 vuoden aikana. Merkittävimpiä asioita ovat epäilemättä globalisaation syveneminen ja tieto- ja viestintäteknologian nouseminen kehitystä vauhdittavaksi kärkiteknologiaksi. Tuloksena on "uusi talous". Samalla teknologia ja globalisaatio ovat lisänneet yhteiskunnallisia ja biologisia riskejä siinä määrin, että vanhat vastuunkannon mekanismit ovat menettäneet merkityksensä. Käsitykset siitä, mitkä tekijät vievät talouden kehitystä eteenpäin, ovat myös muuttuneet. Tutkimukset ovat paljastaneet sosiaalisen pääoman ensiarvoisen merkityksen eri alueiden ja kansantalouksien menestykselle.

Globalisaatio

Globalisaatio on tieto- ja viestintäteknologian ohella toinen suuri ajovoima, joka muuttaa voimakkaasti yhteiskuntien ja talouden rakenteita. Globalisaation vauhdittumiselle teki tilaa markkinoiden liberalisointi ja sääntelyn purkaminen 80-luvulla. Erityisen merkittävää oli pääomamarkkinoiden vapauttaminen. Sitran tutkimusten mukaan globalisaation yleiset peruspiirteet ovat

- **riippuvuus:** aluetaloudet ovat syvästi riippuvia toistensa kehityksestä ja suhdanteista
- **liikkuvuus:** ihmiset, pääomat, tavarat ja palvelut liikkuvat rajoista piittaamatta.

Globalisaation ilmenemismuotoja ovat:

- suorien sijoitusten kansainvälistä kauppaa nopeampi kasvu; vuodesta 1985 yritysten suorat sijoitukset ovat 6-kertaistuneet kun samaan aikaan maailmankaupan arvo on 2,5-kertaistunut ja maailman tuotanto 2-kertaistunut

- monikansallisten yritysten tuotantoprosessien hajauttaminen ympäri maailmaa arvoketjun eri osien tarvitsemien sijaintipaikkaetujen mukaan – koordinoinnin tapahtuessa viestintäteknologian avulla
- kilpailun siirtyminen ns. tuotannon tekijämarkkinoille, ennen kaikkea osaamisen puolelle. Kansallisvaltiot kilpailevat tuotannon tekijöistä, erityisesti osaavasta työvoimasta. Yritykset "kilpailuttavat" valtioita suotuisten olosuhteiden tarjoamisesta investoinneille.
- yritysten menestys riippuu niiden innovatiivisuudesta, osaamispotentiaalista ja korkeasta tuottavuudesta. Uudet innovaatiot syntyvät yhdistämällä erilaista osaamista ja ylittämällä toimialarajoja.
- voimakas yritysten keskittyminen tietyille metropolialueille, joissa on runsaasti osaajia ja yrityselämän tarvitsemia palveluja. Keskusalueiden ulkopuolella olevat alueet ovat täysin riippuvaisia keskuksista ja ne luovuttavat työvoimaa keskuksille.
- tietoverkkojen mahdollistama ajantasainen osake- ja valuuttakauppa. Valuuttakauppaa käydään 1200 mrd \$:lla päivässä, velkakirjoilla käytävän kaupan arvo on 200 mrd \$ päivässä ja kaikkien pörssien päivittäinen yhteenlaskettu volyymi on 25 mrd \$.

Manuel Castells kutsuu globaalia taloutta verkostotaloudeksi kolmiosaisessa suurteoksessaan *The information Age*. Castellsin perusteet ovat

- Elämme ja tulemme elämään myös nähtävissä olevassa tulevaisuudessa globaalissa informaationaalisessa verkostoyhteiskunnassa.
- Talous on ytimeltään globaali ja finanssimarkkinavetoinen.
- Kaupungit ovat tiedon ja osaamisen keskittymispisteitä ja niiden merkitys riippuu niiden asemasta informaatiovirroissa – informaatioavaruudessa.
- Väestö jakautuu kaikkialla verkostoitujiin, joustajiin ja syrjäytyneisiin.
- Valtiosta tulee neuvotteluvaltio, jonka pitää taitavasti neuvotellen turvata investoinnit, työpaikat ja verotulot.
- Perusristiriita vallitsee globaalien verkoston ja paikallisten kulttuuristen identiteettien välillä.
- Syntyy identiteettiliikkeitä, joista osa pyrkii (projektimaiseen) vastarintaidentiteettiin.
- Poliittiset liikkeet globalisoituvat ja toimivat yhteistyössä valtioiden yli.
- Suuri tarve on löytää uusia globaaleja hallinnan muotoja.

Prof. Raimo Väyrynen analysoi globalisaation ongelmia kirjassaan *Globalisaatiokritiikki ja kansalaisliikkeet*. Hänen mukaansa globalisaatio on ristiriitainen prosessi, josta on tullut keskeinen ideologinen kiistakysymys. Kiista kulminoituu

kehitysmaiden köyhyyteen. Globalisaatioon myönteisesti suhtautuvat tahot pitävät globalisaatiota vääjäämättömänä kehityksenä, joka synnyttää maailmanlaajuiset markkinat ja sitoo taloudet entistä tiiviimmin yhteen. Heidän mukaansa köyhyyden voittamisen pahimpana esteenä on köyhien alueiden eristyneisyys maailmantaloudesta. Eristyvät maat jäävät modernin teknologian ja terveydenhuollon ulkopuolelle. Siksi keskeisiä keinoja tukea kehitysmaita on estää digitaalinen syrjäytyminen, "digital divide".

Globalisaation kritiikkiä ovat tuoneet näyttävimminkin esiin kansalaisjärjestöt, esim. Seattlessa syksyllä 1999. Kritiikin tulilinjalla ovat ennen kaikkea Kansainvälinen valuuttarahasto IMF, Maailmanpankki ja Maailman kauppajärjestö WTO. Niiden katsotaan ajavan lähinnä monikansallisten yritysten etuja, jotka ovat kriitikkojen mukaan piittaamattomia kehitysmaiden köyhyydestä ja ihmisoikeuksista. Kriitikkojen mukaan IMF:n tervehdyttämisohjelmat alistavat kehitysmaat velkoihin ja pakottavat ne raakaan talouden saneeraukseen. Kehitysmaiden velkojen anteeksiantamisesta onkin tullut eräs keskeinen vaatimus, jota ajaa mm. Jubilee 2000 -liike.

Karl Polanyi luonnehtii teoksessaan *The Great Transformation* markkinataloutta järjestelmäksi, jota "kontrolloivat, ohjaavat ja hallitsevat yksin markkinat". Talous ja politiikka erkaantuvat: markkinataloudessa on luovuttu poliittisesta ohjauksesta, jonka perustana ovat esimerkiksi tavat tai moraali - markkinat ovat ainoa ohjauseriaate talouden sfäärissä. Polanyi kirjoitti teoksensa 1944, jolloin markkinatalous ei ollut niin laajalle levinnyt ja niin suuri tekijä kuin myöhemmin. Polanyi puolusti näkemystä, että julistukset talouden ja politiikan ehdottomasta erosta ovat illusorisia. Markkinatalouden säätelemättömyys - markkinahäiriöt - tai vahvat kansalliset tarpeet johtavat Polanyin mukaan valtiointervention tarpeeseen. Sääntely puolestaan synnyttää omia häiriöitään, joita sitten korjaillaan. Valtio ja markkinoiden työnjako on jatkuvan määrittelyn kohteena. Näin muodostuu aaltoliike markkinaohjauksen ja valtiollisen sääntelyn - talouden ja politiikan - välillä. Ajankohtainen kysymys Polanyin hengessä on, onko globalisaation jälkeen taas tulossa politiikan ja sääntelyn vuoro. Erilaiset kansalaisliikkeet, kuten Attac, ovat juuri esimerkkejä globalisaation politisoitumisesta.

Uusi teknologia

Teknologia on yhteiskunnan kehityksen moottori. Teknologiaan panostaminen on varmissa tapoissa turvata talouden kilpailukykyä. Kaikki teollisuusmaat ovat 2000-luvun alussa kehittämässä teknologian vaatimaa osaamista. Suuri kysymys on, mihin teknologioihin kannattaa kansallisia resursseja sijoittaa - varsinkin jos halutaan olla muita edellä. Vastauksia etsitään teknologian ennakoinnista. RandEuropen Sitralle tekemästä selvityksestä käy ilmi, että kymmenissä teollisuusmaissa on tehty eri laajuisia ja eri metodeilla ennakoitihankkeita (Hjelt&Luoma 2001). Niistä etsitään suuntaviivoja innovaatio- ja teknologiapolitiikalle ja teknologiainvestoinneille. Itsessään ennakoitiprojektit ovat suuria prosesseja, joissa on mukaan satoja

ellei tuhansia asiantuntijoita ja joiden puitteissa saadaan erilaiset sidosryhmät yhteistyöhön ja vuoropuheluun. Teknologian ennakoinnissa on viime vuosina ryhdytty korostamaan koko yhteiskunnan hyvinvointia ja teknologian yhteiskunnallisia vaikutuksia. Samalla on siirrytty painottamaan koko innovaatiojärjestelmän kehittämistä enemmän kuin avainteknologioita. Ennakointi on kehittymässä yhteiskunnan haasteiden tunnistamis- ja ratkaisumenetelmäksi.

Ennakoinnissa on etsitty kansallisia prioriteetteja, joita ei saada ainakaan suoraan muualla tehdystä ennakoinneista. Koko Euroopalle tärkeitä teknologioita ennakoitiin Euroopan komission Futures-hankkeessa vuonna 1999. Siinä Euroopan vahvoiksi painopistealueiksi todettiin ohjelmistokehitys, langaton viestintä, sensoreiden kehitys, kuluttajaelektronikka, digitaalinen televisio, lääkekehitys, uudet yhdistetyt energiantuotantoteknologiat, jätteen käsittely ja kierrätys sekä telematiikka liikenteessä. Lisäponnistuksia tarvittaisiin esim. bioteknologian ruokasovelluksissa, kuvantamis- ja visualisointiteknologioissa ja tekoälysovelluksissa. Yhdysvaltojen katsottiin olevan edelläkävijä tai samalla tasolla teknologiakehityksessä verrattuna Eurooppaan. Samantapaisia listoja on syntynyt muissakin ennakoitihankkeissa. Yhdysvalloissa on päädytty mm. siihen, että koko yhteiskunnan hyvinvoinnin kannalta kriittisimpiä teknologioita ovat bioteknologia ja ympäristöön ja hyvinvointiin liittyvät teknologiat.

RandEuropen raportissa todetaan yhteenvedona erilaisista ennakoitihankkeista, että kaikkein keskeisimpinä geneerisinä teknologioina pidetään ICT:tä ja bioteknologiaa. Mainittakoon, että Japan Research Institutun tekemässä kansainvälisessä Benchmarking-vertailussa Japani on Euroopasta ja USA:sta jäljessä teknologoissa, jossa liikutaan monitieteisillä raja-alueilla kuten genomiteknologiassa. Sen sijaan Japani on vähintäänkin samalla tasolla elektronisten laitteiden valmistuksessa ja kommunikaatioteknologioissa. Näille aloille suunnatuista teleyritysten ja julkisista t&k-panoksista päätellen Japani ei aio hävitä kamppailua kolmannen sukupolven internet-matkapuhelinten herruudesta.

Bioteknologia on ilmeisesti tulevaisuuden tärkein teknologia-alue. Se ennakoi **bioyhteiskunnan** syntyä. Bioyhteiskunnassa kyetään bioteknologioilla luomaan terveyttä edistäviä elintarvikkeita, uusia lääkkeitä ja hoitomuotoja, uusia materiaaleja, uusia energiamuotoja ja ottamaan entistä paremmin huomioon ympäristöky-symykset. Mutta vielä elämme **tietoyhteiskunnassa**, siksi käsittelen tässä raportissa vain Informaatioteknologiaa ja sen avaamia mahdollisuuksia luoda vaurastumisen edellytyksiä.

Tieto- ja viestintäteknologia ICT on tämän hetken dynaaminen perusteknologia. Sana tietoteknologia on harhaanjohtava, koska ICT perustuu digitaaliseen koodaukseen eikä siten liity suoraan tietoon ja osaamiseen (knowledge and competencies). ICT keskeisiä piirteitä ovat etenkin

- **digitointi:** kuvan, äänen ja tekstin digitointi ja digitaalinen käsittely
- **konvergenssi:** jakelukanavien yhdentyminen (radio, TV, puhelin, tietokone)
- **ajantasaisuus:** nopeat online-yhteydet
- **kutistuminen:** etäisyyksien voittaminen, maailmanlaajuiset yhteysverkot

- **monisuuntaisuus:** vuorovaikutteisuus
- **kapasiteetti:** suurien informaatiomäärien ja tietokantojen nopea käsittely
- **simulaatio:** mahdollisuus tuottaa keinotekoisesti ilmiöitä, paikkoja jne.
- **sulautuminen:** ICT upotetaan perinteiseen teknologiaan ja laitteisiin (autot, kodinkoneet, vaatteet, asunnot jne.).

Näitä ja muita vastaavia ominaisuuksia hyväksikäyttäen erilaiset toimijat kehittelevät herkeämättä uusia tuotteita, palveluja, organisaatioita ja toimintatapoja. Organisaation, paikan ja valtioiden rajat häviävät. Tukkuportaot muuttuvat virtuaalisiksi tilaus- ja jakeluohjelmiksi. Kodinkoneet automatisoituvat ja muuttuvat roboteiksi. Kännykkä muuttuu avaimeksi, lompakoksi, opastimeksi, kirjaksi ja äänilevysoittimeksi. Kotitietokone muuttuu tv-asemaksi tai virtuaaliyriytykseksi. Kodin tai toimiston seinä muuttuu luokkahuoneeksi tai elokuvateatteriksi. Vuode muuttuu kuntoutuslaitokseksi tai sairaalaksi, joka tekee yöllä diagnoosin ja antaa automaattisesti hoidot. Näitä visioita voidaan esittää loputtomasti ja monet niistä ovat täysin mahdollisia. Emme mitenkään voi tietää, mitkä näistä visioita toteutuvat tai mitä ennen näkemättömiä sovelluksia keksitään. Kuluttajat ovat ratkaisijan paikalla.

ICT:n kehityksellä on suuri vaikutus talouden ja yhteiskunnan rakennemuutoksiin. On nähtävissä, että ICT:n vaikutuksesta lähivuosina

- verkostoituminen syvenee
- globalisaatio etenee vaikeuksista huolimatta
- uusi talous murtautuu esiin
- vanhan talouden transformaatiopaineet kasvavat
- perinteiset toimialarajat häviävät
- tuottavuus kasvaa
- mediakonvergenssi muuttaa radikaalisti viestintä- ja viihdealoja
- sähköinen kaupankäynti yleistyy
- erilaiset tukku- ja väliportaot häviävät ja hierarkiat purkautuvat
- logistiset järjestelmät muuttuvat
- suorat asiakaskontaktit lisääntyvät, kuluttajan ja tuottajan roolit lähentyvät
- informaation tuotanto ja saatavuus lisääntyvät räjähdysmäisesti
- monikulttuurisuus lisääntyy
- yksilöitymiskehitys jatkuu.

Uusi teknologia yhdessä globalisaation kanssa muodostaa sen voiman, joka murtaa perinteisiä toimintamalleja ja taloudellisia ja yhteiskunnallisia rakenteita. Mielenkiintoinen esimerkki on mahdollinen oppimisen vallankumous, jonka eOppiminen tuo tullessaan. Vielä tosin on kyseessä ns. heikko signaali.

Esimerkkinä eOppiminen

Osaamisen tultua keskeiseksi pääomaksi, muodostuu oppimisesta keskeinen kyky. Jatkuva oppiminen, työssä oppiminen ja kyky seurata aikaansa ovat kriittisiä ominaisuuksia. Kun työprosessit individualisoituvat, eli työntekijät tekevät itsenäistä työtä etänä (eWork) tai yrittäjinä tai alihankkijoina, siirtyy vastuu oppimisesta yksilöille. Jokaisen on itse aktiivisesti päivitettävä ammattitaitoaan. Toisaalta tiimimäinen työskentely organisaatioiden sisällä ja niiden välillä lisääntyy, mikä vaatii yhdessä oppimisen taitoja. Jokaisen työntekijän on hallittava tietoa ja osallistuttava sen luomiseen yksin ja yhdessä (vrt. Nonaka & Takeuchi 1995).

ICT:n avulla voidaan luoda sähköisen oppimisen ja opettamisen tehokkaita muotoja. eOppimisen tunnusmerkkejä ovat (Sitran tilaama raportti virtuaalisesta taitokoulusta, ks. Vainio ym. 2001)

- opiskelu on mahdollista ajasta ja paikasta riippumatta (24h-oppiminen)
- opiskelu on oppijakeskeistä
- opintojen ohjaus tapahtuu verkon kautta
- sovelletaan monimuoto-opetusta (virtuaaliluokka, simulaatiot, yhteistyö, opettajajohtoisuus jne.)
- sisältää oppimisprosessin kokonaisuutena (sisällöt, tehtävät, arvioinnin, ehkä todistukset)
- sisältää oppilashallinnon (rekisteröinti, maksut ja opiskelijan etenemisen seuraamisen)
- tarjoaa kaikille tasapuolisen mahdollisuuden opiskeluun iästä, sukupuolesta, asuinpaikasta tai varallisuudesta riippumatta.

Tähän listaan voidaan toki lisätä erilaisia ICT:n mahdollistamia superominaisuuksia, kuten henkilökohtaiset tietoa etsivät agentit, metatiedon hallinta, virtuaaliset muistit, mobiilioppiminen jne. (ks. Mikkeli). Näistä asioita ollaan vielä reaalielämässä kaukana.

Yhdysvallat ja Kanada ovat eOpetuksen kärkimaita. Kaiken kaikkiaan USA:ssa ja Kanadassa käytettiin vuonna 1999 2 biljoonaa dollaria opetukseen. Kasvu on noin 10 % vuodessa. Tästä suurin osa kohdistuu eOppimiseen, jonka oletetaan lisääntyvät 80 % seuraavan viiden vuoden aikaan. Suomessa kehitetään eOppimista koulutuksen kaikilla tasoilla (peruskoulusta korkeakouluihin ja ammatilliseen opetukseen). Suomen kaltainen harvaan asuttu maa, jolla tulee olemaan vaikeuksia tarjota kaikille korkealaatuista perinteistä opetusta, hyötty eOppimisesta tavallista enemmän. Virtuaalisten koulujen ja yliopistojen sekä virtuaalisen henkilöstökoulutuksen lisäksi maahan tarvitaan "virtuaalisia kansan- ja työväenopistoja", joiden kautta aikuisväestö voi kehittää osaamistaan liittyipä se sitten ammattitaitoon, yleissivistykseen tai käden taitoihin.

Uusi talous

Tieto- ja viestintäteknologia (ICT) on synnyttänyt uuden teollisen vallankumouksen. Tämän teknologian peruspiirre on digitalisointi. ICT:n väitetään muuttavan talouden perusmekanismeja niin että on perusteet puhua "uudesta taloudesta". Professori Matti Pohjolan (2001) mukaan Yhdysvaltojen taloudessa näkyy selvästi uuden teknologian investointien vaikutus talouden kasvuun: siitä yli 50 % voidaan selittää ICT-investoinneilla, jotka ovat USA:ssa olleet n. 10 % bkt:stä (Internetin osuus on merkittävä). Merkittävää on, että suurin osa USA:n ICT:n tuottavuusvaikutuksista tulee sen käytöstä, ei ICT:n tuotannosta. Vain noin neljännes tuottavuuden kasvusta selittyy ICT-tuotteita ja -palveluja valmistavien toimialojen nopealla kasvulla. Näyttää siltä, että Suomessa ja Ruotsissa ICT:n tuottavuuskasvu johtuu juuri ICT:tä tuottavan sektorin tuotannon ja tuottavuuden nopeasta kasvusta (ks. Koski, Rouvinen ja Ylä-Anttila 2001).

Uusi talous ei ole ns. pörssikurssitaloutta: vain murto-osa yrityksistä on pörssissä. Vuonna 2000 nähty uuden talouden yritysten pörssi-arvojen tavaton nousu synnytti virheellisen käsityksen siitä, että yrityksen arvoon vaikuttavat lähinnä tuotto-odotukset ja että reaalisella tuloksella ei ole merkitystä. Castells siteeraa erästä amerikkalaista tutkijaa, joka tulkitsee hypen niin, että "havainto on todellisuutta".

Vaikka uusi talous ei olekaan pelkkää Internetiä, niin kuitenkin sen merkitys on erittäin suuri. Internetistä on tullut ensimmäinen globaali markkinapaikka, jossa on pian miljardi käyttäjää. Internet muistuttaa siitä, että uusi teknologia on ennen kaikkea **yhteysteknologiaa**, jonka avulla luodaan ja ylläpidetään verkostoja. Internetin vaikutus on suurinta B-to-B-suhteissa, joissa elektroninen kaupankäynti yleistyy nopeasti. Kuluttajille suunnattu e-commerce on vain 1/3 kaikesta sähköisestä kaupankäynnistä.

Internetin ja muun ICT:n vaikutus tuottavuuden kasvuun on huomattava. Manuel Castells kuitenkin painottaa, että tuottavuuden kasvun perustana ovat myös tieto ja innovaatiot sekä oppimiskyky (learn to learn). Uuden talouden keskuksissa vallitsee uusi kulttuuri, joka suosii ideoiden tuottamista ja jakamista. Organisaatio-oppiminen on yhä tärkeämpi kilpailutekijä. Uuden talouden työyhteisöissä korostuu työnteon joustavuus ja monikulttuurisuus. Piilaaksossa intialaisten, kiinalaisten ja korealaisten maahanmuuttajien rooli on huomattava.

Castellsin näkemyksen mukaan uuden talouden suurin merkitys ei ole ns. internet-yhtiöissä vaan tieto- ja viestintäteknologian soveltamisessa uusilla tavoilla kaikkialla elinkeinoelämässä ja hallinnossa. Castellsin slogan on, että pääsy verkkoihin ei merkitse mitään, vaan kyky hyödyntää verkkoja. Tämä voidaan ilmaista niin, että uusi talous alkaa todella vaikuttaa, kun "vanha talous" alkaa transformoitua ja oppii soveltamaan uutta teknologiaa oman toimintansa uudistamiseen.

Uudessa kirjassaan *Transformaatio, Suuri muutos* HM&V:n tutkijat Mäkelin ja Vuoria pitävät mainittua transformaatiota yhteiskunnan edessä olevana suurena muutoksena. He painottavat transformaation moniulotteisuutta, monitasoisuutta ja monivaiheisuutta. Talouden transformaatio on verrattain hidas ja laaja muutos-

prosessi. Transformaatio koskee yhtä hyvin julkista hallintoa ja sen toimintaa kuin yrityksiä ja toimialoja. Kirjoittajien mukaan uusi globalisuus syntyy kun uusi talous ja vanha talous kohtaavat.

HM&V:n kirjassa määritellään uusi talous laaja-alaisesti:

uusi talous = uusi rakenne + uusi dynamiikka

Uusia rakenteita ovat esim. vaihdantakustannusten aleneminen, vuorovaikutuskyvyn paraneminen, väliportaan johdon uudet tehtävät ja hajautetut rakenteet. Castellsin mukaan uuden rakenteen ytimenä on **verkottuminen** (networking). Uutta dynamiikka kuvaa ennen kaikkea positiivinen takaisinkytkentä, jolla tarkoitetaan suunnilleen organisaation kykyä nopeasti muuttaa ja täydentää toimintaansa markkinoilta saamansa palautteen perusteella. Uutta dynamiikka luovat innovaatiot, jotka täydentävät toisiaan ja kytkeytyvät toisiinsa.

Uuteen talouteen liittyy siis perustavia muutoksia talouden keskeisissä tuotantopanoksissa (tieto ja osaaminen), organisaatorakenteissa (verkostoituminen, hajautus), hyödykemarkkinoiden rakenteessa (kysynnässä ja tarjonnassa) sekä kansainvälistymisessä (suorat sijoitukset, yritysallianssit). Uusi talous voidaan nähdä kolmantena teollisena vallankumouksena (1. teollisuuden alku - höyrykone, 2. tehdasteollisuus ja fordismi).

Piilaakson dynamiikkaa

Piilaakso San Franciscon Bay Arealla on uuden talouden mekka. Se on paikka, jonne on keskittynyt merkittävä osa uuden talouden yrityksistä, erityisesti Internetiin liittyvästä bisneksistä. Vierailin alueella syksyllä 1999 ja koetin muodostaa kuvaa alueen menestyksen syistä. Tärkeitä lähtökohtia ovat alueen yliopistot, erityisesti Stanford, jossa on ollut vahva teknologinen osaaminen. Stanfordin kasvatti Hewlett perusti opiskelukaverinsa Packardin kanssa alueen ensimmäisen elektroniikkatehtaan jo 30-luvulla. Alueen moottorina onkin ollut vahva elektroniikkaosaaminen ja siihen perustuva elektronisten laitteiden ja erityisesti tietokoneiden valmistus. Merkittäviä ideageneraattoreita ovat olleet yritysten perustamat tutkimuslaitokset kuten Xerox Parc. Mutta 90-luku muutti kaiken. Internet otettiin käyttöön 90-luvun alussa ja sen ympärille alkoi syntyä uudentyyppistä liiketoimintaa (Cisco, Amazon.com, American Online, Dell, SAP etc.). Varsinainen Piilaakso-ihme on 90-luvun ilmiö. Piilaaksossa asuu noin 2 milj. ihmistä, joista puolet on töissä yrityksissä ja näistä noin 500 000 on huippuosaajia ("Silicon Valley gene pool"). Nämä ovat töissä suurelta osin pienissä innovatiivisissa yrityksissä. Xerox Parkin johtaja John Seely Brown selittää innostuneesti, että "the knowledge in these firms is extraordinary and so is the knowledge about them".

Piilaakson keskeisiä ominaispiirteitä on valtava innovatiivisuus ja tietämyksen kierrätys: knowledge flux. Uusi tietämys ja uudet ideat syntyvät osaajien informaalisissa yhteisöissä (communities of practice). Piilaakso on ihanteellinen paikka tällaisten informaalisten yhteisöjen ja tiimien syntymiselle. Sen kulttuuri on avoin ja kasuaalinen ja sen maantiede mahdollistaa riittävän määrän fyysisiä kontakteja (alueen kompaktius).

Tärkeä rooli piilaaksossa on pääomasijoittajilla, joita Brown kutsuu knowledge brokereiksi, koska ne juuri jakavat tietoa. Jos idealla on kantavuutta, se houkuttelee välittömästi sekä rahaa että lahjakkuuksia. Yritysten menestys perustuu resurssien houkuttelemiseen, ei niiden allokointiin: liiketoimintaa tehdään innovatiivisten ihmisten kanssa. Pääomasijoittajat ovat koko systeemin solmukohtia. He tuntevat oikeat ihmiset ja hallitsevat verkostot. Heidän tuntumansa siihen, mikä on merkittävää, on syvällistä, koska jokainen pääomasijoitusfirma käsittelee vuosittain tuhansia liiketoimintasuunnitelmia. Pääomasijoittajat pyrkivät tunnistamaan lupauvat ideat jo ituasteella. Lahjakkuudet houkutellaan pääomasijoittajien ylläpitämiin kiihdyttämöihin, joissa he saavat riittävästi resursseja idean nopeaan kypsyttelyyn ja markkinoille laskemiseen.

Steve Jurvetson, menestyvä nuori pääomasijoittaja kuvaa toimintaansa seuraavasti:

"I want to know how committed the person is. I never invest in someone who says they're going to do something, I invest in people who say they're already doing something and just want the funding to drive it forward. Passions counts for more than experience. --- The business plan is not contract in the way a budget is. It's a story. It's a story about an opportunity, about migration path and how you're going to create and capture value. I never use Excel at work. ... But I spend a lot of time thinking about how big the thing could be." (Hamel 1999)

Tästä ilmenee hyvin Piilaakson henki. Mieti ennakkoluulottomasti uusia ideoita ja niiden tuomaa lisäarvoa asiakkaille. Arvioi henkilön sitoutumista, intohimoa ja uskottavuutta. Jos asiat ovat kohdallaan, rahaa tulee ja idea tuotteistetaan nopeasti. Parhaat osaajat on saatavissa uuden idean toteuttajiksi. Ihmisten liikkuvat herkästi projektista ja yrityksestä toiseen. Jos ala on kiinnostava, sinne virtaa ihmisiä muilta aloilta. Palkat ovat suuria ja rikastumisen kannusteet huippuluokkaa. Piilaakso on myös globaalihoukuttelija. Sinne virtaa osaajia kaikkialta maailmasta. Intialaiset, korealaiset, kiinalaiset ja muut aasialaiset ovat olleet aivan ratkaisevassa asemassa. Arvellaan, että jopa puolet uusista high tech -yrityksistä on heidän perustamiaan. Piilaakso osoittaa monikulttuurisuuden arvon ja voiman. Piilaakso on kuitenkin myös ongelmallinen paikka. Sen kiihko, rikastumispakko ja yksipuolinen kiinnostus siihen, mikä myy, ovat tehneet piilaaksosta myös kuluttavan ja epäsosiaalisen miljöö. Alueen vetovoima on tuonut valtavat liikenneuhkat ja kalliit asunnot, joita ei "tavallinen piilaaksolainen" pysty ostamaan. Castells pitää piilaaksoa kapitalismin ääri-ilmionä.

Riskiyhteiskunta

Saksalainen yhteiskuntatieteilijä Ulrich Beck kiinnittää teoksessaan *Riskiyhteiskunnan vastamyrkyt* huomion talouden kehityksen tuomiin riskeihin, erityisesti ympäristöriskeihin. Kun teollisuusyhteiskunnan talouden peruslaki oli resurssien allokointi ja vaurauden tuotanto ja jako, niin talouden ja teknologian nykyisessä vaiheessa keskeiseksi muodostuu riskien tuotanto ja jako. Beckin mukaan kyseessä on murros, siirtymä teollisesta modernista uuteen järjestelmään. Samalla teollisen yhteiskunnan luokkasidonnaiset elämänmallit (säädyt) korvautuvat yksilöllisen elämänkaaren rakentamisella.

Talouden ja teknologian tuottamat riskit ovat aivan toista kertaluokkaa kuin ne panokset, joita yksittäiset yritykset ja instituutiot käsittelevät. Ydinvoiman valjastaminen on kokonaisuutena ollut suuri tieteellinen ja teknologinen ponnistus. Sen pohjalta on kyetty rakentamaan ydinvoimaloita, joiden kustannukset ovat muutamia miljardeja markkoja. Ydinvoimalaonnettomuudessa kuolee helposti satoja ihmisiä, ylisuuria säteilyannoksia saavat ehkä kymmenet tuhannet ihmiset, onnettomuuspaikan ympäristö rakennuksineen, metsineen, peltoineen ja vesistöineen tulee käyttökelvottomaksi ehkä vuosisadoiksi. Vastaavia riskejä liittyy geenien manipulaatioon, kemiallisiin tuotantoprosesseihin, keinoitekoiisiin bakteereihin ja viruksiin, tupakkaan tai vaikkapa liha- ja luujauhon syöttämiseen lehmille (hullun lehmän taudin alkuperä). Entä jos matkapuhelimet aiheuttavat aivokasvannaisia, jotka tulevat näkyviin kun nykyiset teinit ovat työelämässä? Osa riskeistä liittyy ihmisten käyttäytymiseen, kuten liikenteeseen. Miljoonien ihmisten päätökset liikkumisestaan kumuloituvat suurina päästöinä ja vaikuttavat ilmakehän lämpenemiseen. Lisäksi yhteiskunta ja erilaiset tuotannolliset prosessit ja valvontamekanismit ovat tulleet riippuviksi tietojärjestelmistä, joten tietojärjestelmähäiriöt ja IT-sabotaasi tuovat uuden riskiulottuvuuden.

Vaikka Beck ei käsittelekään talousjärjestelmän riskejä, niin nekin luovat kuvaa riskiyhteiskunnasta. Globaalitalouden ongelmat ovat nousseet parin viimevuoden aikana entistä painavimpina esiin (Väyrynen 1999 ja 2001). Tällöin viitataan sellaisiin ilmiöihin kuten

- pääomien hakeutuminen kasvualoille synnyttää ylikuumenemista ja ylilyönnejä
- taluskriisit etenkin pankki- ja valuuttakriisit leviävät nopeasti maasta toiseen
- valuutta- ja pörssikaupan siirtyminen verkkoon ja ajantasaiseen tiedonvälitykseen aiheuttaa kurssien jatkuvaa heilahtelua ja synnyttää epävarmuutta ja keinottelua
- tuotantoa, etenkin massatuotantoa, siirtyy kustannuksiltaan halvempiin maihin, mikä aiheuttaa työttömyyttä
- tuloerot kasvavat: arvioiden mukaan 20 % maailman väestöstä ansaitsee 80 % maailman kokonaistulosta

- uuden teknologian käyttöönotto ja tuottavuuden nousu, samalla kun suuri osa maailman väestöstä ei kykene ostamaan uusia tuotteita, aiheuttaa ylituotanto-ongelmia
- kehitysmaat velkaantuvat
- rikollisuus, kuten huumekauppa, globaalistuu ja siirtyy ylikansallisten liigojen käsiin.

Beckin mukaan "suurvaarat eivät ole pelkkiä vaaroja, jotka voitaisiin käsittää teknisten tieteiden ja lääketieteen avulla ja rajata normaaliuden ulkopuolelle. Ne ovat pikemminkin uudella tavalla kaikkien asia." Beckin peruskysymys on, miten tällaiset riskit jaetaan, kuka niistä vastaa, miten riskejä hallitaan? Rahallisella korvauksella ei ole mitään merkitystä, koska tarvittava "summa" on enemmän kuin mikään vakuutusjärjestelmä kykenee takaamaan. Mikrotaloudessa ei ole mekanismeja, joilla tällaiset riskit siirtyisivät hintoihin. Kansatalouden tasolla ei ole riittäviä riskirahastoja, joilla syntyvät riskit ja vauriot korvataan. Lisäksi useimmat riskit ovat globaaleja. Beckin sanoin syyksi lukemisen ja vastuun kantamisen vakiintuneet säännöt, kausaalisuus ja syyllisyys lakkaavat toimimasta. Riskiyhteiskunnassa joudutaan uudistamaan demokratian, päätöksenteon ja yritystalouden perusteet. Mitkä ovat ne menetelmät, joilla tällaisia "megariskejä" kyetään ennakoimaan ja joilla niihin varaudutaan? Mikä on teollisuuden vastuu? Entä miten yksittäisten ihmisten arkiset valinnat muuttuvat riskejä vähentävään suuntaan? Beckin käsitys on, että teknologian avulla vaarat voidaan vain minimoida mutta ei koskaan poistaa. Tarvitaan yhteiskunnan institutionaalisen rakenteen uusimista riskiyhteiskunnan todellisuuteen. Riskien globalisuus merkitsee, että uusien riskien hallinnan käytäntöjen täytyy olla globaaleja.

Sosiaalinen pääoma - kulttuurin ja edistyksen yhteys

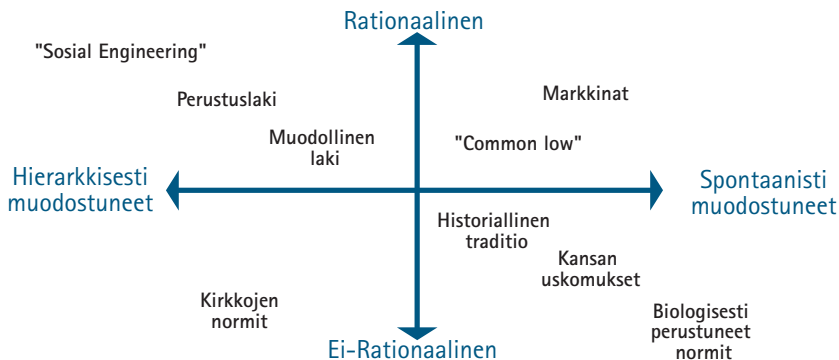
Tuoreessa Harrisonin ja Huntingtonin toimittamassa kirjassa *Culture Matters* osoitetaan melko vakuuttavasti kansainvälisen vertailuaineiston avulla, että kulttuuriset arvot ja asenteet edesauttavat tai haittaavat alueen tai kansakunnan inhimillistä edistystä, "human progress". Edistyksen mittareita ovat taloudellinen kehitys ja aineellinen hyvinvointi, yhteiskunnallis-taloudellinen tasa-arvo ja poliittinen demokratia. Kulttuurilla viitataan yhteiskunnan arvoihin, asenteisiin, uskomuksiin, orientaatioihin ja ihmisten toiminnan taustalla oleviin oletuksiin. Keskeiseksi käsitteeksi on nähty sosiaalinen pääoma, joka juuri selittää arvojen merkityksen yhteisön kehitykselle.

Sosiaalisen pääoman käsitteen otti käyttöön vuonna 1988 sosiologi James Coleman, joka tutki silloin koulun keskeyttämistä. Sosiaalisella pääomalla hän tarkoitti perheen sisäisen vuorovaikutuksen tiiviyyttä ja sen yhteisön kiinteyttä,

johon koti ja koulu kuuluvat. Hänen havaintonsa oli, että sosiaalinen kiinteys vähentää koulun keskeyttämistä. Kuuluisin käsitteen kehittäjä lienee politiikan tutkija Robert D. Putnam, joka käytti sosiaalisen pääoman käsitettä tutkiessaan Italiassa vuonna 1970 toteutettua hallinnonuudistusta. Hän halusi selvittää, miksi eri alueet menestyivät niin eri tavoin. Keskeinen tulos oli, että kansalaisyhteiskunnan horisontaalisia yhteyksiä suosivat toimintatavat synnyttävät luottamusta ja juuri luottamus selitti, miksi Pohjois-Italia kehittyi niin hyvin. Sittemmin monet tutkijat kuten Francis Fukuyama ja Suomessa esimerkiksi Markku T. Hyyppä, Reino Hjerppe, Jouko Kajanoja ja Risto Harisalo ovat tutkineet sosiaalista pääomaa.

Artikkelissaan "Social Capital" Fukuyama (kirjassa Harrison & Huntington 2000) määrittelee sosiaalisen pääoman jonkin ryhmän jäsenten keskenään jakamien epämuodollisten arvojen ja normien joukoksi, joka sallii heidän olla vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Jos ryhmän jäsenet voivat odottaa, että muut käyttäytyvät ennakoitusti ja ystävällismielisesti, niin he voivat luottaa toisiinsa. Jos arvot ovat "vääränlaiset", luottamusta ja kehitystä ei synny. Sosiaalinen pääoma on kriittinen tekijä terveen kansalaisyhteiskunnan rakentumiselle; se säätelee sitä miten ryhmät ja yhteenliittymät toimivat yhteiskunnassa. Vaikka perheet ovatkin tärkeitä sosiaalisen pääoman rakentamisessa, niin perheen sisäinen sosiaalinen pääoma ei vielä takaa koko kansalaisyhteiskunnan korkeata sosiaalista pääomaa, kuten tiedetään Aasian maista, joissa on vahva sidos perheiden ja sukujen sisällä, mutta epäluuloa vieraita kohtaan.

Fukuyama analysoi arvojen ja sosiaalisen pääoman syntyä akseleilla hierarkkisesti luotu/spontaanisti luotu ja rationaalinen/ei-rationaalinen (kuvio 2). Myöhäismodernissa yhteiskunnassa arvoja luodaan entistä enemmän spontaanisti arkielämässä ja liiketoiminnassa. Rationaalisuudella tarkoitetaan, että normit ovat rationaalisen valinnan, vertailun ja debatin tulosta, ja ei-rationaalisuudella, että normit ovat periytyneet ja alkuperältään ei-rationaalisia. Tämän kuvion nostama peruskysymys on, miten normit ja sosiaalinen pääoma syntyvät myöhäismodernissa yhteiskunnassa. Onko palattava kirkkoon? Tarvitaanko normien tietoista rakentamista, eettistä sivistysprojektia? Vai ollaanko markkinoiden varassa?



Kuvio 2: Normien syntyminen (Fukuyama)

Kognitiotieteilijät ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että ihmisten toimintaa ohjaavat heidän omaksumansa *mentaaliset mallit*, jotka ovat eräänlaisia maailman-kuvia. Lionel Sosa on tutkinut latinojen arvoja ja mentaalisia malleja Yhdysvalloissa. Hän havaitsi, että latinojen keskuudessa on tavallista:

- alistuminen köyhyyteen (köyhillä on hyvä taivasosuus, rikkailla huono)
- koulutuksen vähäinen arvostus (perhe kyllä auttaa, tyttöjen ei kannata opiskella)
- fatalismi: henkilökohtainen aloitteellisuus, päämäärätietoisuus, ambitiot ovat kaikki hyödyttömiä (ja synnillisiä latinokirkkojen arvomaailmassa)
- epäluottamus perheen ulkopuolisiin.

Tällaisilla arvoilla ja mentaalilla malleilla ei pärjää Yhdysvalloissa ja latinot ovatkin nykyään huonoiten menestyvä ryhmä Amerikassa.

Maailmanpankki on myös tehnyt tutkimusta sosiaalisesta pääomasta (Kajanoja 1999, The World Bank 1998). Maailmanpankin tutkimuksissa sosiaaliseen pääomaan luetaan mukaan kaikki talouden kehitykseen vaikuttavat epäviralliset ja viralliset sosiaaliset rakenteet ja toimintatavat ja vallitsevat arvot ja normit. Maailmanpankin käyttämiä sosiaalisen pääoman indikaattoreita ovat

1. horisontaaliset assosiaatiot (kansalaisjärjestöt, ay-liike jne.)
2. kansalaisyhteiskunta (demokraattisuus, osallistuminen)
3. sosiaalinen integraatio (sosiaalinen liikkuvuus, rikollisuus, nuorisotyöttömyys)
4. laillisuus- ja hallintonäkökohdat (sopimukset, oikeusvaltio).

Tutkimukset ovat vasta antamassa tuloksia. Indikaattorilaskelmien mukaan *sosiaalisen pääoman osuus kansantulon muodostumisesta on korkean tulotason maissa kaksi kolmannesta*. World Bankin raportin mukaan sosiaalisen pääoma on julkishyödykkeen omainen. Koska hyötyä ei voida siirtää hintoihin, siihen investointi alimitoitetaan. Siksi julkisen sektorin tulisi panostaa sosiaalisen pääoman kehittämiseen. Mutta miten tämä pitäisi tehdä? Mikä merkitys pienillä tuloeroilla tai julkisilla palveluilla on sosiaalisen pääoman pysymiseen tai vahvistumiseen? Mielestäni tämäntasoiset vastaukset ovat liian yleisiä. Jos mennään konkreettisemmalle tasolle, niin erityistä huomiota on kiinnitettävä perheisiin, kouluihin ja kansalaisjärjestöihin sekä sosiaalipalveluihin.

Mielenkiintoinen tapa tutkia sosiaalista pääomaa on selvittää korruption laajuutta. Tässä suhteessa antoisa on kansainvälinen korruptioindeksi-tutkimus (Corruption Perception Index, ks. Harrison ja Huntington 2000). Vuoden 1998 indeksissä oli mukana 85 maata ja Suomi on vähiten korruptoitunut maa Tanskan jälkeen (vuoden 1999 indeksissä Suomi on 1. sijalla):

1. Tanska
2. Suomi

3. Ruotsi
4. Uusi Seelanti
5. Islanti
6. Kanada
7. Singapore
8. Hollanti
9. Norja
10. Sveitsi
11. Australia
12. Luxemburg
13. Iso-Britannia
14. Irlanti
15. Saksa
16. Hong Kong
17. Itävalta
18. Yhdysvallat
-
25. Japani
76. Venäjä

Taulukko kokonaisuudessaan osoittaa, että Pohjoismaissa esiintyy hyvin vähän korruptiota, kun taas vahvaa ryhmäsidonnaisuutta ja perhekeskeisyyttä edustavat Aasian maat ovat korruptoituneita. Protestanttinen perinne on silmiinpistävä piirre vähän korruptoituneissa maissa.

4 MUUTTUNUT SUOMI

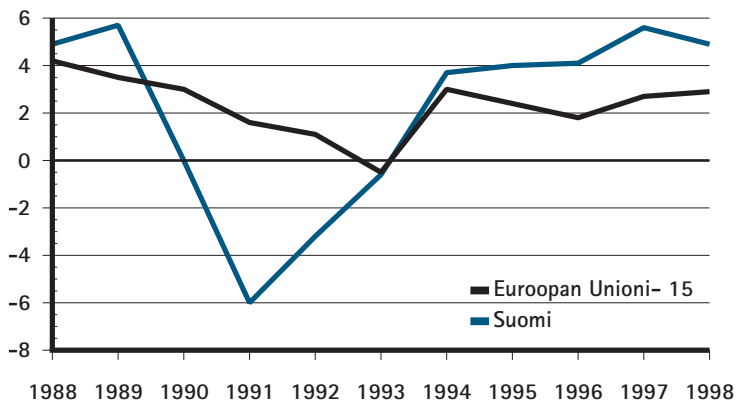
Suomi on selvinnyt lamasta ja kehittänyt kilpailukykyä indeksimittareilla arvioiden maailman huipulle. Samalla yhteiskunnan rakenteelliset ongelmat ovat kärjistyneet. Väestö ikääntyy nopeasti, mikä tuo tullessaan monitahoisia ongelmavyyhdin. Työttömyys vähenee yllättävän hitaasti ja pitkäaikaistyöttömiä on lähes 100.000. Maan sisäinen muuttoliike on kiihtynyt ja väki hakeutuu 4-5 kasvukeskukseen. Avioerot lisääntyvät ja moni asuu yksin.

Lamasta kilpailukykyyn

Suomi ajautui sodanjälkeisen ajan syvimpään taantumahan vuosina 90-94. Tuottavuus putosi dramaattisesti ja valtio velkaantui pahasti. Nämä käyvät ilmi oheisista kaavioista.

Bruttokansantuote Euroopan unionissa

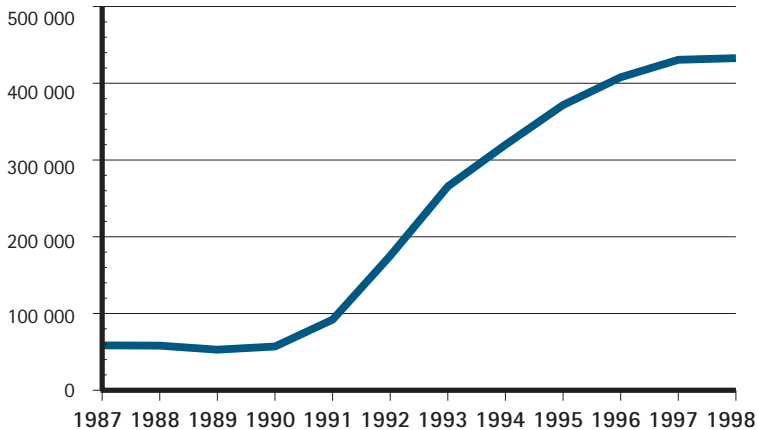
Vuosikasvu prosentteina edelliseen vuoteen verrattuna
Vuoden 1990 hintoihin



Lähde: Eurostat

Valtionvelka

Valuutta- ja markkamääräinen velka yhteensä
Miljoonaa markkaa



Lähde: Valtiokonttori

Selvittyään suuresta lamasta Suomen talous on kilpailukykyisempi kuin koskaan:

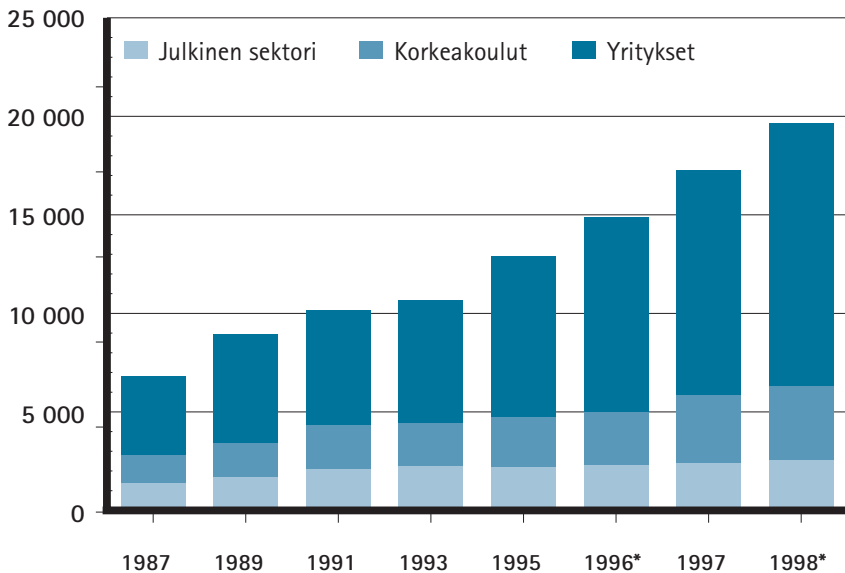
- IDC:n indeksien mukaan Suomi on kolmannella sijalla maailman tietoyhteiskunta-kehityksessä
- Suomessa on eniten mobiileja liittymiä (enemmän kuin kiinteitä, 73 liittymää / 100 asukasta)
- Suomessa on toiseksi eniten Internet-liittymiä (noin 135 liittymää /1000 asukasta, USA:ssa eniten: 172 liittymää /1000 asukasta)
- EU:n piirissä tehdyn tutkimuksen mukaan Suomi on Ruotsin jälkeen EU:n innovaatiomyönteisin maa
- OECD:n arvion mukaan suomalainen innovaatiojärjestelmä on maailman parhaita (OECD 1998)
- Michael Porterin ja Scott Sternin innovaatioindeksin mukaan Suomi oli vuosina 1996 ja 1999 10. sijalla, mutta tulisi olemaan vuonna 2006 5. sijalla Japanin, Tanskan, Sveitsin ja Länsi-Saksan jälkeen ja ennen sellaisia kilpailijamaita kuin USA, Norja, Ranska, Kanada ja Ruotsi
- Timo Hämäläisen (2001) väitöskirjatutkimuksen mukaan Suomi oli 1990-luvun puolivälissä yleisellä kilpailukykyindeksillä mitaten viides Ruotsin, Sveitsin, USA:n ja Kanadan jälkeen
- The Global Competitiveness Report (WEF) indeksoi Suomen teknologisen kilpailukyyn suhteen 1. sijalle vuonna 2000

- The World Competitiveness Yearbook (IMD) rankkeeraa Suomen tiede- ja teknologiapolitiikan suhteen sijalle 6 vuonna 2000
- Suomen panokset t&k-tomintaan olivat vuonna 2000 noin 3.2 % bkt:sta eli noin 26 mrd mk, mistä yritysten osuus on noin 70 % ja julkisen sektorin osuus noin 30 %, suunnilleen yhtä paljon kuin Nokia investoi yksin; Ruotsi investoi vielä Suomeakin enemmän, lähes 4 % bkt:sta
- Suomen ulkomaankauppataase oli positiivinen vuonna 1999, +56 mrd mk, ja korkean teknologian kauppataase oli myös +15 mrd mk positiivinen ja vienti/tuontisuhde oli 1,5 (47 mrd/31 mrd)

Seuraavassa on pari tilastoa, jotka kuvaavat talouden myönteistä kehitystä ja kilpailukykyä vuoden 1993 jälkeen: t&k-toiminnan menot ja korkean teknologian ulkomaankauppa.

Tutkimus- ja kehittämistoiminnan menot

Miljoonaa markkaa

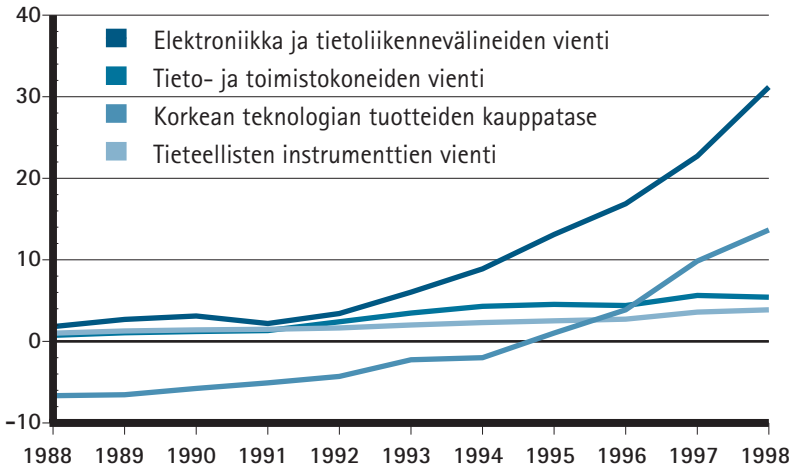


* Julkisen sektorin ja korkeakoulujen (-97,-98 sisältää myös yliopistolliset keskussairaalat) osalta tiedot ovat arvioita

Lähde: Tilastokeskus, Yritysten rakenteet: tiede ja teknologia

Korkean teknologian tuotteiden ulkomaankauppa

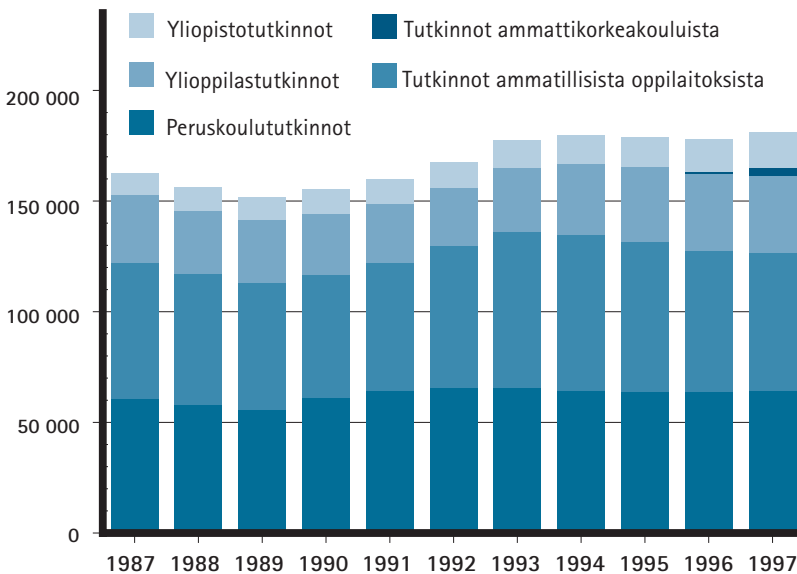
Miljardia



Lähde: Tullihallitus, Tilastoyksikkö: Ulkomaankauppa

Koulutus on globaalin verkostotalouden keskeisiä menestyksen avaimia. Tutkintojen määrät ovat kokonaisuutena melko korkeat: lähes 200.000 tutkintoa vuodessa.

Tutkintojen määrä



Lähde: Tilastokeskus, Henkilöstötilastot: koulutus

Hyvän käsityksen Suomen koulutuksesta saa vertailemalla korkea-asteen opiskelijoiden määriä 100.000 asukasta kohti. Tilastojen mukaan kärkimaat olivat vuonna 1995 seuraavat:

Kanada	5997
Australia	5401
Yhdysvallat	5339
Korea	4955
Uusi Seelanti	4603
Suomi	4190

Opiskelijamäärät ovat kolmessa kärkimaassa yli 25 % suurempia kuin Suomessa. Luvut ovat sikäli merkittäviä, että korkea-asteen opiskelu on vahvimpia (tulevaisuuden) osaamisen indikaattoreita. Tosin näistä vertailuista ei ilmene, kuinka vaativia tutkinnot ovat esim. sisällön ja keston puolesta.

Korkea-asteen koulutuksen suorittaneiden yli 24-vuotiaiden määrillä mitaten Suomi ei ole kärkimaita. Taulukossa on myös näiden maiden koulutusmenot bkt:sta.

	% väestöstä	Koulutusmenot bktsta
USA	46,5	5,4
Uusi-Seelanti	39,1	7,3
Israel	31,2	7,6
Ruotsi	27,6	8,3
Belgia	27,0	3,1
Tanska	26,4	8,1
Saksa	23,5	4,8
Irlanti	23,2	6,0
Filippiinit	22,0	3,2
Kanada	21,4	6,9
Suomi	21,4	7,5
Japani	20,7	3,6
Norja	18,9	7,4

Suomi ja muut Pohjoismaat käyttävät enemmän kuin muut maat varoja koulutukseen. Suomessa vanhempi väki on huonosti koulutettua, mutta nuoremmat sukupolvet ovat huomattavan hyvin koulutettuja ja pyrkimyksenä on taata 70 %:lle ikäluokista korkeakoulututkinto.

Suomalaisen yhteiskunnan rakenteellisia ongelmia

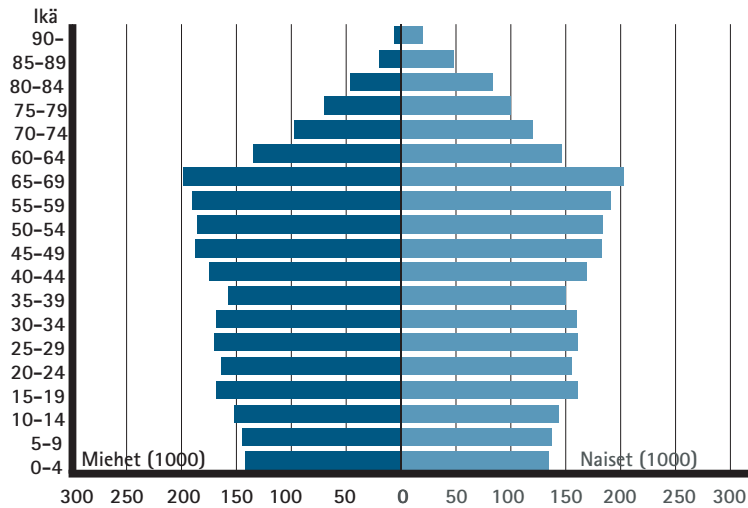
Suomalaisen yhteiskunnan rakenteellisista ongelmista käsitellään tässä raportissa neljää: ikääntyminen, työttömyys, alueellinen keskittyminen ja perhetyyppien muutokset.

Ikääntyminen

Yli 65-vuotiaiden osuus väestöstä on lisääntynyt nopeasti ja jatko on samaa tasoa. Väestön ikäpyramidissa on leveintä 50–54-vuotiaiden ryhmässä. Kaiken kaikkiaan 30–54-vuotiaiden osuus väestöstä on suurempi kuin tätä nuorempien. 10 vuoden päästä alkaa eläkeläisten määrän erittäin nopea kasvu ja vuonna 2020 jo runsas 25 % suomalaisista on täyttänyt 65 vuotta. Vuoden 2010 tilanne näkyy kuvasta. Tästä kehityksestä seuraa suuria rakenteellisia ongelmia (ks. *Talous&Yhteiskunta* 4/2000):

- **elatusuhde heikkenee:** nyt elatusuhde (elätettävien suhde työssäkäyviin) on noin 120 mutta vuonna 2030 arviolta 140, samalla kaikkien sosiaalimenojen suhde bkt:hen nousee 25 %:sta noin 30 %:iin
- **eläkekulut kasvavat:** lakisäätteisten eläkemenojen osuus bkt:sta on nyt noin 11 %, mutta vuonna 2030 jo 16 %
- **puute työvoimasta lisääntyy:** tarvitaan maahanmuuttajia (ks. Trux 2000); tosin Pekka Parkkinen (*Talous&yhteiskunta* 2/2000) uskoo työvoiman pysyvän 2,4 milj. paikkeilla potentiaalisen työvoiman pyrkiessä työmarkkinoille (eli vaikka väki vähenee niin entistä useampi työkäinen hakeutuu työmarkkinoille tai pysyy pidempään työelämässä eläköitymisen myöhentyessä)
- **sosiaali- ja terveydenhuollon tarve kasvaa:** eläkeläiset ovat suuri palvelujen käyttäjä, yli 75-vuotiaiden osuus kasvaa osin pitenevän eliniän takia ja tämä ryhmä käyttää erittäin runsaasti terveydenhuoltoa ja muita palveluja

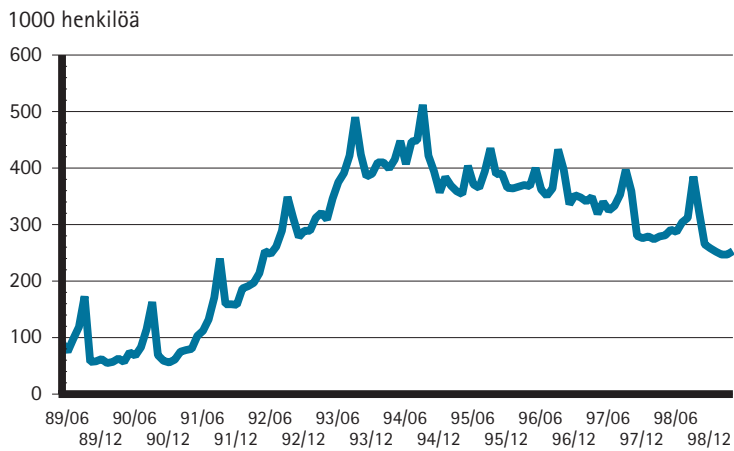
Väestö iän ja sukupuolen mukaan 2010



Työttömyys

Talouden kasvu laman jälkeen ei ole vähentänyt työttömyyttä lamaa edeltävälle tasolle, kuten oheisesta taulukosta käy ilmi.

Työttömät



Lähde: Tilastokeskus, Elinolot: työelämä

Erityisen huomion ansaitsee pitkäaikaistyöttömyyden korkeus (28,7 % kaikista työttömistä). Vuonna 1999 pitkäaikaistyöttömiä oli Tilastokeskuksen mukaan

75 000 ja työministeriön mukaan jopa 98 000. Pitkäaikaistyöttömistä on lähes puolet yli 45-vuotiaita, mutta mukaan mahtuu myös alle 24-vuotiaita (vuoden 1999 tilastot):

Ikä	% pitkäaikaistyöttömistä
15-24	6,5
25-44	44,0
45-54	49,1

Pitkäaikaistyöttömyys kasaantuu niille, joiden koulutustaso on alhainen:

Koulutustaso	% pitkäaikaistyöttömistä
perusaste	44,1
alempi keskiaste	41,8
ylempi keskiaste, korkea-aste	13,9

Pitkäaikaistyöttömyys on ennen kaikkea kaupunkien ongelma. Eniten pitkäaikaistyöttömiä asuu Uudellamaalla, paljon myös Pirkanmaalla ja Pohjois-Pohjanmaalla. He joutuvat kilpailemaan työpaikoista alueelle muuttavien kanssa.

Rakenteellinen työttömyys – onko sitä?

Usein sanotaan, että tietty osa työttömyydestä on rakenteellista ja loput suhdan-
netyöttömyyttä (ks. Vartiainen, *Hyvinvointikatsaus* 1/2000). Rakennetyöttömyyden
käsite on kuitenkin hankala uudessa taloudessa. Perinteisesti rakennetyöttömyys
liittyy inflaatioon ja työvoiman hintaan. Jos työttömyys laskee alle rakenteellisen
tasonsa, eli jos työvoimaa on liian vähän tarjolla, niin palkat nousevat ja inflaatio
kiihtyy. Tietty määrä työttömyyttä "tarvitaan", jotta palkansaajien palkkavaateet
eivät ylittäisi yritysten kannattavuustavoitteita. Uuden talouden oloissa työvoiman
hintaa eivät ratkaise massamääräiset työttömien armeijat, vaan osaaminen. Entistä
enemmän kysytään, onko oikeanlaatuista työvoimaa tarjolla ja mistä sitä saadaan.
Taantuvilta aloilta vapautuvaa työvoimaa ei voida helposti siirtää kehittyvien
alojen piiriin. Osa työvoimasta on vailla tarvittavaa osaamista ja se joutuu
jäämään työttömäksi tai ottamaan vastaan rutiinitehtäviä, ja tämä näkyy hyvin
pitkäaikaistyöttömien profiilissa. Rakenteellista työttömyyttä esiintyy siis aloilla,
joissa ei edellytetä korkeaa koulutusta; siellä on ylitarjontaa työvoimasta ja
palkat pysyvät alhaisina. Osaajia taas on liian vähän kysyntään nähden ja palkat
nousevat. Tilanne saattaa kuitenkin muuttua lähivuosina, sillä nyt on näkyvissä suuri
puute osaavasta tavallisesta työvoimasta. On arvioitu, että tulee vaikeaksi saada
koneenkäyttäjiä, metallimiehiä, rakennusmiehiä, autonkuljettajia, varastomiehiä,
perushoitajia jne. On virhe arvostaa yksinomaan korkeakoulututkintoja: ammatti-

koulun käynneistä on pulaa. Näin rakenteellinen työttömyys suorittavilla aloilla vähenee ja palkkataso nousee. Jos tämä analyysi pitää paikkansa, niin Suomessa ei tarvitse ryhtyä ns. "epäkurantin" työvoiman alennusmyyntiin.

Alueellinen keskittyminen

Massamuutto on kiihtynyt lamavuosien jälkeen. Syy ei ole maaseudun autioituminen, joka tapahtui jo 1970-luvun puoleen väliin mennessä. Tämän jälkeen muuttoliike on ollut melko vähäistä, kunnes se kiihtyi 1990-luvun loppupuolella. Vuosi 1998 oli viime vuosisadan toiseksi vilkkain muuttovuosi. Tilastokeskuksen tutkija näkee 90-luvun lopun massamuutolle kolme perussyötä (*Suomen Vuosisata*):

1. ne jotka eivät voineet muuttaa lama-aikana, muuttavat nyt
2. kotikuntalain voimaantultua (1994) opiskelijoiden muutto on lisääntynyt
3. muutto on pääasiassa kaupunkien välistä muuttoliikettä paikkakunnille, joille laman jälkeen syntyi työpaikkoja.

Muuttoliike suuntautuu suuriin keskuksiin, etelään ja rannikolle, joissa asuu muutenkin väestön enemmistö. *Tietoaika* 9/2000 kertoo, että

- Joka toinen suomalainen asuu väestömäärältään suurimmassa 32:ssa kunnassa.
- Puolet suomalaisia asuu Rauma – Imatra-linjan eteläpuolella.
- Puolet väestöstä asuu 60 km levyisellä rannikkovyöhykkeellä

Maa on sillä tavalla jakautunut, että seuraavat menestyksen indikaattorit ovat maan korkeimpia samoilla seuduilla:

- bruttokansantuote asukasta kohti
- yritysten t&k-investoinnit
- perusasteen jälkeisten tutkintojen suorittaneiden määrä
- informaatioalan työntekijöiden määrä.

Korrelaatiot ovat selviä!

Parhaiten pärjäävät pääkaupunkiseutu sekä Oulun, Tampereen, Turun ja Jyväskylän seudut. Tilastokeskuksen mukaan varsinaisia kasvukeskuksia ovat kuitenkin vain pääkaupunkiseutu sekä Tampereen ja Oulun seudut. Turussa ja Jyväskylässä tuotanto ei ole kasvanut samaa vauhtia kuin väkimäärä ja työpaikat. Salon seutu on nopeimmin kasva pieni seutukunta.

Stakes on tutkinut hyvinvoinnin alueellista erilaistumista ja päätynyt siihen, että hyvinvointi on yllättävän saarekkeista (Kainulainen ym. 2001). Hyvinvointiin luettiin mukaan taloudellisen menestyksen lisäksi henkisiä ja sosiaalisia tekijöitä.

Perustilanne on, että paras hyvinvointi on kaupungeissa ja kasvukeskuksissa sekä niitä ympäröivässä seudussa maaseutu mukaan lukien. Pahoinvoivia kuntia on yli 100 ja ne sijaitsevat pääosin Pohjois- ja Itä-Suomessa. Sosiaalisia ongelmia kasaantuu silti kaupunkien keskustoihin (esim. Helsinki, Vantaa, Kerava, Järvenpää). Maaseudulla on puolestaan hyvinvoivia saarekkeitä suhteellisesta köyhyydestä ja työttömyydestä huolimatta, esimerkiksi Kuhmo, Sotkamo ja Suomussalmi.

Talouden ja väestön keskittymisellä on selvät perusteensa ja ajovoimansa. Uudessakin taloudessa tarvitaan vahvoja osaamiskeskuksia, joilla on globaalisti ottaen vetovoimaa. Talousneuvostolle tehdyssä raportissa *Alueellinen kehitys ja aluepolitiikka Suomessa* esitetään, että talouden keskittymistä kiihdyttävät seuraavat tekijät:

- markkinoiden koko ja läheisyys ovat tärkeitä monella alalla
- tiheät, monipuoliset työmarkkinat parantavat työvoiman kysynnän ja tarjonnan kohtaantoa
- tiedon levittyminen ja muut positiiviset ulkoisvaikutukset hyödyttävät lähellä toisiaan sijaitsevia yrityksiä
- monipuolinen kulttuuri- ja muu palvelutarjonta vetää erityisesti nuoria keskuksiin.

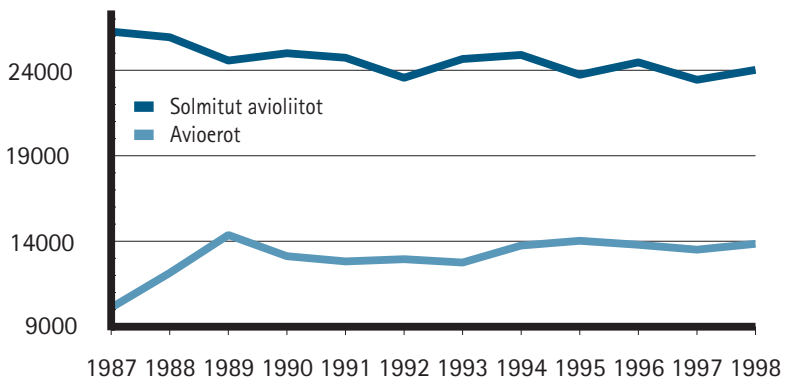
Aluepolitiikassa on 90-luvun aikana siirrytty ohjelma-perustaiseen, alueiden roolia painottavaan aluekehittämiseen. Aluekehityksen tavoitteita ja keinoja on etsitty kaupunki- ja maaseutupoliittisissa ohjelmissa. Alueiden kehittämiseen vaikuttavat maassa harjoitettu yleinen yhteiskuntapolitiikka, kuten koulutus, verotus ja tulonsiirrot, sekä T&K-panosten suuntaaminen. Tämän ns. **suuren aluepolitiikan** lisäksi käytössä on ollut joukko kohdennettuja toimenpiteitä eli ns. **pientä aluepolitiikkaa**. Esimerkkinä on EU-tukialueet ja rakennerahastot (3-4 mrd mk/vuosi). Kansallisia toimenpiteitä taas ovat olleet alueellisin perustein myönnetty yritystuet (2-3 mrd mk/vuosi) ja osaamiskeskusohjelmat (14 osaamiskeskusta ja 34 osaamisaluetta).

Talousneuvoston työryhmäraportti tuo hyvin esiin ne tekijät, joista aluekehitys tulevaisuudessa riippuu. Avainasemassa ovat yritykset. Ratkaisevaa on, minne sijoittuvat ne toiminnat, joihin syntyy uusia työpaikkoja, minne investoinnit suuntautuvat. Jotta investoinnit suuntautuisivat kasvukeskusten ulkopuolelle, täytyy näillä alueilla olla yrityksille suotuisat toimintapuitteet. Tärkeimpiä yritysten tarvitsemia tuotannontekijöitä on ilman muuta osaava työvoima. Siksi koulutusjärjestelmän alueelliseen kattavuuteen ja laatuun on kiinnitettävä huomiota. Erityisen merkittävää on yritysten ja oppilaitosten yhteistyö. Yritystoimintaa syntyy paitsi uusinvestoinneilla, myös edistämällä paikallista yrittäjyyttä. Tässäkin tarvitaan osaamista ja koulutusta, mutta myös riskirahoitusta. Talousneuvoston raportin huipentumana on alueellisen yhteistyön merkityksen korostus. "Menestyneitä kasvuseutuja yhdistää positiivinen asenneilmapiiri ja yhteen hiileen puhaltaminen" (s. 188). Tähän sinänsä hyvään analyysiin tarvitaan täydennystä uusilta suunnilta, joita Sitrassa on pohdittu, nimittäin verkottumisesta ja innovaatioiden siirtämisestä.

Perhetyyppien muutokset

Suomessa solmitaan vuosittain noin 23000 avioliittoa. Määrä on vähentynyt samalla kun avoliittojen määrä on kasvanut. Yhdessä asuvista pareista lähes 20 % on avopareja. Merkittävämpi muutos on kuitenkin avioerojen kasvu, ja nyt Suomessa eronneisuus on maailman huippuluokkaa. Jos suomalaiset eroavat samaan mallin kuin viime vuosina, niin avioliitoista päättyy eroon lähes puolet. Samassa jamassa ovat ruotsalaiset ja virolaiset. Perhetyyppien muutoksilla on yhteyksiä myös lasten ja nuorten ongelmiin (avioerot, yksinhuoltajuus, uusperheet).

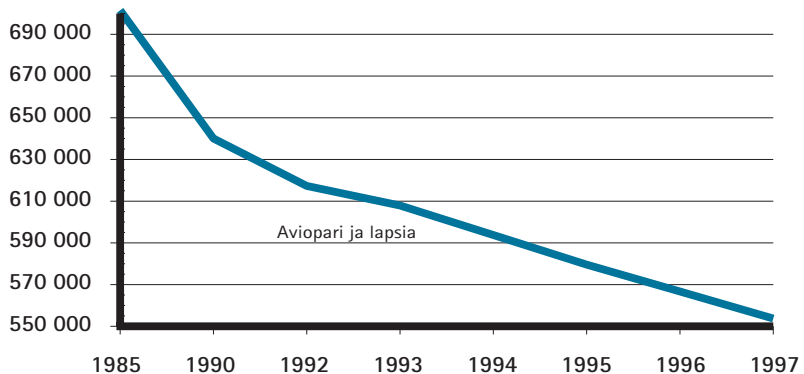
Avioliitot ja avioerot



Lähde: Tilastokeskus, Henkilötilastot: väestö

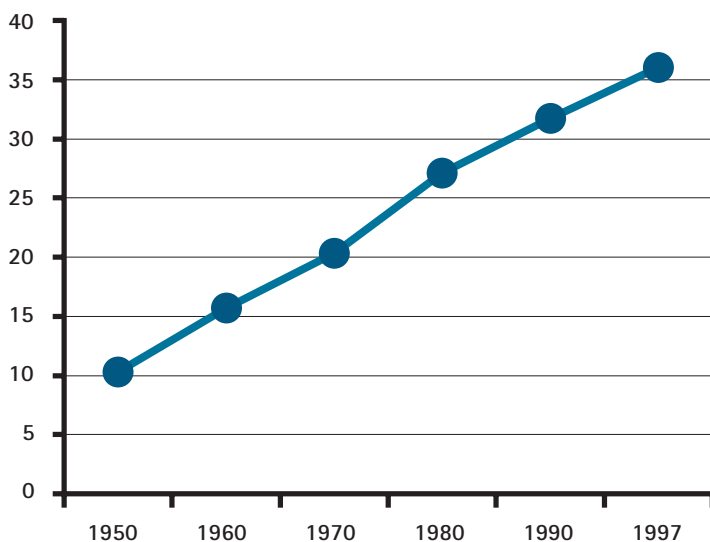
Perhetyypeissä on myös tapahtunut muutoksia. Yleisin perhetyyppi on aviopari, jonka luona asuu lapsia. Näitä perheitä on 40 %, mutta määrä laskee koko ajan. Tähän vaikuttavat lisääntyvät avioerot, lasten määrän väheneminen ja nuorten muuttaminen kotoa pois.

Perhetyyppien yleisyys



Lähde: Tilastokeskus, Henkilötilastot: väestö

Yksinasuvia % asutokunnista



Suomessa ja muissa pohjoismaissa asutaan yksin (*Hyvinvointikatsaus 4/1999*). Suomessa neljäsosa väestöstä asustaa yksin. Yli 20-vuotiaita yksinasujia on noin 1,4 miljoonaa. Nuorten 20–24-vuotiaiden yksinasuvien määrä on kasvanut voimakkaimmin. Toinen suuri ryhmä yksinasuvia ovat ikääntyneet yli 65-vuotiaat naiset. Helsingissä jo puolet talouksista on yhden hengen "sinkkotalouksia".

Yksin asuvat naiset ovat tuloasteikon pohjalla. Sosiaaliset tulonsiirrot ovat nuorille sinkuille tärkeä osa tuloista. Sinkkuuteen liittyy mielikuvia menevyydestä. Nuoremmilla sinkuilla ovatkin kännykkä ja auto yleisiä ja he käyttävät rahaa muita enemmän hotelli-, ravintola- ja kahvilapalveluihin. Yksinasuvien naisten taloudellinen tilanne paranee ikääntymisen myötä, mutta yksinasuvien miesten tilanne heikkenee. Eläkeikää lähestyvät yksinäiset miehet ovat usein pitkäaikaistyöttömiä ja he siirtyvät eläkkeelle varhain. Yksinäisyyden tunne on yksinasuvien taakkana. Yksin asuvista iäkkäistä yli puolella on yksinäisyyden kokemuksia. Iäkkäitä naisleskiä on paljon enemmän kuin miesleskiä (miehet kuolevat noin 7 vuotta aikaisemmin kuin naiset). Heille puolison kuolema on suuri elämän muutos (usein muutto pienempään asuntoon etäälle vanhasta asuinpaikasta ja tutuista naapureista).

5 | PAHOINVOINTIA HYVINVOINTIVALTIOSSA

Suomen talouselämän kilpailukyky on huippuluokkaa ja kansantuote kasvaa 3–5 % vuodessa. Kansakunta on ehkä vauraampi kuin koskaan historiansa aikana. Hyvinvointivaltion palvelut ovat runsaat ja monipuoliset. Silti ihmiset kokevat voivansa huonosti. Onko hyvinvointivaltiota todella purettu? Onko synnä köyhyys? Onko työelämä liian raskasta? Eikö perheillä mene hyvin?

Hyvinvointivaltiota puolustetaan ja puretaan

Hyvinvointivaltion idea on rahoittaa verotuksella kansalaisten tarvitsemia palveluita (koulutus, terveydenhuolto, sosiaalipalvelut) ja taata sosiaalinen turvallisuus tulonsiirroilla (toimeentulotuki, eläkkeet, työttömyysturva). Näiden lisäksi on syytä muistaa, että hyvinvointivaltioissa on kehittynyt demokratia ja oikeusjärjestys ja että ne ovat vauraita markkinatalousmaita.

Pohjoismaissa on kehitetty oma hyvinvointivaltion malli, jolle tyypillisiä piirteitä ovat:

- universaalipalvelut eli koko väestön käyttämät julkiset, usein maksuttomat palvelut (koulutus, terveydenhuolto)
- koko elämänkaaren kattavat sosiaalipalvelut neuvoloista vanhainkoteihin
- osin kansalaisuuteen (toimeentulotuki, kansaneläke) ja osin ansioihin perustuvat etuudet (työeläkkeet ja ansiosidonnaiset etuudet)
- pienet tuloerot
- naisten ja miesten tasa-arvo

Hyvinvointivaltion turvin Suomi selvisi lamasta kohtalaisen hyvin, mutta perinnöksi jäi korkea työttömyys ja suuri valtionvelka.

Keskustelu hyvinvointivaltion tulevaisuudesta on jatkuvasti käynnissä. Usein väitetään, että hyvinvointivaltiota olisi merkittävästi purettu viime vuosina. Heikki

Lehtonen esittää kolme 90-luvulla tehtyä muutosta suomalaisen hyvinvointimalliin: 1) tulo- ja tarveharkinta ovat lisääntyneet, 2) vakuutettujen omat maksut ovat nousseet ja 3) sosiaaliset oikeudet ovat heikentyneet (ks. Anttonen ja Sipilä 2000). Silti hyvinvointivaltion peruspiirteet ovat säilyneet eikä etuuksia ole olennaisesti heikennetty eikä palveluja vähennetty. Mieliopidemittauksissa hyvinvointivaltion kannatus on edelleen suurta. Korkeimmalle arvostetaan terveydenhuolto. Samoin merkittävät poliittiset puolueet ovat yksimielisiä hyvinvointivaltion peruspiirteistä.

Suomalaisen hyvinvointivaltion suuria ongelmia ovat mielestäni rahoitukseen, markkinoihin, vastuisiin ja koheesioon liittyvät ongelmat. Niistä pitäisi keskustella enemmän kuin palvelujen riittävydestä tai köyhyysohjelmista.

1. **Rahoitusongelma:** miten palvelut ja etuudet kyetään kustantamaan, kun huoltosuhde heikkenee ja kun verotusta joudutaan ilmeisesti alentamaan (EU:n veroharmonisointi, globaali verokilpailu, e-kaupan vaikutukset jne.).
2. **Markkinaongelma:** miten markkinoita voitaisiin hyödyntää julkisesti rahoitettujen palvelujen tuotannossa; mitä palveluja voitaisiin yksityistää; miten kehitetään julkisen ja yksityisen tahon yhteistyötä.
3. **Vastuuongelma:** miten tulisi painottaa yksilöiden, perheiden ja julkista vastuuta hyvinvoinnista; pitäisikö yksilöiden ja perheiden vastuuta lisätä.
4. **Koheesio-ongelma:** miten hyvinvointivaltio (palvelut, tulonsiirrot) ja sosiaalinen pääoma vaikuttavat toisiinsa; miten koheesio säilytetään.

Rahoitusongelma on ilmeinen, enkä käsittele sitä tässä yhteydessä muuten kuin viittaamalla yhä suureen valtionvelkaan. Palaan koheesio- ja vastuuongelmiin myöhemmin. Markkinaongelma ja koko yksityistämiskysymys (myös valtion yritysten yksityistäminen) on vahvasti politisoitunut. EVAn mielipidetutkimuksessa 53 % vastaajista on eri mieltä väitteestä, että maassamme tulisi yksityistää suuri osa palveluista, jotta palvelutuotanto tehostuisi. Yksityistämistä vastustavat asenteet ovat voimistuneet aivan parin viime vuoden aikana. Suomessa on poliittisista syistä vaikea kokeilla erilaisia palvelujen tuotanto- ja rahoitusmalleja (tilaaja-tuottaja-mallit, palvelusetelit, ostopalvelujen käyttö, sosiaali- ja terveydenhuollon uudenlaiset yhteistyömuodot julkisen ja yksityisen kesken, järjestöjen palvelujen laajempi käyttö jne.). Näin emme pääse riittävän ponnekaasti kehittämään uusia sosiaalisia innovaatioita ja nostamaan julkisen sektorin tuottavuutta.

Kilpailevat hyvinvointiyhteiskuntamallit

Aivan viimeaikojen julkinen keskustelu osoittaa, että pohjoismaisen hyvinvointivaltion (universaalinen sosiaalipolitiikka) puolustaminen on nostettu poliittisen agendan keskeiseksi kysymykseksi. Harvoin kuitenkin tuodaan esiin se, että meidän

hyvinvoinnin tasomme ei ole mitenkään ylivoimainen ja että hyvinvointiyhteiskuntia on muuallakin kuin Pohjois-Euroopassa.

Hyvinvointivaltion ytimen muodostaa laajasti ottaen sosiaalinen turvallisuus, jota kuvataan "sosiaalisella skeemalla". Valtiotieteiden tohtori Matti Kari tuo esiin kolme erilaista sosiaalista skeemaa – pohjoismaisen, (keski- ja etelä)eurooppalaisen ja amerikkalaisen. Pohjoismainen malli on universaalinen eli kaikki maassa asuvat ovat turvan piirissä. Eurooppalainen malli on ns. suoritusperustainen järjestelmä, joka perustuu lakisäätöiseen sosiaalivakuutukseen ja etujen ansaitsemiseen työnteolla. USA:ssa on käytössä ns. marginaalinen järjestelmä, jossa toimenpiteet ja tuet kohdistuvat niihin, jotka eivät ole ansainneet sosiaaliturvaa markkinoilla (esim. maksamalla vakuutuksia). Näiden peruspiirteet voidaan kuvata taulukolla seuraavasti:

	pohjoismainen	eurooppalainen	amerikkalainen
sosiaaliturvaan oikeutettuja	kaikki maassa asuvat	työssäkäyvät ja heidän perheensä	yksityisen vakuutuksen ottajat
rahoitus	verot ja sosiaali-turvamaksut	työssäkäyvien sosiaaliturvamaksut	vakuutusmaksut
julkinen turva – solidaarisuuden mitta	universaalinen: turva kaikille	kattava: turva (lähes) kaikille	marginaalinen: harvoille

Tehdään suppea vertailu Suomen, Saksan ja USA:n välillä (ks. Anttonen ja Sipilä 2000). Seuraavassa taulukossa on näitä maita vertailtu eräiden muuttujien suhteen. Luvut ovat 90-luvun puolivälistä.

	Saksa	Suomi	USA
Sosiaalimenot/bkt	27,5	31,1	16,1
Sosiaalipalvelumenojen suhde tulonsiirtoihin	0,12	0,21	0,06
Julkisten palvelujen työntekijöiden osuus työvoimasta	15,6	28,2	14,0
Köyhyysaste: henkilöiden osuus, jotka saavat enintään puolet keskitulosta	8,1	2,4	18,6
Tuloerot: suurituloisimman viidenneksen tulojen suhde pienituloisimman viidenneksen tuloihin (80-92)	5,8	6,0	8,9
Terveysturvan kokonaismenot bkt:stä	10,5	7,4	14,0
Julkisen sektorin osuus terveydenhuollon kokonaismenoista	71,5	79,3	45,7

Lääkäreitä 1000 asukasta kohti	3,4	2,9	2,3
Miesten itsemurhia 100 000 asukasta kohti	23	45	20
Miesten tekemiä tappoja 100 000 asukasta kohti	1,2	4,1	12,4
Korkeakouluasteen koulutuksen saaneita prosenttia työikäisistä	14	13	27
Koulutusmenot yhteensä prosentteina bktsta	5,9	6,9	7,1
Julkisesti rahoitetussa päivähoitossa olevien %-osuus alle 3-vuotiaista lapsista	2	21	26
Esikoulussa tai lastentarhassa olevien %-osuus kolmivuotiaista lapsista	47	27	34
Esikoulussa tai lastentarhassa olevien %-osuus viisivuotiaista lapsista	79	35	100
Pitkäaikaisessa laitoshoidossa olevien 65-vuotta täyttäneiden %-osuus	7	6	6
Bruttokansantuote asukasta kohden 1000 \$ ostovoimapariteettikurssein	20,8	20,3	29,3
Verojen yhteenlaskettu %-osuus bktsta	39	46	28
Työttömyysaste % työvoimasta (1997)	9,7	14,0	4,9
15-64-vuotiaiden naisten osallistuminen työvoimaan	61,4	71,1	70,7
Gender Development Index, naisten osallistuminen poliittiseen ja taloudelliseen elämään, maan sijaluku	16	7	5

Niin vaikeita kuin tällaiset vertailut ovatkin, niin ainakin se ilmenee, että näissä kaikissa maissa on korkeatasoisia palveluja. Saksa on melko lähellä Suomen tilannetta vaikka siellä onkin aika erilainen hyvinvointivaltiomalli käytössä. Suomessa on selvästi enemmän väkeä töissä julkisella sektorilla. Saksassa pienet lapset hoidetaan kotona. USA:ssa on vähäinen työttömyys, pienet verot, suuri kansatuote, merkittävää varainkäyttö koulutukseen ja terveydenhuoltoon ja naiset ovat hyvin työelämässä mukana. USA:n ongelmana on korkea köyhyysaste ja runsaat tapot. Suomessa taas tehdään eniten itsemurhia ja myös tapetaan enemmän kuin Saksassa. Suomi käyttää näistä maista vähiten varoja terveydenhoitoon (puolet siitä mitä USA, jossa terveydenhuollon kuluja nostaa vakuutusjärjestelmä). Tämä voi olla tehokkuuden merkki, mutta se voi myös selittää Suomen terveydenhuollon yllättävän heikkoa menestystä WHO:n vertailussa. WHO:n vuoden 2000 terveystilastossa Suomi on 31. sijalla, kun Ranska on 1., Italia 2., Saksa 22. ja Yhdysvallat 37. sijalla. Suomen heikkoa sijoitusta selittävät parhaassa iässä olevien miesten enenaikaiset kuolemat. Ikäryhmässä 25-64-vuotiaat miesten kuolleisuuden ero naisiin nähden on 145 %: miehiä kuolee 100 000 asukasta kohti 519 kun naisia kuolee 212!

Alkoholilla lienee osuutta asiaan. Suomessa kuolee 3000 ihmistä vuosittain alkoholin vuoksi.

Yhteiskunnallisen koheesion säilyttäminen suurena haasteena

Viime aikoina on esitetty uudenlaisia argumentteja hyvinvointivaltion tueksi nimenomaan koheesiosuunnasta. Kun taloustiede on perinteisesti asettanut tasaamisen ja tehokkuuden vastakkain, niin nyt niiden ajatellaan tukevan toisiaan (ks. Kajanoja 1999). Pohjoismaista hyvinvointivaltiota kehittäneet taloustieteilijät (Myrdal, Tinbergen, Pekka Kuusi) painottivat, että tulonsiirroilla ja julkisilla palveluilla, kuten koulutuksella ja terveydenhuollolla, tehostetaan kansallisten resurssien käyttöä ja lisätään kulutuskysyntää. Uutena kysymyksenä hyvinvointivaltiokeskustelussa on hyvinvointivaltion ja sosiaalisen pääoman suhde. Väitetään, että hyvinvointivaltio edistää sosiaalista pääomaa ja sitä kautta taloudellista kilpailukykyä. Väitettä pitäisi tarkentaa ja tutkia huolellisesti. Esitetäänhän myös päinvastaisia väitteitä, joiden mukaan vastuun siirtäminen julkiselle hallinnolle ja viranomaisille heikentää ihmisten henkilökohtaista välittämistä lähiyhteisöissä (Fukuyama).

Sosiaalinen pääoma kansalaissektorin varassa

Sosiaalisesta pääomasta on Suomessa tehty vasta hyvin vähän empiiristä tutkimusta. Kelan tutkija Markku T. Hyyppä on tutkinut ruotsinkielisten miesten kuolleisuutta Pohjanmaalla ja on todennut, että jos henkilö osallistuu järjestöihin ja ylläpitää vuorovaikutusverkostoja, niin hän viettää terveempää elämää ja elää pidempään (ks. Hyyppä ja Mäki 2000). Voisi olettaa, että ainakin seuraavanlaiset hyvinvointiyhteiskunnan piirteet saattavat edistää sosiaalista pääomaa (ks. myös Kajanoja ja Sempura 2000):

- "yhteiskuntasopimus" julkisten turvaverkkojen ylläpidosta
- paikallisten yhteisöjen kehittäminen (seutukuntien voimien kokoaminen, kunnallisdemokratia, maakunnat)
- kansalaissektorin tukeminen (järjestöt, yhdistykset, vapaaehtoistoiminta)
- vuorovaikutusverkostojen kehittäminen (pääsy Internetiin, sähköposti, palveluverkot esimerkkinä Oppivat seutukunnat)
- mahdollisuuksien tasa-arvon vahvistaminen (koulutus, tulonjako)
- politiikan eettisyys (luottamus päätöksentekijöihin, vähäinen korruptio).

Sosiaalisen pääoman rakentamisessa kolmannella sektorilla on aivan erityinen asema (*Hyvinvointikatsaus 1/2000*). Kolmas sektori viittaa voittoa tavoittelemat-

tomaan, vapaaehtoiseen järjestäytymiseen yhteiskunnassa: yhdistykset, säätiöt ja osuuskunnat kuuluvat kolmanteen sektoriin. Usein kotitalouksia kutsutaan neljänneksi sektoriksi. Itse haluan käyttää kolmannelta sektorista termiä **kansalaissektori**, millä painotetaan liittymää kansalaisyhteiskuntaan. Kansalaissektorin suurin merkitys nähdään siinä, että se

- vahvistaa yhteiskunnan sosiaalista perusrakennetta
- vahvistaa yhteiskunnan kiinteyttä ja sosiaalista pääomaa
- vahvistaa yhteiskunnan demokraattisia laitoksia.

Lisäksi kansalaissektorin organisaatiot tuottavat palveluita ja edistävät erilaisia ryhmäkohtaisia tai yleisiä asioita yhteiskunnassa (edunvalvonta).

Kansalaissektori on Suomessa perinteisesti aktiivinen ainakin yhdistysten ja niiden jäsenten määrällä mitaten (huom. kirkkokunnat eivät ole mukana):

järjestötyyppi	järjestöjä rekisterissä	% aikuisväestöstä
ammattijärjestöt	1395	75
urheiluseurat	2170	23
opinto- ja taidepiirit	2225	15
sosiaaliala, hyväntekevä.	870	10
uskonto ja vakaumus	185	9

Järjestöjen määrä on kasvanut 86 % vuodesta 1975 vuoteen 1998. Yhdistysten jäsenet ovat tutkimusten mukaan poliittisen järjestelmän tukipilareita (*Suomen vuosisata*). Heidän luottavaisuutensa yhteiskunnan keskeisiin instituutioihin on keskimääräistä suurempi. Sääntönä näyttää olevan, että paremmin koulutetut ovat myös aktiivisempia osallistumaan yhdistystoimintaan.

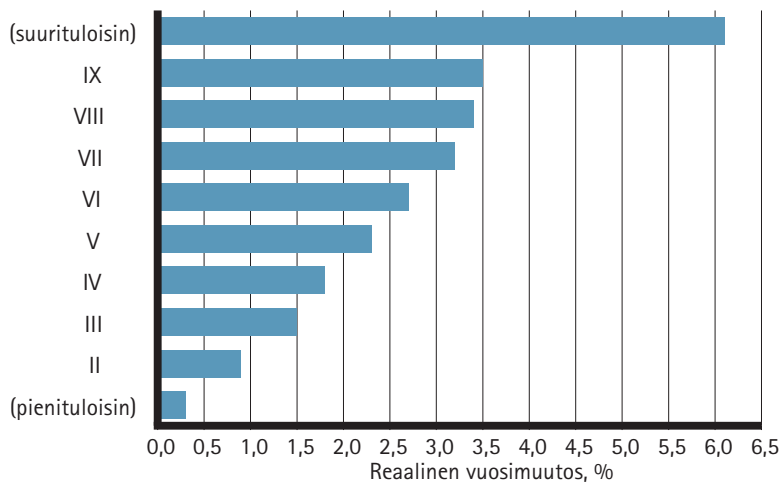
Kansalaissektorin riippumattomuus on sen tärkeä piirre. Riippumattomuutta kuvastaa yhdistysten rahoitus. Suomessa järjestöjen rahoituksessa oman rahoituksen osuus on noin 61 %. Julkisen rahoituksen osuus on 32 % ja lahjoitusten 7 %. Verrattuna EU-maihin Suomessa omalla toiminnalla hankittujen tulojen osuus on suuri ja julkisen rahoituksen osuus suhteellisen pieni. Omarahoituksen pääosa tulee jäsenmaksuista. Terveys- ja sosiaalipalveluja tuottavien järjestöjen riippuvuus julkisesta rahoituksesta on suurempi, yli 50 %. Merkittävänä rahoittajana on Raha-automaattiyhdistys, joka jakaa vuosittain noin 1,5 mrd mk avustuksina. Järjestöt työllistävät noin 66 000 henkilötyövuotta eli 3 % kokonaistyövoimasta. Alankomaissa vastaava työvoimaosuus on 12,4, Irlannissa 11,5 ja Yhdysvalloissa 7,8 %. Järjestöjen työllisyysvaikutus ei siten ole kovin suuri. Järjestöjen vapaaehtoistyö on sitäkin merkittävämpää. Rekisteröityjen yhdistysten vapaaehtoistyö vastaa noin 82 000 henkilötyövuotta. Vapaaehtoispanos on erityisen suurta kulttuurin ja liikunnan piirissä.

Sosiaalisen pääoman kannalta kansalaissektori on keskeisessä asemassa. Kansalaissektori voi vahvistaa yhteiskunnan sosiaalista pääomaa, mutta myös heikentää, jos se ylläpitää ahdasta perinteisyyttä ja sulkeutuneisuutta. Valtio puolestaan voi

sekä edistää että murentaa kansalaissektoria ja sosiaalista pääomaa (Kajanoja, *Hyvinvointikatsaus 1/2000*). Valtio voi edistää kansalaissektorin kehittymistä luomalla pelisääntöjä ja edellytyksiä kansalaisten omaehtoiselle toiminnalle. Mutta holhoamalle ja luomalla riippuvuuksia valtio voi myös tukahduttaa sosiaalista pääomaa. Yhdistysten taloudellinen riippumattomuus on tärkeää säilyttää Suomessa. Vapaaehtoinen osallistuminen järjestöjen toimintaan ja omarahoitus auttavat parhaiten järjestöjä hoitamaan yhteiskunnallista missiotaan – tarjota kansalaisille mahdollisuuden kuulua yhteisöihin.

Tuloerot kasvavat mutta ovat maailman alhaisimmat

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion suuria ideoita on tuloerojen tasaaminen. Tämä toteutetaan progressiivisella verotuksella, sosiaalisilla tulonsiirroilla ja julkisilla, usein maksuttomilla palveluilla. Tulonjakotilaston mukaan kaikkien paitsi eniten ansaitsevan desiilin tulo-osuudet ovat vuodesta 1993 vuoteen 1999 pienentyneet hieman. Eniten ansaitsevan tulo-osuus on kasvanut 19,3 %:sta 23,2 %:iin. Tulonjaon epätasaisuutta mittaava Gini-kerroin on kasvanut samaan aikaan 21,1:stä 26,2:een. Merkittävä tuloerojen kasvu tapahtui vuonna 1999 edelliseen vuoteen verrattuna (suurin desiili kasvoi 21,4 %:sta 23,2 %:iin). Suurituloisin kymmenes lisäsi käytettävissä olevia vuosituloja vuosina 1994–1998 keskimäärin 6 % vuodessa kun pienituloisin desiili kasvatti tulojaan vain noin 0,4 % (ks. kuvio 3).



Kuvio 3. Tulokymmenysten keskimääräisten käytettävissä olevien vuositulojen reaaliimuutos vuosina 1994–1998, % keskimäärin vuodessa, Tilastokeskus tulonjakotilasto 1998.

Pienituloisimman kymmenyksen henkilöstä työttömiä on 27 % ja opiskelijoita 21 %. Vuoden 1998 tilastojen mukaan köyhimpään kymmenykseen kuului opiskelijoista 60 % ja kaikista työttömistä 40 %. Nuorista alle 24-vuotiaista 35 % kuuluu matalimpaan tuloryhmään. Muutenkin nuorten osuus on huomattava, sillä yli 30 % alimpaan tulodesiiliin kuuluvista on alle 24-vuotiaita. Pienituloisimman desiilin koostumus oli vuonna 1999 seuraava:

työttömät	129 308
palkansaajat	126 476
eläkeläiset	75 323
opiskelijat	71 770
maatalousyrittäjiä	22 104
muita yrittäjiä	45 870
muut amm. toimimattomat	39 077

Tämä koostumus osoittaa, että köyhyys ja pienituloisuus on pidettävä erillään (ks. TT 2001). Merkittävä osa alimpaan desiiliin kuuluvasta väestöstä on opiskelijoita, osa-aikaisia palkansaajia ja sivutoimiyrittäjiä. Monien osalta köyhyys on väliaikaista. Varsinaisia köyhiä on noin 180 000 – 190 000 ihmistä, erityisesti peruspäivärahalla olevia pitkäaikaistyöttömiä ja kansaneläkkeen varassa eläviä. Toimeentulotuen saajia oli vuonna 1999 Suomessa noin 500 000 ja joukossa on työttömiä, yksinhuoltajia ja ylivelkaantuneita (n. 9 % väestöstä). Leipäjonoissa käy noin 100 000 ihmistä.

Jos tuloerojen kasvua mitataan käytettävissä olevilla tuloilla, joihin vaikuttavat tulonsiirrot ja palvelut, niin tuloerojen kasvu ei ole niin huomattavaa kuin tuotannontekijätulojen mukaan mitaten. Kaikki mittarit kuitenkin osoittavat, että vuoden 1995 jälkeen tuloerot ovat Suomessa kasvaneet (ks. *Hyvinvointikatsaus Spesiaali* 2000). Tuloerojen kasvuun on monia syitä:

- hyvin koulutettujen palkat ovat nousseet nopeammin kuin vähemmän koulutettujen (myös palkkaliikumet), silti Suomessa palkkaerot ovat Pohjoismaiden pienimmät
- optio- ja pääomatulot kohdentuvat jo muutenkin hyvin ansaitsevalle ryhmälle
- verokantaa on kevennetty
- suuri työttömyys ja pitkäaikaistyöttömyys pitää osaa väestöstä sosiaaliturvan piirissä

On ilmeistä, että omaisuustulot kuten myyntivoitot ovat suurin tuloeroja kasvattanut tekijä. OECD:n tilastoissa tuloerot ovat kaikkein pienimmät Tanskassa,

Suomessa, Ruotsissa ja Itävallassa, Hollannissa ja Norjassa tässä järjestyksessä (mitattuna 90-luvun puolivälissä ns. Gini-kertoimella).

Tuloerojen kasvun kriittinen kysymys on, mitä tapahtuu köyhyydelle. Köyhyyden paljon käytetty mittari on köyhyysaste, joka ilmaisee sen väestön määrän, jonka tulot ovat alle 50 % keskitulosta (Suomessa tuo 50 % on noin 3300 mk/kk). Tämä on tietysti suhteellinen mittari eikä kerro suoraan mitään absoluuttisesta köyhyydestä. Eurostatin tilastojen mukaan Suomessa oli 1994 (nykyisten) EU-maiden alhaisin köyhyysaste: 3,9 % kotitalouksista. Tilasto on mielenkiintoinen:

	köyhyysaste %	köyhiä henkilöitä
Suomi	3,9	192 200
Ruotsi	5,7	503 400
Tanska	7,4	386 000
Alankomaat	8,4	1 275 000
Ranska	13,9	7 949 000
Saksa	14,0	11 327 700
Luxemburg	14,1	56 700
Itävalta	14,1	1 108 100
Belgia	14,6	1 474 200
Italia	16,5	9 321 900
Espanja	18,5	7 169 400
UK	19,9	11 426 800
Kreikka	19,9	2 041 900
Irlanti	23,4	837 500
Portugali	24,6	2 424 500
....		
Yhdysvallat	26,3	

Nämä luvut ovat aina hieman epävarmoja. Tilastokeskuksen tulonjakotilaston mukaan köyhyysaste on selvästi kasvanut vuodesta 1990 vuoteen 1998, mutta vuonna 1999 köyhyysaste on taas parantunut:

	köyhyysaste	kotitalouksia	henkilöitä
1990	3,4	73 000	126 000
1998	4,5	105 000	196 000
1999	4,0	93 700	187 000

Vaikka tuloerot ovat jonkin verran kasvaneet Suomessa 90-luvun loppupuolella, ilmeisesti Suomessa on pienimmät tuloerot ja alhaisin köyhyysaste

maailmassa. Tuloerojen kasvusta käyty keskustelu on osittain poliittista tarkoituksenhakuisuutta. Ihmetyttää esimerkiksi se, että sosiaali- ja terveysministeriön köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastaisessa kansallisessa toimintasuunnitelmassa esitetään 50 %:n köyhyysrajan lisäksi laskelmat, joissa köyhyysrajana on 60 prosenttia mediaanitulosta, jolloin "köyhyys" on kasvanut ja "köyhien" määräksi saadaan 460.000 henkilöä (STM 2001).

Köyhyydestä käydyn keskustelun taustalla on ihmisten henkistä pahoinvointia, muutospelkoa ja työttömyyden aiheuttamaa toimentulon niukkuutta ja tietysti aitoa huolta köyhistä kansalaisista. Mielestäni keskeisimpiä kysymyksiä köyhyyteen liittyen on tuloerojen vaikutus yhteiskunnan koheesioon. Ihmiset ainakin pelkäävät yhteiskunnan jakautuvan ja köyhien ja rikkaiden välisten erojen kasvavan (ks. EVAn mielipidetutkimus). Luottamus siihen, että kaikista huolehditaan, heikkenee.

Tuloerot eivät ole vain negatiivinen asia. Teknologioiden kehitys ja tuottavuuden kasvu aiheuttavat jatkuvia muutoksia talouselämässä. Heikosti tuottavat toimialat ja vanhaa teknologiaa käyttävät yritykset ja toimialat menettävät asemaansa ja kannattavuus heikkenee, kun taas uutta teknologiaa soveltavat yritykset ja toimialat kasvavat. Edellisillä palkkataso laskee suhteellisesti jälkimmäisiin verrattuna ja työvoimaa hakeutuu aloille, joilla maksetaan parempia palkkoja. Tämä prosessi edistää talouden uudistumista. On myös havaittu, että uusien toimialojen sisällä palkkaerot ovat vähäisempiä kuin vanhojen toimialojen, joten uusi teknologia nostaa pitkällä aikavälillä kaikkien työntekijäryhmien palkkatasoa ja vähentää sisäisiä tuloeroja. Tuloeroilla on myös vaikutusta kannustavuuteen: ihmisten on nähtävä, että he voivat vaikuttaa omaan elintasoonsa opiskelemalla ja ahkeruudella. Köyhyyden poistaminen edellyttää talouden kasvua, työpaikkojen lisäämistä ja henkilökohtaista joustavuutta kuten ammatin tai paikkakunnan vaihtoa. Köyhyys ei poistu pelkillä tulonsiirroilla ja tilastollisesti se on aina olemassa.

Työelämä vaatii entistä enemmän – entä perhe?

Elinkeinoelämän kehitys 80- ja 90-luvuilla niin Suomessa kuin muissakin teollistuneissa maissa on muuttanut syvällisesti työelämää. Uusia tai voimistuvia piirteitä ovat erityisesti

- työn osaamis- ja vaativuustason kasvu (taidot ja koulutustaso)
- työelämän joustavuuden lisääntyminen esim. työajoissa
- työn mobiilisuuden lisääntyminen (eWork)
- uusien työn organisointimuotojen käyttöönotto (tiimit ja autonomia)
- uusien johtamis- ja palkitsemismuotojen käyttöönotto
- tietotekniikan lisääntyvä käyttö (tietointensiivinen työ)

- epätyypillisten työsuhteiden lisääntyminen (projekti- ja osa-aikatyo)
- työsuhteiden epävarmuus (irtisanomiset, määräaikaisuus)
- palkkapolarisaatio (hyvin palkatut osaajat ja heikosti palkatut suorittajat)
- urakehityksen muotojen moninaistuminen (tehtävien ja työpaikkojen vaihdot)
- yrittäjämäisten työsuhteiden lisääntyminen (sisäinen yrittäjyys ja pienyrittäjät).

Vuosisadan mittaisena pitkänä trendinä on ollut työajan normalisointi ja lyheneminen sekä työn tuottavuuden lisääntyminen (ks. *Suomen vuosisata*). Nyt työajan muutostrendi on ilmeisesti kääntymässä (ks. Julkunen ja Nätti 2000). Uudessa "työaikajärjestyksessä" työntekoa ei enää säädellä yleisillä sopimuksilla, työajat erilaistuvat ja eriytyvät sekä työn ja oman ajan rajat hämärtyvät. Erityisesti asiantuntijat ja osaajat (miehet enemmän kuin naiset) tekevät pitkää työpäiviä. He myös tekevät ylityötä palkattomasti: ylityöt "korvataan" työn kiinnostavuudella ja korkeammalla peruspalkalla, ehkä myös optioporkkanoilla.

Asiantuntijoiden elämä tulee työkeskeiseksi ja yksityiselämä marginalisoituu työhön nähden. Tätä kehitystä johtaa Yhdysvallat mutta ilmiö on yhä selvempi myös Suomessa. Sen perussyynä on uusi talous: globalisaatio, verkottuminen, koveneva kilpailu, ajan ja paikan merkityksen katoaminen ICT:n vaikutuksesta ja siihen liittyvä 24h-valmiuden ylläpito. *Positiivisen skenaarion* mukaan uudet työympäristöt sallivat työntekijöiden vuorotella joustavasti tarpeen mukaan työn, perheen ja vapaa-ajan välillä. *Negatiivisen skenaarion* mukaan vuorokauden mittaan vaihtelevat ja pitkät työajat vaarantavat ihmisen elimistön tasapainon ja aiheuttavat unihäiriöitä ja stressiä. Samalla perhe- ja yhteisölliset suhteet kärsivät eikä laatu-aika riitä hyvien ihmissuhteiden ylläpitämiseen.

Tuoreen EU-maita koskevan tutkimuksen mukaan työolot eivät ole parantuneet 90-luvulla (HS 15.2.2001). Työperäiset terveysongelmat, kuten hartia-, niska- ja selkäkiput, ovat lisääntyneet. Työmäärät ovat kasvaneet ja työtahti kiristynyt. Työilmapiiri on kiristynyt ja osaamisen puute stressaa. Työn itsenäisyys ja joustavuus ovat lisääntyneet. Työväsytys on entistä yleisempää. Vastaavassa Suomessa tehdyssä tutkimuksessa työväsytys on kaksinkertainen EU-maiden keskiarvoon nähden.

Työelämän vaativuus ei voi olla näkymättä perheissä. Perheitä joudutaan laiminlyömään. Lasten ja nuorten ongelmat ovat osittain seurausta työelämän muutoksista, mutta tietysti myös työttömyydestä ja arvioeroista. Stakesin tilastojen mukaan huumeiden käyttöön liittyvien kuolemien määrä lisääntyi Suomessa vuodesta 1990 vuoteen 1996 noin kaksinkertaiseksi (88) ja huumerikoksista tuomittujen nuorten määrä kohosi noin seitsemänkertaiseksi. Lasten ja nuorten huostaanottojen määrä on kasvanut vuodesta 1991 vuoteen 1998 noin 10 %. Psykiatrasta hoitoa saaneiden nuorten määrä on kasvanut 35 % vuodesta 1990 vuoteen 1996.

Pohtimisen arvoinen kysymys on tässä yhteydessä väkivallan lisääntyminen. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen selvitysten mukaan 90-luvulla on kasvanut perheväkivalta ja työpaikkaväkivalta; kasvu on ollut erityisen voimakasta naisten kohdalla. Sekä miehet että naiset kohtaavat entistä useammin väkivaltatilanteita

ravintoloissa ja muissa julkisissa sisätiloissa. Miehet taas kohtaavat väkivaltaa kaduilla. Uutisoidessaan väkivallan lisääntymisestä Helsingin Sanomat otsikoi ”Hyvinvointivaltion purkaminen näkyy turvattomuuden kasvuna” (HS 18.2.2001).

Sitralle tehdyssä nuorten elämänhallintaa koskevassa raportissa todetaan, että tilastojen valossa suomalaisten nuorten ongelmat eivät ole laman seurauksena dramaattisesti lisääntyneet (Paju ja Vehviläinen 2001). Varsinaisen poikkeuksen muodostavat huumausaineiden tarjonnan ja käytön lisääntyminen 90-luvulla sekä mielenterveysongelmat. Monet nuorten ongelmat liittyvät tutkijoiden mukaan enemmän kaupungistumiseen kuin työttömyyteen. Tilastoista ei käy ilmi, mitä on tapahtunut parin viime vuoden aikana. Irmeli Järventie on esittänyt koululaisille tehdyn kyselyn perusteella, että vakava syrjäytymisvaara koskee jopa 29 %:a lapsista. Sitran tutkimuksessa arvioidaan, että noin 10 000 – 15 000 nuoren kohdalla voidaan puhua moniongelmaisuudesta ja todellisesta syrjäytymisriskistä. Toisaalta tutkijatkaan eivät ole yksimielisiä, mitä syrjäytyminen tarkoittaa ja arviot syrjäytyneiden määrästä ikäluokkia kohti vaihtelevat 0-30 %:iin. Tutkija Katja Komonen on väitöskirjassaan *Koulutusyhteiskunnan marginaalissa?* tutkinut koulupudokkaita ja havainnut, että heitä ei voi leimata syrjäytyneiksi. He halusivat aikuistua nopeasti eivätkä viihtyneet koulussa.

Syrjäytymisen torjunnan sijaan pitäisi puhua nuorten **elämänhallinnan vahvistamisesta**. Itsenäinen elämänhallinta on ainakin taloudellisesti hukassa, kun vuonna 1998 lähes 90 000 alle 25-vuotiasta nuorta turvautui toimeentulotukeen. Sitran raportin mukaan syrjäytymisriskin vähentämiseksi tarvittaisiin koulu-, sosiaali- ja työvoimaviranomaisten hyvää paikallista yhteistyötä. Nuorten koulunkäynti pitäisi turvata ja työhön hakeutumista tukea.

Suomalaisten arvot ja asenteet muuttuvat – kasvaako pessimismi?

Aristoteles sanoi mukavasti, että arvot ovat sitä mitä tavalliset ihmiset arjessaan tavoittelevat. Filosofian professori Timo Airaksinen pitää arvoja yksinkertaisesti päämäärinä. Arvot ovat niitä kestäviä päämääriä, joihin olemme todella sitoutuneet. Arvoissa on vahva tunnelataus: ne pikemminkin koetaan kuin ymmärretään.

Osa arvoista on tiedostettuja ja sanoin ilmaistuja (reflektiivisiä), osa taas vähemmän tiedostettuja ja heikosti jäsennehtyjä. Näin on niin yksilöiden kuin yhteisöjenkin kohdalla. Arvokeskustelulla pyritään nostamaan arvot esiin ja pohtimaan tietoisesti niiden keskinäisiä suhteita ja ristiriitoja. Myöhäismodernissa yhteiskunnassa vallitsee aito moniarvoisuus ja arvokonfliktit ovat mahdollisia. Argumentaatio ja vuoropuhelu ovat niitä rauhanomaisia keinoja, joilla moniarvoisessa yhteiskunnassa voidaan tavoitella yhteisymmärrystä. Ilman vuoropuhelua yhteiskunta pirstaloituu erillisiksi saarekkeiksi, joilla on omat arvomaailmansa ja

jotka eivät kommunikoi keskenään. Sosiaalinen pääoma jää heikoksi. Yhteiskunnalliset ristiriidat kärjistyvät.

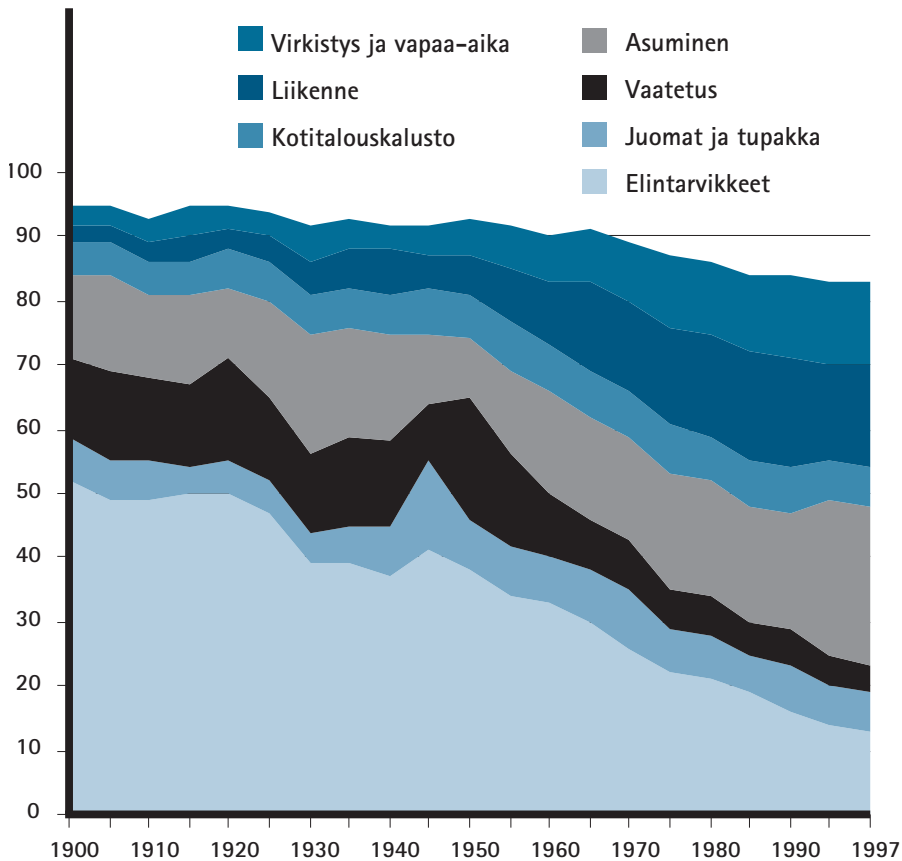
Arvot ovat aina yhteisöllisiä eli tietty yhteisö jakaa ne. Traditionaalisessa yhteiskunnassa arvot "perittiin", ne omaksuttiin perheessä, heimossa, lähiyhteisössä, sosiaalisessa luokassa, kirkossa. Jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa arvot valitaan. Yksilö kohtaa arvojen ja niitä kannattavien yhteisöjen mosaikin ja tekee henkilökohtaisia valintoja, liittyy tiettyihin arvoyhteisöihin. Arvoja ja yhteisöjä myös vaihdetaan; arvomaailma on muutoksessa.

Empiiriset tutkimukset vahvistavat yhtenäiskulttuurin hajoamisen. Alasuutari ja Ruuska pitävät kirjassaan *Post-Patria?* sähköisiä tiedotusvälineitä merkittävänä hajottavana tekijänä. Tämä ei silti tarkoita, etteikö meillä Suomessa olisi edelleen yhteisiä arvoja (Levomäki). Suomalaisille on tunnusomaista tasa-arvoisuuden ja samankaltaisuuden korostaminen. Julkista vastuuta vähäosaisista pidetään tärkeänä. Myös luottamus kirkkoon, uskontoon ja ammattiyhdistysliikkeeseen on meillä merkittävää.

Ronald Inglehart on suuressa kansainvälisessä vertailevassa tutkimuksessa todennut että maapallon ihmisten arvostukset skandinaavistuvat vaurauden lisääntyessä ja demokratian syvetessä. Skandinaviassa arvostetaan elämänlaatua, ystäviä ja vapaa-aikaa enemmän kuin missään muualla ja ollaan vähemmän auktoriteettiuskovaisia ja ennakkoluuloisia kuin muualla. Inglehartin mukaan Suomessa ja Ruotsissa on enemmän kuin missään muualla ihmisiä (2/3), jotka kokevat voivansa luottaa kanssaihmiisiinsä (ks. Pantzar 2000). Perhearvot ovat myös vahvoja vaikka perhemuodot ovat moninaistuneet ja avioerot yleistyneet.

Helena Helve on tutkinut nuorten arvoja ja havainnut selkeiden ydinarvojen katoamisen. Nuoret valitsevat arvoja vaihtelevasti tilanteiden mukaan. Merkittäviä arvoja ovat mielenkiintoinen työ, tasa-arvo ja ympäristön suojeleminen. Nuoret pitävät tärkeimpinä asioina elämässään terveyttä, kotia, ihmissuhteita ja työtä. Näistä painotuksista huolimatta nuorten arvomaailmassa näkyvät myöhäismodernit tendenssit: yksilöllistyminen, vähäinen sitoutuminen yhteisöihin ja identiteetin etsiminen. Tutkimuksista ilmenee mielenkiintoinen kaksijakoisuus. Nuoret näkevät oman tulevaisuutensa valoisana, mutta heidän Suomea ja maailmaa koskeva tulevaisuudenkuvansa on synkkä. Maailmaa koettelevat sodat, sairaudet, rikollisuus, väkivalta, ylikansoitus ja ympäristötuhot.

Mika Pantzarin mukaan nousevia arvoja ovat nautinnonhalu, elinvoimaisuus, itsemääräämisoikeus ja itseilmaisu, joita hän kutsuu **ekspressiivisiksi arvoiksi**. Nämä arvot heijastavat siirtymistä modernista teollisuusyhteiskunnasta myöhäismoderniin elämysyhteiskuntaan. Tällä arviomaailman muutoksella on selvä yhteys siihen, että perustarpeet tulevat Suomessa verrattain hyvin tyydytetyiksi (ks. kuvio 4). Tällöin sosiaalinen arvostus ja itsensä toteuttaminen muodostuvat keskeisiksi. Tämä suuntaus lisää luultavasti itsekeskeisyyttä ja heikentää yhteenkuuluvuuden tunnetta.



Kuvio 4: kotitalouksien kulutusmenot ryhmittäin %.

Suomessa sellaisten perustarpeiden kuten elintarvikkeiden ja vaatetuksen osuus yksityisessä kulutuksessa on vähentynyt ja elämystalouteen liittyvien asioiden, kuten virkistys ja vapaa-aika sekä ulkomaanmatkojen, osuus kasvanut. Mielenkiintoinen seikka on myös asumisen, liikenteen ja terveydenhuollon kasvava osuus (*Suomen vuosisata*):

vuosi	% elintarv.	vaatetus	asunto	terveys	liikenne	virkistys	ulkomaanmatkat
1900	52,1	12,0	12,9	0,8	2,9	1,8	0,4
1955	34,0	13,8	12,7	2,0	7,9	5,6	1,0
1980	20,5	6,0	18,1	3,4	15,9	9,2	2,2
1997	12,5	4,3	24,8	5,5	15,5	9,3	3,6

EVA:n uudesta mielipidetutkimuksesta käyvät ilmi eräät merkittävät asenne-
muutokset. Merkittävin seikka on kansalaisten usko tulo- ja hyvinvointierojen
kasvamiseen. 87 % uskoo näiden erojen olevan nykyistä suuremmat vuonna
2025. 75 % uskoo suurimman osan maaseutua autioituneen. Tutkimuksessa
selvitettiin myös käsityksiä yhteiskunnallisten ristiriitojen ja vastakohtaisuuksien
voimakkuudesta. Seuraavaan listaan on koottu tiedot, kuinka monta prosenttia
pitää seuraavia ristiriitoja hyvin tai melko voimakkaina nyt tai uskoo niiden
voimistuvan lähivuosien aikana:

	nyt voimistuu lähivuosina	
kasvukeskukset – syrjäseudut	85	69
rikkaat – köyhät	79	78
syntyperäiset suomalaiset – maahanmuuttajat	77	38
hyvin koulutetut – huonosti koulutetut	74	63
poliitikot – kansalaiset	73	38
ydinvoiman kannattajat – vastustajat	71	45
työssä olevat – työttömät	68	42
teollisuus/yritykset – luonnonsuojelu	61	39
EU-jäsenyyden kannattajat – vastustajat	55	35
työnantajat – työntekijät	51	24
...		
miehet – naiset	21	8

Näyttää siis siltä, että kansalaiset näkevät suuria ja vieläpä kasvavia ristiriitoja
aluekehityksen, varallisuuden ja koulutuksen alueilla. Syrjäseudut syrjäytyvät
edelleen, rikkaat rikastuvat ja köyhät köyhtyvät ja hyvin koulutetut pärjäävät.
Taantuvien alueiden tukemista pidetään tärkeänä: 70 % on eri mieltä väitteestä,
että taantuvien alueiden sijasta maassamme tulisi tukea työllisyyden ja kasvun
vetureina toimivia kaupunkikeskuksia.

Yleiskuvana suomalaisten asenteet ovat pessimistisiä. Kun vielä 80-luvulla "oli
onni ja etuoikeus saada olla suomalainen", niin laman jälkeen vain 44-45 % on
täysin samaa mieltä. Joka toinen uskoo että "ihmistyön korvaaminen koneilla ja
automaatiolla johtaa pysyvään suurtyöttömyyteen". 61 % katsoo, että informaatioteknologian
merkitykseen liitetään kateettoman suuria odotuksia. Globalisaation
hyvinvointia lisäävään vaikutukseen uskoo vain 20 % kansalaisista ja 52 % on
sitä mieltä että globalisaatiokehitys merkitsee siirtymistä kovaan kapitalismiin ja
kasvattaa hyvinvointieroja maiden ja maanosien välillä. Pidemmällä ajanjaksolla
(2025) uskotaan keskilämpötilan merkittävään kohoamiseen ja ympäristön tilan
huomattavaan huononemiseen. 72 % uskoo maamme väestön koostuvan monista
kansallisuuksista maahanmuuton seurauksena. Positiivisena on pidettävä sitä
kyselyssä 81 % tuomitsee ehdottomasti hyökkäykset ulkomaalaisia vastaan ja 78
% ei hyväksy ulkomaalaisten poistamista maasta.

Kaiken kaikkiaan ihmiset ovat tulleet pessimistisemmiksi ja pelkäävät yhteis-
kunnallisen eriarvoistumisen lisääntyvän. Erityisen huolissaan ollaan rikkaiden ja

köyhien, kasvukeskusten ja syrjäseutujen sekä hyvin ja huonosti koulutettujen välisten ristiriitojen voimistumisesta. Yli puolet vastaajista arvelee, että ihmiset olivat ennen onnellisempia. Kun samalla epäluottamus poliitikkoihin on suurta, voi vain kysyä mistä ratkaisut löytyvät. Nyt on todellinen sosiaalinen tilaus uudelle hyvinvointivisiolle.

6 TAVOITTEENA HYVÄ ELÄMÄ

Puhe kilpailukyvyistä antaa sen vaikutelman, että ihmiset ovat talouselämää varten. Mutta tärkeintä on ihmisten hyvä elämä. Sen turvaamiseksi tarvitaan tuotantoa ja taloutta – vaurautta. Mutta vaurauden tavoittelu on pidettävä sillä tavalla aisoissa, että se ei vaaranna hyvää elämää. Jos työ vie kaikki voimat, jos vauraus kasaantuu harvoille, jos elämä on turvatonta, niin talous toimii fundamentaalaisella tavalla perusarvoja vastaan. Mutta hyvän elämän edistäminen ja vaurauden luominen voivat myös tukea toisiaan. Tämä on peruskysymys. Jos ymmärrämme kilpailukyvyyn laajasti ja pitkäjänteisesti, niin kilpailukyvyyn kehittäminen edellyttää inhimillisten voimavarojen ja sosiaalisen pääoman ymmärtämistä ja vahvistamista. Hyvä elämä ei ole taloudelta pois. Suomen kilpailukyvyyn kehittämisestä on runsaasti aineistoa. Pulaa ei ole myöskään hyvistä visioista ja strategioista. Sitran Suomi 2015 -kurssit ovat tuottaneet erinomaiset raportit, joissa on painotettu tärkeitä strategisia linjauksia. Yritän silti sanoa jotain, joka voisi jäsentää kansallisia haasteita tuoreella tavalla.

Hyvän elämän rakennusaineet

Hyvä elämä on aristoteelinen käsite, joka on saanut suuren suosion viime vuosien yhteiskuntapolitiikan retoriikassa. Aristoteleelle hyvä elämä oli järjen ohjaamaa tasapainoista ja hyveellistä elämää, jonka lopullisena päämääränä on onnellisuus (ks. Sihvola, *Toivon vuosituhat*). Sihvola esittää oman modernin mukaelmansa hyvän elämän mallista. Hyvässä elämässä on mahdollista

1. kokea täydellinen elämänskaari
2. olla ruumiillisesti terve, saada ravintoa, suojaa ja sukupuolista tyydytystä sekä liikkua paikasta toiseen
3. kokea mielihyvää ja välttää tuskaa
4. käyttää kaikkia aisteja sekä harjoittaa mielikuvitusta ja ajattelukykyä
5. kiintyä läheisiin ihmisiin, erityisesti vanhempiin ja lapsiin sekä kokea vastaavia tunteita, kuten rakkautta, surua, kaipausta ja kiittolisuutta

6. muodostaa itsenäisesti käsitys elämän päämääristä ja suunnitella elämää niiden mukaisesti
7. harjoittaa käytännön taitoja ja kehittää teknisiä kykyjä
8. elää yhteisöelämää perheessä ja yhteiskunnassa
9. elää tyydyttävässä suhteessa eläimiin ja luontoon
10. nauraa, leikkiä ja harrastaa virkistäviä asioita
11. kokea elämänsä omakseen ja tunnistaa kulttuurinen identiteettinsä.

Kerrassaan mykistävä lista asioita, joista ei tekisi mieli jättää yhtäkään pois. EVAn mielipidetutkimuksessa parempi elämä merkitsee ihmisille ennen kaikkea hyvää terveyttä, läheisiä perhe-elämän ja ystävyysuhteita, sisäistä mielenrauhaa, mielenkiintoista ja haastavaa työtä, pysyvää ja varmaa työpaikkaa sekä perustoi-meentulon varmuutta. Moni Sihvolan listassa esiintyvä hyvän elämän piirre jää näissä mielipidetiedusteluissa vaille riittävää arvostusta.

Näen silti tarvetta kyseenalaistaan hyvän elämän määrittely-yritykset. Hyvän elämän kysymyksissä on lähdeittävä myöhäismodernin kulttuurin moniarvoisesta luonteesta. Hedelmällisen näkökulman tarjoaa eurooppalainen liberalistinen traditio. Sen mukaisesti yhteiskuntapolitiikan lähtökohtana tulisi olla ihmisten oikeus itse määrittää itselleen hyvä elämä ja edellytysten tarjoaminen itsenäiselle hyvän elämän tavoittelulle.

Yhteiskuntafilosofian suuria kysymyksiä on aina ollut yksilön ja yhteisön suhde. Liberalistinen traditio on korostanut yksilön vapautta ja itsemääräämisoikeutta. Yksilöt ovat kuitenkin moderneissa yhteiskunnissa monin tavoin riippuvaisia yhteisöistä (perhe, suku, työnantaja jne.) ja valtiosta (koulutus, terveydenhuolto, turvallisuus jne.). Tätä riippuvuutta on vielä lisätty turvallisuuden nimissä. Näin tässä on jännite vapauden ja riippuvuuden välillä, yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden välillä. Näiden ristiriitojen käsittely on yhteiskuntapolitiikan suuri kysymys.

Kyky vapauteen – aktiivinen ihminen

Ranskalaisen yhteiskuntateoreetikon Alexis de Tocquevillen (1805–1859) mukaan demokraattista yhteiskuntaa uhkaavat individualismi ja vallan keskittyminen (Ks. Saastamoinen *Eurooppalainen liberalismi*). Individualismilla hän tarkoitti taipumusta eristäytyä muista kansalaisista perheen ja ystävien muodostaman pieneen elämänpiiriin ja kieltäytyä laajemmasta yhteiskunnallisesta vastuusta. Ihmiset keskittyvät oman lähipiirin hyvinvoinnin edistämiseen. Individualismia synnyttää illuusio henkilökohtaisesta riippumattomuudesta. Individualismi on Tocquevillen mukaan vaarallista vapaudelle itselleen. Tätä näkemystään hän perustelee erityisellä käsityksellä vapaudesta. Vapaus ei ole sitä, että saa tehdä mitä lystää. **Vapaus on kyky** ohjata omaa elämää omaan ymmärrykseen luottaen ja omia mielihaluja kontrolloiden sekä kyky toimia yhdessä toisten ihmisten kanssa

yhteisten päämäärien edistämiseksi. Vapaaksi on opittava ja tämä voi tapahtua vain kanssakäymisessä ja vuorovaikutuksessa erilaisissa yhteisöissä. Individualismi johtaa juuri tämän kanssakäymisen kohtalokkaaseen rajoittumiseen.

Alexis de Toquevillen ajatuksia jatkaa hienolla tavalla englantilaisen L.T. Hobhousen (1864–1929) sosiaaliliberaalinen yhteiskuntanäkemyks. Vapaudella Hobhouse tarkoittaa keinoa kehittää yksilön persoonallisuutta. Hänen mukaansa tasa-arvo edellyttää, että yhteiskunnassa jokaisella kansalaisella on mahdollisuus itsensä kehittämiseen. Tämä edellyttää valtion puuttumista yhteiskuntaelämään, mitä aikaisempi liberalismi oli kammoksunut. Vaikka valtiota tarvitaan, niin itsensä kehittäminen voi tapahtua vain oloissa, joissa ihmisellä on mahdollisuus tehdä itsenäisesti elämäänsä koskevia päätöksiä. Ihmisiä ei siis tule tarpeettomasti holhota.

Valtiovallan tehtävänä on Hobhousen mukaan tarjota suotuisat olosuhteet yksilölliselle itsensä kehittämiselle. Valtiovallan tulee tarjota jokaiselle kansalaiselle riittävä peruskoulutus, joka antaa valmiudet itsensä kehittämiseen. Lisäksi valtion tulee taata olosuhteet, joissa jokainen kansalainen on kykenevä omin ponnistuksin hankkimaan riittävän toimentulon itselleen ja perheelleen. Koska väestön suuri enemmistö ei voi ryhtyä yrittäjiksi, toimeentuloon on vain kaksi tietä: palkkatyö tai julkisen vallan jakamat avustukset. Tavoitteena tulisi olla yhteiskunta, jossa mahdollisimman moni kykenee saamaan työtä eikä joudu turvautumaan avustuksiin. Kansalaisilta tuli aina edellyttää ponnisteluja toimeentulon hankkimiseksi. Hobhouse ehdotti myös, että yhteiskunnan tuli järjestää kaikkia kansalaisia koskeva vanhuuseläke, sairausvakuutus ja työttömyysturva. Hobhousen hahmottelema yhteiskunta ennakoii pohjoismaisia hyvinvointiyhteiskuntia.

Jatketaan Tocquevillen ja Hobhousen vapauden idean kehittämistä. Kysymys on ihmiskäsityksestä, joka lähtee ihmisen aktiivisuudesta. Voisimme ajatella, että ihminen on kykenevä vapauteen, kun hänellä on

1. **oppimiskykyä** hankkia uusia tietoja ja taitoja
2. **voimavaroja** tavoitteidensa toteuttamiseen (terveyttä, aineellisia resursseja)
3. **yhteistyökykyä** toimia muiden kanssa
4. **harkintakykyä** punnita vaihtoehtoja omien voimavarojensa, tavoitteittensa ja riskien kannalta

Kyky vapauteen sallii kunkin yksilön itse rakentaa oma hyvä elämänsä. Tällaisen vapauden edistäminen on mahdollisuuksien tasa-arvon olennainen osa. Se on elämänhallinnan vahvistamista mutta vielä enemmän uusien mahdollisuuksien avaamista. Hyvinvointiyhteiskunnan kolme perustehtävää olisivat tämän mukaisesti

1. **vapauden kyvyn kehittäminen:** tukea koulutuksen, perhetyön ym. keinoin ihmisten vapauden kykyä; tietojen ja osaamisen jakaminen

2. **valinnanmahdollisuuksien laajentaminen:** huolehtia siitä että mahdollisuuksien valikko pysyy kaikille riittävän laajana; täydentää markkinoiden avaamia mahdollisuuksia
3. **riskien hallinta:** estää mahdollisuuksien dramaattinen sulkeutuminen epäonnen kohdatessa (työttömyys, vanhuus, sairaus, omaisen kuolema, konkurssi); "toisen mahdollisuuden" tarjoaminen.

Vapauden kyvyille on olemassa vanha hyvä sana: kansalaistaidot. Pitäisikö kansalaistaidot saattaa uudelleen kunniaan! Tällaista oppiainetta ei taida nykykoulusta löytyä. Sen sijaan kansalaisopistot tarjoavat runsaastikin vapauden kykyä vahvistavia kursseja. Tärkeintä on kuitenkin sen asenteen oppiminen, että jokainen on vastuussa omasta elämästään. Valinnanmahdollisuudet ovat ennen kaikkea markkinoiden varassa. Mutta markkinoiden yksipuolistumista on koko ajan seurattava ja katsottava, mitä asioita, palveluja, vaihtoehtoja markkinat eivät tuota tai mitä se tuottaa niin kalliilla, että ne ovat tarvitsevien saavuttamattomissa. Turvallisuuden takaaminen on se hyvinvointiyhteiskunnan piirre, jota ihmiset arvostavat erittäin paljon. Mutta turvallisuuskäsite on meillä passiivinen. Aktiiviseen suuntaan päästään painottamalla riskien hallintaa. Vaikka ihminen joutuu vaikeuksiin, niin hän selviää niistä, kun yksilö ja yhteiskunta ovat yhdessä varautuneet riskeihin. Aktiivisen ihmiskäsityksen mukaisesti riskien hallinnalla pyritään turvaamaan toimintakyky ottamalla riskit etukäteen huomioon. Tavoitteena on riskien toteutuessa hakea aina se toimintakyky, johon on mahdollisuuksia. Näin vapauden kykyä ylläpidetään.

Kehittäjät, omaksujat ja vetäytyjät ovat erilaisia

Hyvinvointivaltion universalismin suurimpia ongelmia on palvelujen vähäinen asiakaskeisyys. Palvelut on suunniteltu ja normitettu kaikille tai suurelle oikeutettujen ryhmälle. Asiakaskohtaista räätälöintiä, joustavuutta ja harkinnanvaraisuutta on aivan liian vähän. Universalismi tekee vääryyttä ihmisten erilaisuudelle: vain harva saa juuri tarvitsemaansa palvelua ja tukea. Vaikka universalismia puolustetaankin sen tasa-arvoisuudella ja taloudellisilla skaalaeduilla, niin lopputulos on sekä epätasa-arvoinen että kallis. Kun ihmisten erilaisuutta ei oleta huomioon, palvelut ja tuet eivät auta riittävästi. Tästä johtuen osa ihmisistä ei saa niitä edellytyksiä, joilla heidän vapauden kykynsä kehittyisi ja tästä seuraa toistuvaa avun tarvetta, oppimisvaikeuksia jne. Universalismin kokonaiskustannukset saattavat olla suuremmat kuin pidemmälle eriytetyn palvelujärjestelmän. Tuon esiin kaksi esimerkkiä siitä, miten ihmisten erilaisuus voitaisiin ottaa huomioon.

Aatto Prihti on ehdottanut, että meillä on osaamisen ja osallisuuden suhteen kolme selvästi erottuvaa ryhmää, joita hän kutsuu kehittäjiksi, omaksujiksi ja vetäytyjiksi (Prihti 23.11.2000):

”Osaamisen yhteiskunnassa on kehittäjiä, omaksujia ja vetäytyjiä. Tähän asti olemme edenneet uuden yhteiskunnan rakentamisessa kehittäjien ehdoilla. Seuraava aalto edellyttää omaksujien mukaantuloa. Tämän hyvin suuren joukon mukaantulo merkitsee harppausta kohti aitoa osaamisen yhteiskuntaa, ja se poistaa monia tämän päivän ongelmista ja peloista. Vetäytyjät eli syrjäytyjät ovat yhteiskunnan omatunto. Aito osaamisyhteiskunta välittää ja huolehtii heistäkin.

Kehittäjät luovat ja kehittävät uusia tuotteita, palveluita ja sisältöjä. He osaavat suunnitella, toteuttaa, markkinoida tai palvella. Heissä on paljon yrittäjiä. He ovat yhteiskunnan keskeinen voimavara.

Omaksijat ovat ihmisiä, jotka eivät kehitä uusia tuotteita eivätkä palveluita, mutta jotka voivat käyttää osaamisyhteiskunnan palveluita ja mahdollisuuksia aktiivisesti. Heitä on suuri joukko työelämässä toimivasta ja erittäin paljon myös työelämän ulkopuolella olevasta väestä. Tänä päivänä suuri osa tästä ryhmästä on passiivisia ja myös syrjäytymisuhan alaisia.

Kaikissa yhteiskunnissa on vetäytyneiden joukko, joka muodostuu osasta vanhuksia, sairaita ja syrjäytyneitä. Tietoyhteiskunta voi tarjota erittäin paljon uusia hyviä palveluita myös heille, mutta monet heistä eivät voi oppia niitä itse käyttämään.”

Kehittäjät, omaksijat ja vetäytyjät tarvitsevat erilaisia palveluja, koska heidän kykynsä, asemansa ja motiivinsa ovat erilaisia. Voidaan olettaa, että he oppivat eri tavoin ja heillä on erilaisia voimavaroja, heidän yhteistyövalmiutensa ovat erilaisia ja he ottavat eri tavoin huomioon riskit ja tekojensa seuraukset. Seuraavassa on kokeeksi pohdittu, miten näiden ryhmien erot näkyisivät palvelutarpeissa.

Kehittäjät: tämä ryhmä on hyvin koulutettua ja motivoitunutta, nuorehkoa väkeä. He tarvitsevat huippukoulutusta tarkkaan valituilta alueilta, heidän täytyy hallita kansainvälinen yhteistyö ja monikulttuurisuus, heidän on oltava valmiita muuttamaan perheineen työnantajan toiveiden mukaan ulkomaisiin toimipisteisiin. Palvelujen täytyy olla mobiileja ja maasta riippumattomia. Heidän vaaroinaan on työn ylikorostuminen henkilökohtaisen jaksamisen, perheen ja ihmissuhteiden kustannuksella. Lasten päivähoito ja koulutus sekä hyvä työterveyshuolto ovat tärkeimpiä palveluja.

Omaksijat: omaksijat saattavat olla hyvin koulutettuja, mutta suurin osa on sekä koulutukseltaan että kyvyiltään keskinkertaisia (mikä ei ole vähän). Ryhmässä

on paljon iäkkäämpää väkeä. Heillä on suuri työ omaksua uusinta teknologiaa ja tietoa ja oppia soveltamaan sitä. Elinikäinen koulutus ja täydennyskoulutus ovat välttämättömiä. Työpaikoilla tapahtuva oppiminen on tehokas keino ylläpitää ammattitaitoa. Palkkataso saattaa olla matalahko eikä optioita ole odotettavissa, siksi omaksujien motivointi ja sitoutuminen työhön vaatii jatkuvasti huomiota. Muutoshalukkuus ei ole ehkä kovin korkeaa, joten siinä on haastetta johtajille. Tämä ryhmä joutuu helposti työttömäksi ja joutuu muuttamaan maan sisällä työn perässä. Tästä aiheutuu suuria kuluja yhteiskunnalle. Omaksujien mahdollisuudet sulkeutuvat suhteellisen helposti. Omaksujina on pidettävä myös osaa eläkeläisistä. Eläkeläiset ovat entistä paremmin koulutettuja ja heillä on enemmän rahaa käytettävissään. Syntyy seniorimarkkinat, jotka ovat suuri haaste palvelutarjoajille. Seniorit haluavat opiskella ja matkustella, he vaativat hyviä palveluja ja nykyaikaisia palvelutaloja ja turva-asuntoja. Seniorien osaamiselle olisi yhteiskunnassa käyttöä.

Vetäytyjät: Tässä ryhmässä voi olettaa olevan eläkeläisiä, kausityöttömiä, pitkäaikaistyöttömiä, sairauseläkkeellä olevia ja vapaaehtoisia outsidersia. Ryhmä käyttää runsaasti sosiaali- ja terveyspalveluja. Esiintyy näkyvää alkoholismia ja käyttäytyminen saa aggressiivisia piirteitä. Työttömien työmotivaatio saattaa vaatia vahvistusta ja uudelleen koulutus ja kuntoutus ovat välttämättömiä palveluja. Osa eläkeläisistä on vetäytyjiä ja iän karttuessa riippuvuus palveluista kasvaa. Oman ryhmänsä muodostavat laitoshoidon varassa elävät kroonikot ja vanhainkotien asukkaat. Heidän toimintavalmiuksiensa ylläpitäminen vaatii runsaasti resursseja. Vetäytyjistä huolehtiminen on sivistisyhteiskunnan omantunnon kysymys.

Elämänkaareen mukautuvat palvelut

Yksilöiden urakehitys ja elämänkaari vaihtelevat entistä enemmän. Normaaleja työsuhteita on yhä vähemmän. Työelämän vaatimukset kasvavat koko ajan ja on erityinen tarve oppia jatkuvasti uusia tietoja ja taitoja. Samalla kun työ vaatii enemmän, myös paineet perheen puolelta kasvavat. Lapset elävät hämmäntävässä moniarvoisessa ympäristössä, jossa perityt normit kyseenalaistetaan. Median ja ystäväpiirin vaikutus nuoriin on suuri. Kouluun pitäisi motivoitua ja päästä parhaisiin lukioihin ja yliopistoihin ja ammatilliseen koulutukseen. Molemmat puoliset käyvät töissä ja haluavat menestyä siinä. On myös paljon yksinhuoltajia ja uusperheitä, joissa ihmissuhteiden ja lasten hoito on vaativa tehtävä. On myös varattava aikaa lepäämiseen ja uusiutumiseen.

Tällaiset olosuhteet vaativat joustavaa palvelu- ja sosiaaliturvajärjestelmää. Ihmisen elämänkaareessa vaihtelevat ja toistuvat opiskelu-, työnteko-, lastenhoito-, loma-, sairaus-, työttömyys- ja vetäytymisjaksot. Eräs varteenotettava tapa vastata vaihtelevien elämänkaarien tarpeeseen, on kehittää henkilökohtaisia "elämänkaari-tiliä". Sellaisen idea on henkilö- tai perhekohtainen tili, joka karttuu kun on työssä ja jota voi käyttää, kun pitää opiskeluvapaan tai on sairas tai työtön. Tilin varat tulisivat osin omasta palkasta, osin työnantajan maksuista ja osin julkisista rahas-

toista kuten Kelasta. Myös vapaaehtoinen tilin kartuttaminen verohelpotuksineen tukisi systeemiä. Tällainen rahoitusjärjestelmä voisi olla nykyistä kannustavampi ja halvempi (ks. Lassila ja Valkonen, *Globaalituminen ja hyvinvointivaltion rahoitus*). Joka tapauksessa koko suomalaista palvelu- ja tulonsiirtojärjestelmää tulisi kriittisesti tarkastella suhteessa nykyisen työelämään ja elämänkaarien yksilöllistymiseen.

Aluekehityksen avaimet – paikallinen aloitteellisuus ja verkottuminen

Aluekehitys on suomalaisen yhteiskunnan ongelmien tiivistymä. Aluekehitys liittyy muuttoliikkeeseen, keskittymiseen, kaupungistumiseen, elinkeinorakenteen muuttumiseen, EU:n jäsenyyteen, ikääntymiseen ja syrjäytymiseen. Aluekehityksen nykyistä suuntaa selittävät globalisaatio, uusi teknologia, uusi talous ja jopa modernisaatioprosessi. Näiden suurten trendien rinnalla nykyistä aluekehitystä voidaan selittää myös poliittisten valintojen kautta. Innokkaimmat teknologian ihailijat näkevät keskittymisen suuriin kaupunkeihin vääjäämättömänä kehityskulkuna, jota tietoyhteiskunta itsessään edellyttää. Toista ääripäätä edustavat maaseuturomantikot, jotka näkevät maaseudun itseisarvona. Nämä kannat kuvaavat hyvin sitä hämmennystä, jonka aluekehitys aiheuttaa päättäjien keskuudessa. Tässä raportissa lähestytään aluekehitystä innovaatioiden ja verkottumisen näkökulmasta.

Uuden talouden ydinasioita on verkottuminen. Tämä voidaan nähdä kolmitasoisena prosessina, jossa perustason muodostaa fyysinen, **maantieteellinen verkosto**. Tämän osia ovat keskukset ja niitä ympäröivät lähialueet (kehät) sekä näitä toisiinsa yhdistävät väylät. Tässä ratkaisevaa on "aikabudjetti": kuinka monta minuuttia kestää päästä keskukseen. Kasvukeskukset ovat useimmiten myös logistisia keskuksia. Maantieteellinen verkosto määrittää arkiorientaation, jota Manuel Castells kutsuu "paikkojen avaruudeksi", "space of places" (Castells 2000). Paikkojen avaruuden keskukset ovat (mega)kaupunkeja ja fyysisten toimintojen keskittymiä (asuminen, kaupankäynti, yritystoiminta, logistiset keskukset jne.)

Toisen tason muodostavat **tietoverkostot**. Ne ylittävät fyysisen rakenteen ja luovat alueille virtuaalisen rakenteen ja virtuaaliset yhteydet. Pelkät tietoyhteydet eivät sinänsä merkitse mitään. Tärkeintä on alueen toimijoiden yhteistyö alueen sisällä ja yhteydet ulkopuolisiin kumppaneihin ja asiakkaisiin. Tämä tuo liikennettä tietoverkkoihin. Merkittävät kasvukeskukset ovat myös informaatiovirtojen leikkauspisteitä. Tietoverkostot määrittävät toisenlaisen avaruuden, josta Manuel Castells käyttää osuvaa nimitystä "virtojen avaruus", "space of flows". Virtojen avaruuden keskukset ovat kaupunkeja, joiden kautta kulkevat informaationaaliset virrat (kuten New York tai Lontoo).

Kolmannen tason muodostavat **osaamisverkostot**. Osaaminen on kykyä soveltaa ja yhdistellä tietoja ja taitoja luovilla ja uusilla tavoilla. Osaamisverkostot ovat niitä informaalaisia henkilökohtaisia yhteyksiä, joita asiantuntijoilla ja erilaisilla osaajilla

on keskenään. Osaamisverkostot muodostuvat *osaajien yhteisöistä*, ihmisistä, jotka ovat vuorovaikutuksessa ja jakavat tietyn yhteisen tieto- ja arvopohjan. Osaamisverkostojen kautta välittyvät uudet ideat ja innovaatiot, kokemukset ja tietämys. Niissä luodaan uutta tietämystä.

Tutkimukset innovaatioista ja uudesta taloudesta osoittavat, että osaamisella on taipumus kasaantua. Syntyy erilaisia piilaaksoja ja laukkulaaksoja, joita voidaan kutsua *tietämyskeskuksiksi*. Niissä on riittävästi toimijoita sellaisen kriittisen massan syntymiseksi, joka turvaa osaamisen jatkuvan kehittymisen. Tutkimukset osoittavat, että erilaiset tietämyskeskukset ovat juuri sen takia merkittäviä, että niiden kautta päästään mukaan osaamisverkostoihin ja kyetään liittymään erilaisiin osaajien yhteisöihin. Tyypillisesti tietämyskeskukset syntyvät korkeakoulujen ja tutkimuslaitosten läheisyyteen.

Toinen merkittävä havainto on, että osaamisen välittämiseksi syntyy uudentyyppisiä yrityksiä, joita sanotaan tietointensiiviksi (liiketoiminta)palveluiksi (KIBS – knowledge intensive business services). Tällaisia KIBSejä ovat esim. lakiasiantoimistot, tilitoimistot, markkinointitoimistot, suunnittelutoimistot, arkkitehtitoimistot, teknologiakonsultit jne. Yritykset tarvitsevat ympärilleen riittävästi tällaisia tietopalveluja voidakseen toimia. Sekä tietämyskeskukset että tietointensiiviset palvelut liittyvät tyypillisesti suuriin kaupunkeihin, jotka ovat "virtojen avaruuden solmukohtia". Sen takia niiden ulkopuolisten seutukuntien osaamisen kehittäminen vaatii omat ratkaisunsa.

Kasvukeskusten ulkopuolella olevien seutukuntien kehityslogiikka voi tämän raportin analyysin pohjalta perustua vain paikalliseen aloitteellisuuteen ja verkottumiseen eli vahvoihin yhteyksiin erilaisiin keskuksiin. Paikallinen aloitteellisuus tarkoittaa asukkaiden ja yhteisöjen omista vahvuuksista lähtevää innovatiivisuutta ja yrittäjyyttä. Vahvat yhteydet sekä fyysisiin keskuksiin että tietämyskeskuksiin ovat välttämättömiä, jotta turvataisiin riittävä vuorovaikutus ja hyvä tuntuma uusimpiin innovaatioihin ja uuteen tietämykseen. Syrjäseutujen elinkeinoelämän tulevaisuus on paljolti kiinni niiden yrittäjien kyvystä soveltaa uusinta tietämystä omassa toiminnassaan. Uuden talouden keskeisiä piirteitä on uuden teknologian yhdistäminen perinteiseen yritystoimintaan. Esimerkkinä olkoon elintarvikeketjun kehittäminen yhdistämällä luomutuotantoon uusi biologinen tietämys terveyttä edistävästä elintarvikkeista.

Keskusten ulkopuoliset alueet ovat vain harvoin itsessään tietämyskeskuksia, siksi niiden elämä riippuu vuorovaikutuksesta tietämyskeskusten kanssa ja kyvystä oppia tätä kautta tarvitsemansa tiedot ja taidot. Esimerkiksi maatalouden menestys on ratkaisevasti kiinni siitä, että syntyy hyvät suhteet ja verkostot maatalouden tuottajien ja bio- ja lääketieteen tutkimuslaitosten välille kotimaassa mutta myös ulkomailla. Tällaisten yhteyksien luomiseksi meillä ei ole toimivia instituutioita. On ilmeinen tarve rakentaa *osaamisen ja tietämyksen siirtopalveluja* ("knowledge matching services"), joiden avulla kasvukeskusten ulkopuolisten seutukuntien yrittäjät löytävät tarvitsemansa yhteydet tietämyskeskuksiin ja saavat käyttöönsä uusimman tiedon ja osaamisen.

Alueiden kehittäminen voidaan tämän raportin valossa kiteyttää muutamaan ydinasiaan. Menestys rakentuu paikallisen aloitteellisuuden, innovatiivisuuden ja yrittäjyyden varaan. Seutukunnan ja sen yritysten on lähdettävä omista vahvuuksistaan, joita täydennetään uusimmilla innovaatioilla. Siksi tarvitaan intensiivisiä yhteyksiä tietämyskeskuksiin. Informaatioteknologian avulla voidaan tukea verkottumista ja voittaa osittain etäisyyden aiheuttamat ongelmat. Paikalliset voimat on koottava yhteisten tavoitteiden taakse ja siksi tarvitaan vahvaa sosiaalista pääomaa.

7 | SUOMEN HAASTEET

Globalisaatio ja uusi teknologia ovat muuttaneet maailmaa syvällisellä tavalla. Avainsana on verkottuminen. Talous on muuttumassa ns. uudeksi taloudeksi, jossa kilpaillaan oppimisella, innovaatioilla ja nopeudella. Samalla on käynyt selväksi, että menestystä globaalissa maailmassa ei takaa vain intellektuaalinen pääoma - osaaminen, vaan tarvitaan hyvää sosiaalista pääomaa. Samalla kun sosiaalinen pääoma tulee entistä tärkeämmäksi, sen rakentamisen edellytykset muuttuvat yhteiskunnan moniarvoistuessa ja traditioiden heiketessä. Ongelmaksi muodostuu itsekkyys ja yhteisten arvojen heikkeneminen. Yhteiskunta sirpaloituu, kun yksilöt erilaistuvat. Yhteisöllisyys on tullut vaikeasti rakennettavaksi.

Kilpailukyyn turvaaminen vanhan talouden uudistamisella

Suomi on tänään taloudellisesti kilpailukyysisempi ja vauraampi kuin koskaan historiansa aikana. Talous kasvaa 3-4 %:n luokkaa vuodessa. Kilpailukykyä osoittavien indeksien ilosanomaan ei tule kuitenkaan tuudittautua. Suomi on pieni pelaaja globaalissa taloudessa. Asemien säilyttäminen on tavattoman työn takana, kuten osoittaa Yhdysvaltojen taantumana nopea heijastuminen Suomeen kesällä 2001. Esim. vuonna 1998 Suomessa oli lähes yhtä paljon Internet-yhteyksiä 1000 asukasta kohti kuin Yhdysvalloissa, mutta vuonna 2000 Yhdysvallat meni meistä kirkkaasti ohi. Voi olla, että vuonna 2002 monessa maassa on enemmän matkapuhelimia väestöön verrattuna kuin Suomessa, joka oli tässä suhteessa johtava maa vuonna 2000. Olemme hyviä kehittämään teknologiaa, mutta emme ole ollenkaan yhtä hyvä soveltamaan sitä liiketoimintaan ja palveluihin. Tämä juuri on uuden talouden ydin. Siirtyminen uuteen talouteen on meille "suuri transformaatio", jossa meidän on onnistuttava, jos haluamme olla parhaiten menestyvien kansakuntien joukossa.

Rakenteellisten ongelmien ratkaiseminen avautumisella ja innovaatioilla

Suomalaisessa yhteiskunnassa on vaikeita rakenteellisia ongelmia, joista keskeisimpiä ovat ikääntyminen, työttömyys, aluekehitys ja syrjäytyminen. Nämä rakenteelliset ongelmat luovat omalta osaltaan hyvinvoinnin eroja. Ikääntyminen on Suomessa erittäin nopeaa – niin nopeaa, että meillä tuskin on aikaa muuttaa toimintatapojamme niin, että selviämme vaurioitta kasvavista palvelutarpeista ja huoltosuhteen heikkenemisestä. Tarvitsemme lisää työvoimaa työttömyydestä huolimatta. Nykyinen työttömyys poistuu muutamassa vuodessa mm. eläköitymisen takia. Työvoimapula näkyy jo kaikilla toimialoilla. Pulaa ei ole vain insinööreistä, vaan kaikenlaisista ammatti-ihmisistä: rakennusmiehistä, autonkuljettajista, hoitohenkilökunnasta, opettajista jne. Tähän pulmaan on etsittävä ratkaisua maahanmuutosta. Mutta olemmeko valmiita ottamaan vastaa kymmeniä tuhansia erilaisia ihmisiä muista maista ja kulttuureista? Emme tarvitse heitä vain työvoimaksi vaan myös luomaan aidosti monikulttuurista, innovatiivista yhteiskuntaa.

Suomessa eletään voimakkaan keskittymisen aikaa. Väestö hakeutuu kasvukeskuksiin ja pienet kaupungit ja taajamat menettävät nuoria ja työikäisiä. Jäljelle jäävät vanhukset ja kuntien virkamiehet. Maassa ei tunnu vallitsevan yksimielisyyttä aluekehityksen strategioista. EU:n tuella rahoitetaan projekti toisensa jälkeen, mutta aitoa paikallista aloitteellisuutta ei saada käyttövoimaksi. Näin tulokset eivät juurru. Keskeinen haaste on tukea paikallista aloitteellisuutta ja rakentaa seutukuntien tulevaisuus osaamisverkostojen ja innovatiivisen yritystoiminnan varaan.

Pahoinvoinnin torjuminen sosiaalista pääomaa vahvistamalla

Ihmiset tuntuvat voivan Suomessa pahoin. Pahoinvoinnin ilmeisiä oireita ovat nuorison kasvavat ongelmat: huumeiden käyttö, horjuva mielenterveys, koulun keskeyttäminen ja väkivalta. Osasyitä ovat perheiden hajoaminen ja työttömyys. Mutta myös työn ja perheen välisen ristiriidan kasvu. Nykyinen työelämän vaatii ja viekoittelee tekemään enemmän ja enemmän työtä. Ihmisen on myytävä sielunsa työnantajalle, joka varsin usein on oma yritys. Kun perheen jokainen aikuinen on työssä, ei lapsille ja ihmissuhteiden hoidolle jää aikaa eikä energiaa. Mutta pahoinvointia aiheuttavat myös vaikeammin eriteltävät kulttuuriset tekijät. Sosiaalinen pääoma, "yhteishenki" on analyysini mukaan heikkenemässä Suomessa. Vahvistuessaan tämä suuntaus murentaa hyvinvointiyhteiskunnan perustaa. Onko sosiaalinen pääoma vielä pelastettavissa?

Uusi hyvinvointivaltio suurena tavoitteena

Hyvinvointivaltio on murroskohdassa. Ihmiset arvostavat hyvinvointivaltiota ja pelkäävät sen murenemistä. Mutta hyvinvointivaltioon liittyy myös ongelmia, joiden ratkaiseminen edellyttää muutoksia hyvinvointivaltiossa. Sellaisia ovat erityisesti rahoitus-, markkina-, vastuu- ja koheesio-ongelmat. Näistä ongelmista on uskallettava keskustella Suomessa, vaikka aiheet ovat poliittisesti vaikeita.

Hyvinvointivaltion rahoitukseen ei ole käytettävissä nykyistä enempää rahaa. Pikemminkin väestön ikääntyminen ja globaalit paineet alentaa verotusta johtavat verotulojen pienenemiseen. Niukemmilla resursseilla on tuotettava palveluja entistä tehokkaammin. Tämä ei voi onnistua ilman markkinoiden hyödyntämistä. Hyvinvointivaltio ei perustu siihen, että julkinen sektori tuottaa kaikki hyvinvointipalvelut. Tärkeintä on palvelujen riittävyys.

Yhteiskunta on hyvä, jos ihmiset voivat elää siinä hyvää elämää. Myöhäis-modernissa yhteiskunnassa hyvä elämä yksilöllistyy; se on kaikille erilainen. Hyvinvointiyhteiskunnan kehittämisen lähtökohtana voi olla vain ihmisten ja heidän elämänvaiheidensa erilaisuus. Valmiit standardiratkaisut eivät enää toimi. Hyvinvointijärjestelmä tuottaa passiivisuutta, kun pitäisi etsiä keinoja tukea ihmisten omaa aktiivisuutta – ”kykyä vapauteen”. Hyvinvointipalvelujen tavoitteena tulisi olla vahvistaa ihmisten kykyä itsenäiseen elämään.

Tuloerot ovat kasvaneet 90-luvun lopulla lähinnä rikkaimman väestöosan saadessa runsaasti pääomatuloja. Suomessa tuloerot ja köyhyysaste ovat silti pienimmät maailmassa. Tietty määrä tuloeroja on jopa tarpeen talouden dynamiikan ylläpitämiseksi. Parhaita keinoja pitää tuloerot kurissa, on lisätä työllistymisen edellytyksiä ja nostaa väestön osaamistasoa. Sosiaaliturva on syytä pitää riittävänä, mutta nykyisestä joko-tukea-tai-töitä-politiikasta tulisi päästä joustaviin tukimuotoihin, jotka madaltavat työllistymisen kynnyksiä. Perustulon kaltainen järjestelmä olisi kokeilemisen arvoinen: se aktivoi työntekoon ja turvaa toimentulon nöyryyttämättä ihmistä.

Nyt tarvitaan rohkeutta rakentaa Suomeen uusi hyvinvointivaltio.

Kirjallisuutta

- Alasuutari Pertti ja Ruuska Petri (1999), *Post-Patria? Globalisaation kulttuuri Suomessa*. Jyväskylä: Vastapaino (Sitra 224).
- Anttonen Anneli ja Sipilä Jorma (2000), *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino.
- Bauman Zygmunt (1996), *Postmodernin lumo*. Tampere: Vastapaino.
- Beck Ulrich (1990), *Riskiyhteiskunnan vastamyrryt, organisoitu vastuuttomuus*. Tampere: Vastapaino.
- Beck Ulrich (2000), *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press.
- Brown John Seely (2000), *Foreword for Anatomy of an Innovative Region: Understanding Silicon Valley*. Stanford University Press.
- Buzan Barry & Gerald Segal (1998), *Anticipating the Future*. Bath: Simon & Schuster.
- Castells Manuel (2000), *The information Age, Economy, Society and Culture*. Vol. 1. *The Rise of the Network Society, Second Edition*. Great Britain: Blackwell.
- EVA (2001), *Erilaisuuksien Suomi, Raportti suomalaisten asenteista 2001*. Vantaa; EVA.
- Fukuyama F. (1995), *Trust, The Social Values and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- Giddens Anthony (1990), *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens Anthony (1994), *Beyond Left and Right, The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Hamel Gary (1999), "Bringing Silicon Valley Inside", *Harvard Business Review*, September–October 1999.
- Harrison Lawrence E. ja Huntington Samuel P. (ed.) (2000), *Culture Matters, How values shape human progress*. Basic Books.
- Heiskala Risto (toim.) (1995), *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Tampere: Gaudeamus.
- Heiskala Risto (1996), *Kohti keinotekoista yhteiskuntaa*. Tampere: Gaudeamus.
- Hjelt Mari, Luoma Päivi, van de Linde Erik, Ligtoet Andreas, Vader Jenneke ja Kahan James (2001), *Kokemuksia kansallisista teknologiaennakoinneista*. Helsinki: Sitran raportteja 4.
- Hämäläinen Timo (2001), *National Competitiveness and Economic Growth: The Changing Determinants of Economic Performance in the World Economy*. (Forthcoming), Edward Elgar.
- Hyvinvointikatsaus, 4/1999, 1/2000, 3/2000, Spesiaali 2000. Tilastokeskus.
- Hyypä Markku T. ja Mäki Juhani (2000). "Edistääkö sosiaalinen pääoma terveyttä? Pohjanmaan rannikon suomen- ja ruotsinkielisen väestön kansalaisaktiivisuuden ja terveyden vertailu." *Suomen Lääkärilehti* 8/2000, s. 821-826.

- Jensen Rolf (1999), *The Dream Society*, New York: McGraw-Hill.
- Julkunen Raija ja Nätti Jouko (2000), "Uudet työkuulttuurit, työaika, perhe ja sosiaalinen elämä". Työ ja ihminen, 2/2000.
- Kainulainen Sakari, Rintala Taina, Heikkilä Matti (2001), Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa. Saarijärvi: Stakesin tutkimuksia 114.
- Kajanoja Jouko, "Globalisaatio, työelämä ja syrjäytyminen", kirjassa Kosonen & Simpura 1999.
- Kajanoja Jouko ja Simpura Jussi (toim.) (2000), Sosiaalinen pääoma: globaaleja ja paikallisia näkökulmia. Saarijärvi: Stakes Raportteja 252.
- Kantola Anu et al. (1999), *Maailman tila ja Suomi*. Tampere: Gaudemus.
- Kari Matti (2001). Social schemes based on solidarity create security for all. Esitelmä Globalisation, human rights and eradication of poverty -seminaarissa.
- Koski Heli, Petri Rouvinen ja Ylä-Anttila Pekka (2001). *Uusi Talous & Suomi*. Sitra. Ilmestyy 2001.
- Kosonen Pekka ja Simpura Jussi (toim.) (1999), Sosiaalipolitiikka globalistuvassa maailmassa. Tampere: Gaudemus.
- Lassila Jukka ja Valkonen Tarmo (1998), *Gloabalistuminen ja hyvinvointivaltion rahoitus*. Helsinki: Taloustieto (Sitra 212).
- Levomäki Irma (1998). Arvojen moninaisuus tietoyhteiskunnassa. Helsinki: Sitra 178.
- Lyotard Jean-Francois (1985), *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Tampere: Vastapaino.
- Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä (2000). Ihmisten maaseutu – tahdon maaseutupolitiikka, Kolmas maaseutupoliittinen kokonaisuohjelma vuosille 2001–2004. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja 8/2000.
- Marx Karl (1859). "Kansantaloustieteen arvostelua, Esipuhe." teoksessa Karl Marx ja Friedrich Engels, Valitut teokset Kolmessa osassa, 1, s. 444–447. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- Metsä Maija (toim.) (1999), *Tuleva Tuhat*. Jyväskylä: Tilastokeskus.
- Michael J. Mazarr, *Global trends 2005* (1999), *An Owner's Manual for the Next Decade*. New York: St. Martin's Press.
- Mikkilä Kari (2000), "Tulevaisuus on meidän ja lastemme luoma, Oppiminen osana elämää", Edisty 5/2000.
- Mäkelin Matti ja Vuoria Aila (2000), *Transformaatio, Suuri Muutos*. Helsinki: HM&V Research Oy.
- Niiniluoto Ilkka ja Nyman Heikki (toim.) (1986), *Tulevaisuus*. Otava.
- Nonaka Ikujiro ja Takeuchi Hirotaka (1995), *The Knowledge-Creating Company*. Oxford: Oxford University Press.
- Paju Petri ja Vehviläinen Jukka (2001). Valtavirran tuolla puolen, Nuorten yhteiskuntaan kiinnittymisen kitkat 1990-luvulla. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura, Julkaisuja 18.
- Pantzar Mika (2000), *Tulevaisuuden koti, Arjen tarpeita etsimässä*. Keuruu: Otava.
- Parkkinen Pekka (2000), "Uussuomalaisista ikääntyvän väestön pelastus", *Talous&Yhteiskunta* 4/2000.

- Pine B. Joseph II & Gilmore James H. (1999), *The Experience Economy*. Boston, Mass.: Harvard Business School Press.
- Pohjola Matti (2001). "Uusi talous Suomessa." Esitelmä talousneuvoston kokouksessa 18.4.2001.
- Polanyi Karl (1944), *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Prihti Aatto, "2000-luvun trendit Suomessa ja maailmassa". Esitelmä Tulevaisuuden tekijät – seminaarissa Finlandia-talolla 23.11.2000.
- Prihti Aatto et al. (2000). Tutkimuksen lisärahoituksen arviointi. Helsinki: Sitran raportteja 1.
- OECD (1998). *The OECD jobs strategy. Technology, productivity and job creation. Best Policy practices*.
- Ollila Maija-Riitta, "Maapalloistumisen arvot", kirjassa Kosonen ja Simpura 1999.
- Rolf Jensen (1999), *The Dream Society, How the coming shift from information to imagination will transform your business*. New York etc: McGraw-Hill.
- Roos J.P. ja Hoikkala Tommi (toim.) (1998), *Elämänpolitiikka*. Tampere: Gaudeamus.
- Saastamoinen Kari (1998), *Eurooppalainen Liberalismi, Etiikka, talous, politiikka*. Jyväskylä: Atena (Sitra188).
- Sihvola Juha (1998), *Toivon vuosituhat, Eurooppalainen ihmiskuva ja suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuus*. Jyväskylä: Atena (Sitra 185).
- Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus (2001). *Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen työryhmämuistioita 2001:11*, Helsinki 2001.
- Suomen vuosisata, Tilastokeskus 2000.
- Talous&yhteiskunta 4/2000.
- Talousneuvoston työryhmäraportti (2000), *Alueellinen kehitys ja aluepolitiikka Suomessa*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 2000/6.
- Tiede ja teknologia 2000. Tilastokeskus 2001.
- Trendit, Kymmenvuotiskatsaus, Tilastokeskus 1999.
- Trux Marja-Liisa (toim.) (2000), *Aukeavat Ovet – kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä*. Jyväskylä: WSOY (Sitra 238).
- TT (2001), *Hyvinvointi ja tuloerot kasvavat – entä köyhyys? Teollisuuden ja työntekijöiden keskusliitto*.
- Vainio Leena, Laaksonen Kirsi, Kuivalahti Markku, Mahlamäki-Kultanen Seija ja Viteli Jarmo (2001), *Virtuaalinen taitokoulu, eLearning, osa oppimista päivittäisessä työssä*. Saarijärvi: Sitran raportteja 5, Hämeen ammattikorkeakoulun julkaisu A:13, Tampereen yliopisto.
- Vattimo Gianni (1991), *Läpinäkyvä yhteiskunta*. Gaudeamus.
- Väyrynen Raimo (1999), *Suomi avoimessa maailmassa, Globalisaatio ja sen vaikutukset*. Helsinki: Taloustieto (Sitra 223).
- Väyrynen Raimo (2001), *Globalisaatiokritiikki ja kansalaisliikkeet*. Gaudeamus (Sitra 239).

World Bank (1998), The Initiative on Defining, Monitoring and Measuring Social Capital, Overview and Program Description. Social Capital Initiative, Working Paper No. 1. The World Bank.